

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ВИПУСК 12 (4)

**КИЇВ
2019**

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007

Фахове видання

з філософських, педагогічних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України

(№326 від 04.04.2018 року)

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 22989-12889 ПР від 11 грудня 2017 року

Друкується за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол № 11 від 18 квітня 2019 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Філософські науки

Абасов А.С., доктор філософських наук, професор (Азербайджан, Баку)

Бондаренко В.Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р.М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В.Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Доброробум О.В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н.Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Савельєв В.Л., доктор історичних наук, професор (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Терепиций С.О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ченчжан, доктор філософії (Китай, Гуандун)

Шиндаулова Р.Б., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Яценко О.Д., кандидат філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Путров С.Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Педагогічні науки

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Бобрицька В.І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Гавриленко Т.Л., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Чернігів)

Жалдак М.І., доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, (Україна, Київ)

Луценко І.О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Макаренко Л.Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Мудрецька І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Рідей Н.М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л.В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Слабко В.М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Сущенко Л.П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Хижна О.П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Яшанов С.М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо). Розрахований на фахівців гуманітарних наук.

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : «Видавництво «Гілея», 2019. – Випуск 12 (4) : філософські науки. – 132 с.

© Редакційна колегія, 2019

© Автори статей, 2019

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2019

© ПП «Видавництво «Гілея», 2019

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

PHILOSOPHICAL SCIENCES

VOLUME 12 (4)

KYIV
2019

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007
Scientific professional publication on pedagogy and philosophy
(order of the Ministry of Education and Science No. 326 dated April 4, 2018)

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Certificate of printed mass media's state registration:
Series KB № 22989-12889 IIP from December 11th, 2017

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University
(protocol № 11 from April 18, 2019)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Philosophical sciences

Abasov A.S., Doctor of Philosophical, Professor (Azerbaijan, Baku)

Bondarenko V. D., Doctor of Philosophical, Professor (Ukraine, Kyiv)

Vashkevych V. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Vernydub R. M., Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Voronkova V. G., Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Dobrorobum O.V., Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Donii N.Ie., Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Saveliev V. L., Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Svyrydenko D. B., Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Terepyshchyi S. O., Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Tszou Chenchzhan, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (China, Huandun)

Shyndaulova R.B., Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

Yatsenko O.D., PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Putrov S.Iu., Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Pedagogical sciences

Andrushkevych F., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Bobrytska V.I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Havrylenko T.L., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Chernihiv)

Zhaldak M. I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Lutsenko I.O., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Makarenko L. L., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Mudretska I., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Ridei N.M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Savenkova L.V., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Slabko V.M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sushchenko L.P., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Khyzhna O.P., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yashanov S. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv).

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalisational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.). It is designed for specialists in the humanities.

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : «Publishing house «Hileya», 2019. – Volume 12 (4) : philosophical sciences. – 132 p.

©Editorial board , 2019
©Authors of articles, 2019
©National Pedagogical Dragomanov University, 2019
©PE Publish House Hileya, 2019

ЗМІСТ**ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ**

Сагуйченко В.В.	Інновацій в освіті: філософсько-освітній аспект	7
Іванова К. А., Хіріна Г. О., Кулакова О. М.	Формування системи викладання світоглядних дисциплін філософського циклу в перші роки радянської влади в Україні на прикладі кафедри філософії та соціології Національного фармацевтичного університету	22
Селіверстова А. С.	Входження постнекласичного гуманітарного поняття «хаос» в освітню сферу: соціально-філософський аспект проблеми соціалізації особистості	36
Жукова Г.В.	Альтернативна освіта як предмет філософсько-освітнього дискурсу	45

ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Добродум О.В.	Релігія, техніка, культура: дискурси взаємодія	56
Поліщук О. С., Поліщук О. В.	Проблема людини в інформаційному суспільстві	66

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Яценко О. Д.	Протиріччя як інструмент рефлексії культури	79
Осіпцов А. В., Цибулько О. С.	Еволюційні трансформації ідей прагматизму	90
Кузьоменська Л. Г.	Комунікативний горизонт сучасного суспільства у дзеркалі перспектив та обмежень	100
Ревін Ф. Г.	Афективні фактори сумісного емоційного простору	112

CONTENT

INNOVATIONS IN EDUCATION

- Sahuichenko V.V.* Innovation in education: the philosophical and educational aspect 7
- Ivanova K.A.,
Khirina H.O.,
Kulakova O.M.* Formation of the system of teaching world-governmental disciplines of the philosophical cycle in the first years of the soviet authority in Ukraine by the example of the philosophy and sociology department of the National pharmaceutical university 22
- Seliverstova H.V.* Introduction of post-non-classical humanitarian concept of chaos in the educational area: social and philosophical aspects of the problem of socialization of the individual 36
- Zhukova H.V.* Alternative education as a subject of the philosophy and educational discourse 45

CHALLENGE OF INFORMATION SOCIETY

- Dobrodum O.V.* Religion, technology, culture: discourses of interaction 56
- Polishchuk O.S.,
Polishchuk O.V.* Human problem in the information society 66

SOCIO-CULTURAL DIMENSION OF INNOVATION PROCESSES

- Yatsenko O.D.* Contradiction as an instrument of cultural reflection 79
- Osiptsov A. V.,
Tsybulko O. S.* Evolutional transformations of pragmatism ideas 90
- Kuzomenska L. H.* The communicative horizon of modern society as a reflection of prospects and constraints 100
- Revin F.H.* Affective factors of the shared emotional space 112

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-1

УДК 37.013.73

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ: ФІЛОСОФСЬКО–ОСВІТНІЙ АСПЕКТ

INNOVATION IN EDUCATION: THE PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL ASPECT

В. В. Сайгученко

Актуальність дослідження. Реформування української системи освіти не стало актуальним питанням і завданням для всього суспільства. Так, роботодавці не приймають участі у плануванні прийому і працевлаштуванні випускників освітніх закладів. Ефективність упровадження старшої профільної школи вже на початковому етапі функціонування не підтверджується експериментально. Є певні обмеження для учнів сільської місцевості, що створює умови для подальшого соціального розшарування.

Постановка проблеми. Важливість аналізу власних помилок на шляху реформування, розуміння причин – це єдиний шлях, що допомагає запобігти у подальшому сліпого копіювання. Є необхідність проаналізувати і певні досягнення: завдяки чому/незважаючи на що ці досягнення стали можливими. Окремого дослідження потребує інноваційна діяльність за окремими проектами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ґрунтується на роботах П. Сорокіна, Т. Вагнера, Й. Шумпетера, М. Кондратьєва. Д. Бернала, М. Портера, К. Фримена, Н. Нельсона, Ф. Кука,

Urgency of the research. The reform of the Ukrainian educational system has not become a topical issue and task for the entire society. So, employers do not take part in planning the admission and placement of graduates of educational institutions. The effectiveness of introducing a senior profile school at the initial stage of functioning is not confirmed experimentally. There are certain limitations for rural students, which creates conditions for further social stratification.

Target setting. The importance of analyzing your own mistakes on the path to reform, understanding the causes is the only way that helps prevent blind copying in the future. There is a need to analyze and certain achievements: thanks to what / despite these achievements have become possible. Separate research needs innovative activities for individual projects.

Actual scientific researches and issue analysis. The research is based on the works of P. Sorokin, T. Wagner, J. Schumpeter, M. Kondratiev. D. Bernal, M. Porter, K. Freeman, N. Nelson, F. Cook, J. Budwill, P. Drucker, H. Richard-

Ж. Будвіля, П. Друкера, Х. Річардсона, Е. Даунса, Д. Кімберлі. Г. Лівітта, де важливим є співпадіння інновацій і цілей, підвищення продуктивності і гнучкості організації.

Постановка завдання. Здійснити аналіз власних помилок на шляху реформування, знайти їх причини – для запобігання у подальшому сліпого копіювання; проаналізувати і певні досягнення: завдяки чому/незважаючи на що ці досягнення стали можливими.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до класиків інноваційної педагогіки, необхідно шукати практичні шляхи на виконання нормативно-правових документів України з питань інноватики в освіті, а саме: звернути увагу на термінологію, мету і принципи державної інноваційної політики, об'єкти інноваційної діяльності, суб'єкти. Важливо підкреслити, що інноваціями визначаються новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери, коли освітніми інноваціями визнаються вперше створені, вдосконалені або застосовані освітні, дидактичні, виховні, управлінські системи, їх компоненти, що суттєво поліпшують результати освітньої діяльності та впровадження реформ.

Висновки. У процесі інноваційної діяльності змінюється характер і вид діяльності, що спонукає появи відповідного стилю мислення та образу життя

son, E. Downs, D. Kimberly. G. Livitha, where the coincidence of innovation and goals, productivity and flexibility of the organization is important.

The research objective. To analyze own errors on the path of reform, to find their causes - to prevent further blind copying; to analyze and certain achievements: thanks to which these achievements became possible.

The statement of basic material. Turning to the classics of innovative pedagogy, it is necessary to look for practical ways to implement the normative and legal documents of Ukraine on issues of innovation in education, namely: to pay attention to the terminology, purpose and principles of state innovation policy, objects of innovation activity, subjects. It is important to emphasize that innovations are determined by newly created (applied) and / or improved competitive technologies, products or services, as well as organizational and technical decisions of an industrial, administrative, commercial or other nature that significantly improve the structure and quality of production and (or) social sphere. when educational innovations recognize the first created, improved or applied educational, didactic, educational, management systems, their components, which significantly improve the results of educational activities and reforms.

Conclusions. In the process of innovation activity and character change, which prompts the emergence of an appropriate style of thinking and lifestyle with its ability

з його здатністю до саморозвитку всіх суб'єктів інноваційної діяльності. Наше дослідження пропонує з'ясувати місце освітніх інституцій і людини у нашій українській повсякденності. Проведене у відповідності до законодавчих освітніх документів воно дає можливість акцентувати на важливості не тільки методики, технології, але й інноваційній діяльності кожного освітнього інституту.

Ключові слова: філософія освіти, реформування, інновації.

to self-development of all subjects of innovation. Our research suggests identifying the place of educational institutions and people in our Ukrainian everyday life. Conducted in accordance with the legislative educational documents, it gives an opportunity to emphasize the importance not only of the methodology, technology, but also of the innovative activities of each educational institution.

Keywords: philosophy of education, reformation, innovations.

Актуальність дослідження. Реформування української системи освіти не є актуальним питанням і завданням для всього суспільства. Так, роботодавці не приймають участі у плануванні прийому і працевлаштуванні випускників освітніх закладів. Ефективність упровадження старшої профільної школи вже на початковому етапі функціонування не підтверджується експериментально. Є певні обмеження для учнів сільської місцевості, що створює умови для подальшого соціального розширення.

Постановка проблеми. Для нас сьогодні важливим є інноваційний розвиток освіти і суспільства. Інноваційною діяльністю для науково-педагогічних працівників є впровадження освітніх реформ. І тут є певна проблема, пов'язана з суб'єктивним сприйняттям цих процесів як інноваційних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є необхідність зупинитися на роботах дослідників інноваційної діяльності. Так, дослідження П. Сорокіна, який вважається основоположником цієї теми, акцентує важливі для бачення інновацій у соціокультурній сфері суспільства, країни, цивілізації; роботи Т. Вагнера, Й. Шумпетера підкреслюють роль інноваторів як активних учасників процесу; М. Кондратьєв зупинявся на багатоваріантності інновацій; Д. Бернал підкреслював співпадіння зростання інноваційних процесів з економічним і технічним прогресом; роботи М. Портера важливі у контекстах отримання конкурентоспроможності організації за рахунок введення інноваційних процесів; К. Фримен підкреслював важливість синхронізації процесів інновацій у соціальній і технологічній сфері; Н. Нельсон звертає нашу увагу на важливість урахування багатовекторності у виборі інновацій, що дає можливість діяти самостійно і відповідати за свою автономію; роботи Ф. Кука обґрунтовують можливість існування регіональних інноваційних систем; на окремі джерела зростання звертають увагу дослідження

Ж. Будвіля, П. Друкера, Х. Річардсона, що дає нам можливість актуалізувати роль експериментальних освітніх закладів. Важливо врахування робіт Е. Даунса, де підкреслюється існування різних стадій просування інновацій від зростання до певного затухання; на важливості відбудови певних ресурсів акцентують увагу роботи Д. Кімберлі; Г. Лівітта – на важливість співпадіння інновацій і цілей, підвищення продуктивності і гнучкості організації.

Є доцільність детальніше зупинитися на роботі Тоні Вагнера “Створення інноваторів: як виховати молодь, яка змінить світ», де створюючи портрет юного інноватора, досліджуючи інновації для початківців, інновації у навчанні, підкреслюючи важливість початку нового руху перетворення шкіл, підкреслюється: “не має значення, що ти вивчаєш. Знати, як знайти те, що тобі дійсно цікаво, є набагато важливішим”. Далі дослідник підкреслює необхідність отримання імпульсу для подальшої діяльності: “Потрібно з’ясувати, які можливості у тебе є, і використати їх для наступної точки” [2, с. 39]. Він обґрунтовує важливість своєчасного залучення до інноваційної діяльності ще з шкільних років, які у свою чергу потребують певних умов. Так, про необхідність забезпечення таких умов, серед яких і стабільності для розвитку творчої енергії підкреслював Питирим Сорокін: “Є всі підстави припускати, що сучасні війни спільно з тоталітарними диктатурами надзвичайно посилюють симптоми втоми і спаду творчої енергії, які почали розповсюджуватися з гуманітарних наук і суспільних наук на природничі науки і технологію – “святу святих” чуттєвої істини” [22, с. 486]. Йому вторить англійський дослідник Дж. Д. Бернал, який також вивчав взаємозалежність між розвитком науки і техніки і розвитком суспільства. Так, у роботі “Наука в історії суспільства” він підкреслює значення радикального збільшення кількості науково і технічно підготовлених людей для розвитку і прогресу суспільства і розглядає питання моральної відповідальності дослідників за наслідки своїх наукових розробок, відповідальності вчених перед суспільством: “Необхідно провести найкращим способом перетворення і забезпечити розумне використання науки на кожній стадії її розвитку, що є найбільш вагомим аргументом на користь вивчення стосунків між наукою і суспільством у минулому, оскільки тільки шляхом такого вивчення ці стосунки можливо відповідним чином розуміти” [1, с. 17]. Це є актуальним у нашому контексті відповідальності освітніх інституцій перед суспільством за наслідки інновацій в реформуванні освіти. Тому необхідно звернути увагу на роботу Й. Шумпетера, де він актуалізує необхідність взаємопроникнення аналізу фактичного матеріалу і теорії, підкреслює важливість бачення правдивої картини змін: “Там, де виникають неясності, постійно доводиться мати справу або з нестачею матеріалів, або з їх недостовірністю” [24, с. 46]. Ці роботи обґрунтовують значення інновацій для всіх сфер життя, у тому числі

і в освіті. Тому у контекстах нашого дослідження зростає роль інноваційних процесів в освітніх інституціях. І є необхідність звернутися до останніх наукових розвідок у цьому полі досліджень.

Постановка завдання. Важливо здійснити аналіз власних помилок на шляху реформування, знайти їх причини – для запобігання у подальшому сліпого копіювання; проаналізувати і певні досягнення: завдяки чому/незважаючи на що ці досягнення стали можливими.

Виклад основного матеріалу. І. Бех, Л. Даниленко, Л. Ващенко, І. Зязюн, В. Кремень, О. Пехота, І. Підласий, В. Олійник, С. Сисоєва – є класиками інноваційної педагогіки, до яких звертаються численні сучасні дослідники, шукаючи шляхи на виконання нормативно–правових документів України з питань інноватики в освіті. Серед таких документів: Закон України “Про інноваційну діяльність” (від 04.07.02 р. №40–IV), де із змінами та доповненнями 2003, 2004, 2005, 2010, 2012, 2014 років визначається термінологія, мета і принципи державної інноваційної політики, об’єкти інноваційної діяльності (для нас важливими є інноваційні програми і проекти), суб’єкти. Так, стаття 1 розділу I свідчить, що інноваціями визначаються новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно–технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери, що є актуальним для нашого дослідження [8]. Необхідно відмітити, що Закон України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” (від 16.01.03 р. №433–IV) було скасовано і станом на 2016–2017 роки запропоновано внесення у Проект Закону змін з метою підвищення конкурентоспроможності національної економіки, де свій внесок повинні зробити всі освітні інституції. Тому важливо спиратися на діючий наказ Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності” (від 07.11.00 р. №522), що визначає інноваційну освітню діяльність як розробку, розповсюдження та застосування освітніх інновацій, а освітніми інноваціями визнавалися вперше створені, вдосконалені або застосовані освітні, дидактичні, виховні, управлінські системи, їх компоненти, що суттєво поліпшують результати освітньої діяльності [16].

Цікавим є інший наказ МОН України “Про затвердження Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад” (від 20.02.02 р. №114), де підкреслюється можливість проведення експерименту з перевірки результативності та можливості застосування освітніх, дидактичних, виховних систем, варіативної складової змісту загальної середньої освіти, систем внутрішкільного управління або їх компонентів [14]. Він стимулює

до практичної значущості завершених експериментів. Інший документ Наказ МОН України “Про затвердження Положення про порядок здійснення моніторингу виконання інвестиційних та інноваційних проектів за пріоритетними напрямками діяльності технологічних парків” (від 17.04.03 р. №245) враховує загальний обсяг реалізованої продукції на внутрішньому ринку і суму витрат за інноваційними проектами на внутрішньому і зовнішньому ринку, валові доходи від реалізації інноваційного інвестиційного проекту [15]. Що досить важко реалізувати у бюджетній сфері, якою є більшість освітніх інституцій і потребує деталізації щодо моніторингу освітньої інноваційної діяльності. Тому можна погодитись із системним дослідженням інновацій в освіті О. Дубасенюка, де він підкреслює актуальність комбінаторної інновації, коли з кількох відомих блоків у результаті їх об’єднання створюється якісно новий продукт, і сутнісної інновації, коли виникає дійсно новий хід, наприклад “школа діалогу культур” [7]. Невипадково, ефективність інновацій у навчанні дослідники бачать у впровадженні нових методик викладання, нових способів організації занять через застосування: інтеграційних програм, зміни методів оцінювання освітнього результату, впровадження профільної школи, поширення ігрових методик, нових методів і проектів, розвитку індивідуальної освітньої траєкторії, тьютерство як різновиду викладацької діяльності, розширення бальної шкали, рейтингової оцінки. Важливим залишаються питання впровадження інноваційної управлінської діяльності через управління освітою на основі співпраці та партнерства з різними суб’єктами навчально-виховної діяльності, розвиток форм альтернативної освіти, – що є у площині впровадження реформованої освіти, на чому наголошують В. Андрущенко, М. Євтух, С. Клепко, В. Кремень, М. Култаєва, В. Огнев’юк, С. Пролеєв.

І головним завданням у цьому контексті є формування інноваційної особистості, здатної до творення змін і сприйняття змінності – тоді ми зможемо стати конкурентоспроможною нацією, на чому акцентував В. Кремень у своїй роботі “Інноваційна людина як мета сучасної освіти”, де він, характеризуючи сучасний етап розвитку цивілізації, обґрунтовує суспільство знань як соціальну інновацію, а інноваційне середовище – як умову нової соціокультурної реальності, де провідною діяльністю є когнітивна, творча діяльність. Важливо підкреслити роль інноваційної освіти, яка повинна вирішуватися в напрямі удосконалення її змісту, у відповідності з основними парадигмами її розвитку, але необхідним є збереження вітчизняних освітніх традицій, освоєння кращих досягнень європейського та світового досвіду, збагачення змісту освіти за рахунок звернення до кращих досягнень науки з орієнтацією на методологію людиноцентризму [12, с. 12–14]. Таку людину, за думкою Василя Кременя, повинна формувати школа, але

створити умови для безперервної освіти мають суспільство і держава [12, с. 20]. Головним є висновок дослідника, який не тільки теоретично обґрунтував зміни, але і практично на посаді Міністра освіти і науки бачив проблеми і негаразди вітчизняної освіти та пропонував необхідні шляхи, а саме: “олюднити соціальні відносини через розумність і гуманність, свободу і самостійність, що набуваються в умінні мислити творчо, знаходячи міру узгодженості своїх цілей і цінностей з громадськими та цивілізаційними. Якщо навколишню дійсність розглядати системно, у взаємовідносинах “природи”, “суспільства”, “духовного простору”, а суб’єкт освіти відповідно – як “людину-індивід-особистість”, то їх взаємодія є цілком можливою. Сформовані цілі освіти в цій парадигмі вимагають відповідного їм змісту і методів, а саме інноваційних” [12, с. 20-21], чому має сприяти Закон України №1563–IV від 25.05.2009 року “Про наукові парки”, що регулює правові, економічні, організаційні відносини, пов’язані із створенням та функціонуванням наукових парків, і спрямований на інтенсифікацію процесів розроблення, впровадження, виробництва інноваційних продуктів та інноваційної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках [9, с. 156].

Важливо, що серед досліджень проблем освіти є роботи фахівців інших профілів: економістів, соціологів, політологів. Так, вітчизняне дослідження Є. Сірого акцентує нашу увагу на інноваційну політику освітнього закладу, яка має охоплювати всі види діяльності, що забезпечують поступальність та самодостатність, а разом з тим – ефективність інноваційного розвитку: через єдність наукового і освітнього процесів, управлінської діяльності, оптимального поєднання державного регулювання і самоврядування, формування інноваційних проектів за пріоритетними напрямками досліджень, що визначається державною і регіональною інноваційною та науково-технічною політикою, забезпечення випереджаючого рівня освіти і наукових досліджень, інтеграції науки і освіти в міжнародне співтовариство [21], що забезпечить якісні зміни в системі освіти за рахунок розвитку духовної, творчої діяльності. Гарольд Лівітт у своєму дослідженні, характеризуючи гуманістичний підхід розвитку організацій, – підкреслює важливість “програми налагодження зав’язків між членами колективу, заходів з питань становлення команд, мотиваційних семінарів, тренінгів і департаментів організаційного розвитку. Головна ціль, акцентує автор, – особистісне зростання, покращення морального клімату, підвищення мотивування, заохочування креативності і посилення співпраці, а на другому місці – підвищення продуктивності і гнучкості організації” [13, с. 70-71]. Необхідно звернути на це зауваження відносно успішності і наших реформ в освіті, коли через

бажання скорішого впровадження людський фактор залишається на другому місці.

У цьому контексті окремого дослідження потребує питання зміни поколінь науково-практичних працівників в освітніх навчальних закладах. Так, за інформацією МОН України [10] у закладах освіти переважають люди пенсійного і передпенсійного віку, фінансування наукової сфери складає 0,5% ВВП проти 3–4% у провідних країнах світу, доля 30–39-річних дослідників складає лише 20,6%; і тільки 50 відсотків працедавців, за результатами соціологічних досліджень, задоволені якістю підготовки випускників. Окремою темою залишається позашкільна освіта, де удосконалюються компетентності, формуються цінності та пріоритети у проведенні дозвілля і яка неспроможна охопити всіх бажаючих. Тим паче, – за бюджетним фінансуванням. Але дозвілля як форма вільного часу є актуальним чинником для подальшої життєдіяльності особистості, що може стати її розвитком або зтягнути не у кращі молодіжні субкультури. Тим паче, що “не можна ігнорувати слабкий фізичний стан українських дітей, серйозні психологічні навантаження і травми, які вони здебільшого мають у сім'ях через загальний низький рівень життя українських громадян. Негарантованість прав і статків робить їх існування нестабільним, конфліктогенним, стресовим, що негативно позначається на дітях... Дитяча колективність формує власну субкультуру, яка має альтернативну спрямованість до офіційно виголошених школою цінностей та критеріїв успіху” [19, с. 25]. У цьому контексті необхідно звернути увагу на досвід навіть економічно спроможних країн, де “основним критерієм для визначення нужденності в солідарній системі є показник межі бідності, для різних категорій населення вона різна. У США її щорічно встановлює “Бюро перепису населення США”, враховуючи обсяг та склад родини, її етнічну приналежність, місце проживання, джерело прибутків і сферу зайнятості, освітній рівень і житлові умови” [11, с. 114]. Сьогодні є різні підходи до визначення дозвілля і вільного часу: або вони синоніми, або дозвілля – частина вільного часу. За всіма визначеннями необхідно запобігти демонстративного дозвілля і пов'язаного з ним демонстративного споживання, про що йдеться у роботі Т. Веблена “Теорія дозвільного класу”, де вже розглядалося питання суспільства не виробництва, а споживання (що є актуальним для нашого сьогодення), де “виконання роботи стало свідченням поступальної сили, тому сама праця шляхом мисленевого опущення проміжних понять стала розглядатися як низька за своєю суттю” [4, с. 85]. І тут є необмежене поле діяльності для освітніх інституцій щодо організації культури дозвілля для розвитку внутрішньої культури особистості, яка має удосконалюватися через бібліотеки (незважаючи на наявність цифрового контенту, який найчастіше обирають молоді люди і

підлітки), культурно-освітні заклади, будинки творчості, спортивні школи і секції, музеї.

Прикладом має стати Національний центр “Мала академія наук”, Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, що розвивають таланти, впроваджують STEM-освіту, розробляють питання екології та розвитку науки, займаються з обдарованими учнями [17]. Важливими для вирішення залишаються не тільки кількісні показники залучення до позашкільної освіти, наближення її до загальних навчальних закладів, роботі на базі цих закладів, але й підготовка педагогічних працівників за новими змістовими програмами. Подальшого удосконалення потребують питання з розвитку масового спорту не тільки для окремих і талановитих, але і для всіх бажаючих з метою подолання негативних нахилів, пропаганди здорового способу життя. У нагоді мають стати літні спортивні табори, скаутський рух, табори розвитку виживання у складних кліматичних і географічних умовах, що користуються великим попитом у країнах світу, де важливими бачать надання дитині життєвих компетентностей з виживання у різних обставинах життя. Вони функціонують як на приватні кошти, так і як благодійні соціальні проекти, що допомагають впроваджувати молодіжну політику, де актуальними є питання сприяння міжнародних зав’язків, розвитку мультикультурної толерантності, заохочення до самостійної діяльності, здобуття соціального досвіду, розвиток творчих здібностей і практичних компетенцій, необхідних для одержання майбутньої професії. Широкого дискутування потребує питання інклюзивної освіти, нормативно-правове підґрунтя якої підкріплене Наказом МОН України №1034 від 23.07.2013 року “Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року”, де пунктом 13 передбачено залучення до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних групах (класах), волонтерів з числа студентів, громадських організацій [18]. Наказ порушує проблему важливості впровадження інклюзивної освіти не тільки для педагогічних працівників, але і для широкого кола громадськості, що узгоджується з Саламанською декларацією і Рамками дій ЮНЕСКО з питань освіти осіб з особливими потребами від 1994 року [20], Конвенцією Організації Об’єднаних націй з прав інвалідів (2006 р.), стаття 8 (освітньо-виховна робота) якої свідчить: “...держави-учасники зобов’язуються вживати невідкладні, ефективні і належні міри для того, щоб ...підвищувати освіченість всього суспільства, в тому числі на рівні сім’ї, з питань інвалідності і закріплювати повагу прав і гідності інвалідів”. Інша стаття – 24 цієї Декларації визначає, що проблемою для освітніх закладів і всього суспільства залишається актуальне питання: як позбутися соціальних бар’єрів у навчанні й участі у житті суспільства, адже вже Лісабонська

декларація 2007 року свідчить: “Ми маємо право на такі ж можливості, як і всі, однак для задоволення наших потреб нам необхідна підтримка. Жодні потреби не повинні ігноруватися” [25]. Тому наступне завдання для освітніх інституцій: “...необхідно, щоб викладачі були мотивовані, добре інформовані щодо наших потреб і розуміли їх. Вони повинні мати необхідну підготовку, питати нас про те, що нам потрібно, і діяти у тісній координації один з одним” [25]. Для вирішення складних питань освіти необхідні, за свідченням світового досвіду, у першу чергу, демократичний суспільний устрій з гарантованим дотриманням прав особистості, готовність суспільства до взаємодії з людьми з особливими потребами [5, с. 21].

Такий процес за допомогою освітніх інституцій має стати соціальним явищем, що за П. Сорокіним “...є соціальним зв’язком, що інші називають цивілізацією і культурою, треті визначають терміном “світ цінностей”, у протилежність світу речей...” [22, с. 39]. Перспективи розвитку освіти в Україні тісно пов’язані з демократичним розвитком країни і глобалізаційними процесами, які у свою чергу посилюють значення світоглядної культури і освіти як чинників суспільного оновлення у сучасних соціокультурних контекстах, про що свідчить дослідження Р. Васильченко: “...важливими стають освітні пріоритети формування світоглядної культури у добу глобалізації, збереження духовного здоров’я і духовної безпеки як пріоритетів формування світоглядної культури” [3]. І це є найскладнішим завданням і для країни і для освіти нашої країни, яка намагається реформувати освіту, впроваджуючи інновації.

Висновки. Наше дослідження пропонує з’ясувати місце освітніх інституцій і людини у нашій українській повсякденності. Проведене у відповідності до законодавчих освітніх документів воно дає можливість акцентувати на важливості не тільки методики, технології, але й інноваційній діяльності кожного освітнього інституту. За таких обставин філософія освіти є підґрунтям для створення життєвого простору освітніх навчальних закладів з розмаїттям творчої практичної особистісно орієнтованої діяльності у відповідності до соціокультурних контекстів за рахунок реалізації культурної парадигми. Філософська рефлексія стає підґрунтям педагогічного проектування соціальних проектів. Культурологічний поворот до формування нових освітніх стандартів і введення індивідуальних навчальних програм, що передбачаються нормативно-правовими документами з реформування освіти України, може допомогти змінити освітні інституції у площині гуманізації освітньої діяльності, а саме, – з нової культури навчання, що допоможе відійти від реалізації усталеної навчально-виховної діяльності всіх суб’єктів освітніх інституцій до формування важливих інтелектуальних умінь, серед яких головним є самостійний пошук необхідної інформації; а також своєчасне її

поповнення, здатність до мотивації, осмислення та перетворення у відповідності з новими постійно змінними соціокультурними контекстами у кожній життєвій ситуації. Головні питання сьогодення щодо реформування системи освіти: як зробити, щоб саме вчителі сприймали і втілювали у життя реформи, за якими їм потім жити і працювати, як цього здобули в інших країнах, де педагогічні працівники напряду беруть участь у перетворенні системи, а не чекають на відповідні документи; чи є у наших працівників освіти тяжіння до кар'єрного зростання і саморозвитку? Поки відповідь не однозначна. І статус педагогічного і науково-педагогічного працівника низький. Немає моральних і матеріальних стимулів до інноваційної діяльності. Впровадженням суттєвих змін займаються окремі інноватори, яким не завжди вистачає знань, а, за твердженням польської дослідниці І. Дзежговської: "...навчання – комунікаційний процес двосторонньої комунікації, де у підготовці дорослих очевидно, що ведучий володіє правилами міжособистісного спілкування, вміє з ними порозумітися, говорить ясно, точно і переконливо, уважно слухає, вміє усувати перешкоди" [6, с. 69]. Питання моніторингу процесів реформування освіти одночасно порушують питання з'ясування причин таких перешкод і причин перших невдач просування процесів реформування. І починати необхідно з пошуку відповіді на питання: чому більшість дітей у школі негарно навчаються? На думку Д. Холта, – однією з причин є викладання шкільних предметів тривіально і сіро, коли викладачі не мають можливості вийти за рамки обмежених вимог на широкий спектр розуму, здібностей і таланту дітей, надати знання і розуміння оточуючого їх життя [23, с. 3–5]. І повною мірою можна віднести це до системи підготовки майбутніх вчителів, викладачів, всієї старої системи післядипломної освіти.

Список використаних джерел:

1. Бернал, Д., 1956. 'Наука в истории общества', Москва: *Издательство иностранной литературы*, 735 с.
2. Вагнер, Т., 2015. 'Створення інноваторів: як виховати молодь, яка змінить світ', Київ: *FUND*, 222 с.
3. Васильченко, Р., 2014. 'Світоглядна культура і освіта як чинники суспільного оновлення у сучасних соціокультурних контекстах', *Суспільне покликання філософії освіти у сучасних соціокультурних контекстах: монографія*, Харків : *Щедра садиба плюс*, С. 148–174.
4. Веблен, Т., 1984. 'Теория праздного класса', Москва : *Прогресс*, 367 с.
5. Винблад, О., 2013. 'Инклюзивное образование в Швеции', *Психолог в школе, пилотный выпуск*, С. 21–26.
6. Дзежговська, І., 2002. 'Навчання вчителів: підруч. для викладача-тренера', Львів : *Літопис*, 172 с.
7. Дубасенюк, ОА., 2014. 'Інновації в сучасній освіті', *Інновації в освіті: Інтеграція науки і практики: збірник науково-методичних праць*, Житомир: *Вид-во ЖДУ ім. І. Франка*, С. 12–28.

8. Верховна Рада України 2002. 'Закон України «Про інноваційну діяльність» (від 04.07.02 р. №40–IV)', *Офіційний портал*. Доступно: <<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/40-15/print1493881100903496>> [Дата звернення 05 Березня 2019].
9. Верховна рада України, 2013. 'Законодавство України у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Збірник законодавчих актів', *Комітет з питань науки і освіти*, Київ: Парламентське видавництво, 400 с.
10. Квіт, С., 2015. 'Реформа освіти і науки'. *Національна Рада Реформ*. Доступно : <http://prev.reforms.in.ua/sites/default/files/imce/3.inrc_edupresentation_final_print.pdf> [Дата звернення 22 Березня 2019].
11. Клименко, О., 2013. 'Особливості солідарної моделі соціальної підтримки дітей', *Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані»*, № 10 (102), С. 112–116.
12. Кремень, В., 2013. 'Інноваційна людина як мета сучасної освіти', *Філософія освіти*, № 1, С. 7–23.
13. Ливитт, ГД., 2005. 'Сверху вниз. Почему не умирают иерархии, и как руководить ими более эффективно', Санкт-Петербург : *Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге*, 209 с.
14. Верховна Рада України, 2002. 'Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад» (від 20.02.02 р. №114)', *Офіційний портал*. Доступно : <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0428-02/print1476881253734463>> [Дата звернення 05 Березня 2019].
15. Верховна рада України, 2003. 'Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про порядок здійснення моніторингу виконання інвестиційних та інноваційних проектів за пріоритетними напрямками діяльності технологічних парків» (від 17.04.03 р. №245)', *Офіційний портал*. Доступно : <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0575-03/print1476881253734463>> [Дата звернення 05 Березня 2019].
16. Верховна рада України, 2000. 'Накази Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» (від 07.11.00 р. №522)', *Офіційний портал*. Доступно : <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00/print1478903696604850>> [Дата звернення 05 Березня 2019].
17. Освіта.UA, 2016. 'Позашкільна освіта має бути доступною'. Доступно : <<http://osvita.ua/school/52291/>> [Дата звернення 22 Березня 2019].
18. Освіта.UA, 2013. 'Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року. Наказ МОН №1034 від 23.07.13'. Доступно : <http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36646/> [Дата звернення 18 Березня 2019].
19. Пролеєв, С., 2007. 'Репресивність освіти: вимушена необхідність чи владні зазіхання соціуму?', *Філософія освіти*, №1 (6), С. 17–27.
20. ЮНЕСКО, 1994. 'Саламанкская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, приняты Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ

- и качество. Саламанка, Испания, 7–10 июня 1994 г.', Париж : ЮНЕСКО, 41 с.
21. Сірий, ЄВ., 2010. 'Інноваційний розвиток освіти в Україні: розгортання проблеми та засадницькі орієнтири', *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць, №11*, С. 65–77.
  22. Сорокин, ПА., 1992. 'Человек. Цивилизация. Общество', Москва : Политиздат, 543 с.
  23. Холт, Д., 1996. 'Причины детских неудач', Санкт–Петербург : Кристалл, 448 с.
  24. Шумпетер, ЙА., 1982. 'Теория экономического развития', Москва : Прогресс, 401 с.
  25. European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2019. 'Lisbon Declaration Young People's Views on Inclusive Education'. Available at : <https://www.european-agency.org/sites/default/files/lisbon-declaration-young-people2019s-views-on-inclusive-education_declaration_en.pdf> [Accessed 18 March 2019].

References:

1. Bernal, D., 1956. 'Nauka v istorii obshchestva (Science in the history of society)', Moskva : Izdatel'stvo inostrannoy literatury, 735 s.
2. Vahner, T., 2015. 'Stvorenniya innovatoriv: yak vykhovaty molod', yaka zmiynyt' svit (Creating Innovators: How to Bring Youth to Change the World)', Kyiv : FUND, 222 s.
3. Vasylychenko, R., 2014. 'Svitohlyadna kul'tura i osvita yak chynnyky suspil'noho onovlennya u suchasnykh sotsiokul'turnykh kontekstakh (World–Cultural Culture and Education as Factors of Social Reform in Contemporary Socio–Cultural Contexts)', *Suspil'ne poklykannya filosofiyi osvity u suchasnykh sotsiokul'turnykh kontekstakh: monohrafiya*, Kharkiv : Shchedra sadyba plyus, S. 148–174.
4. Veblen, T., 1984. 'Teoriya prazdnogo klassa (The theory of the idle class)', Moskva : Progress, 367 s.
5. Vinblad, O., 2013. 'Inklyuzivnoye obrazovaniye v Shvetsii (Inclusive Education in Sweden)', *Psikholog v shkole, pilotnyy vypusk*, S. 21–26.
6. Dzezhhovs'ka, I., 2002. 'Navchannya vchyteliv: pidruch. dlya vykladacha–trenera (Teachers' Teaching: Under the Handbook. for teacher–trainer)', L'viv : Litopys, 172 s.
7. Dubasenyuk, OA., 2014. 'Innovatsiyi v suchasnyy osviti (Innovations in modern education)', *Innovatsiyi v osviti: Intehratsiya nauky i praktyky: zbirnyk naukovy–metodychnykh prats'*, Zhytomyr: Vyd–vo ZHDU im. I. Franka, S. 12–28.
8. Verkhovna Rada Ukrainy, 2002. 'Zakon Ukrainy «Pro innovatsiynu diyal'nist'» (The Law of Ukraine «On Innovation Activity») (vid 04.07.02 r. №40–IV)', *Ofitsiyyny portal*. Dostupno : <<http://zakono.rada.gov.ua/laws/show/40-15/print1493881100903496>> [Data zvernennya 05 Bereznya 2019].
9. Verkhovna Rada Ukrainy, 2013. 'Zakonodavstvo Ukrainy u sferi naukoyi, naukovy–tekhnichnoyi ta innovatsiynoyi diyal'nosti. Zbirnyk zakonodavchykh aktiv (Legislation of Ukraine in the field of scientific, scientific, technical and innovative activity. Collection of legislative acts)', *Komitet z pytan' nauky i osvity*, Kyiv : Parlamet-s'ke vydavnytstvo,

- 400 s.
10. Kvit, S., 2015. 'Reforma osvity i nauky (Reform of education and science)', *Natsional'na Rada Reform. Dostupno* : <http://prev.reforms.in.ua/sites/default/files/imce/3.1nrc_edupresentation_final_print.pdf> [Data zvernennya 22 Bereznya 2019].
  11. Klymenko, O., 2013. 'Osoblyvosti solidaranoi modeli sotsial'noyi pidtrymky ditey (Peculiarities of the solidarity model of social support for children)', *Naukovo-teoretychnyy i hromads'ko-politychnyy al'manakh «Hrani», № 10 (102)*, S. 112–116.
  12. Kremen', V., 2013. 'Innovatsiyna lyudyna yak meta suchasnoyi osvity (Innovative person as a goal of modern education)', *Filosofiya osvity, № 1*, S. 7–23.
  13. Livitt, GD., 2005. 'Sverkhu vniz. Pochemu ne umirayut iyerarkhii, i kak rukovodit' imi boleye effektivno (Top down. Why do not hierarchies die, and how to lead them more effectively)', Sankt–Peterburg : *Stokgol'mskaya shkola ekonomiki v Sankt–Peterburge*, 209 s.
  14. Verkhovna Rada Ukrayiny, 2002. 'Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro eksperymental'nyy zahal'noosvitniy navchal'nyy zaklad» (vid 20.02.02 r. №114) (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On Approval of the Provision on an Experimental General Educational Institution» (from February 20, 2002 No.114))', *Ofitsiynyy portal. Dostupno* : <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0428-02/print1476881253734463>> [Data zvernennya 05 Bereznya 2019].
  15. Verkhovna Rada Ukrayiny, 2003. 'Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro poryadok zdiysnennya monitorynhu vykonannya investytsiynykh ta innovatsiynykh proektiv za priorytetnyimi napryamamy diyal'nosti tekhnolohichnykh parkiv» (vid 17.04.03 r. №245) (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On Approval of the Regulation on the Procedure for Monitoring the Implementation of Investment and Innovative Projects in Priority Areas of the Technology Parks Activity» (No.245 of April 17, 2003))', *Ofitsiynyy portal. Dostupno* : <<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0575-03/print1476881253734463>> [Data zvernennya 05 Bereznya 2019].
  16. Verkhovna Rada Ukrayiny, 2000. 'Nakazy Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Polozhennya pro poryadok zdiysnennya innovatsiynoyi osvity'nyi diyal'nosti» (vid 07.11.00 r. №522) (Orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On Approval of the Regulations on the Procedure for the Implementation of Innovative Educational Activities» (dated November 7, No522))', *Ofitsiynyy portal. Dostupno* : <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00/print1478903696604850>> [Data zvernennya 05 Bereznya 2019].
  17. Osvita.UA, 2016. 'Pozashkil'na osvita maye buty dostupnoyu (Out-of-school education should be available)'. *Dostupno* : <<http://osvita.ua/school/52291/>> [Data zvernennya 22 Bereznya 2019].
  18. Osvita.UA, 2013. 'Pro zatverdzhennya zakhodiv shchodo vprovadzhennya inklyuzyvnoho navchannya v doshkil'nykh ta zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladakh na period do 2015 roku. Nakaz MON №1034 vid 23.07.13 (On approval of measures to introduce inclusive education in pre-

- school and general education institutions for the period until 2015. Order of Ministry of Education and Science №1034 dated 23.07.13)'. Dostupno : <http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36646/> [Data zvernennya 18 Bereznya 2019].
19. Proleyev, S., 2007. 'Represyvnist' osvity: vymushena neobkhdnist' chy vladni zazikhannya sotsiumu? (Repressiveness of education: the forced need or power encroachment of society?)', *Filosofiya osvity*, № 1 (6), S. 17–27.
  20. YUNESKO, 1994. 'Salamanskaya deklaratsiya i ramki deystviy po obrazovaniyu lits s osobymi potrebnostyami, prinyatyie Vsemirnoy konferentsiyey po obrazovaniyu lits s osobymi potrebnostyami: dostup i kachestvo. Salamanka, Ispaniya, 7–10 iyunya 1994 g. (Salamanca Declaration and Framework for Action on Education for Persons with Special Needs, adopted by the World Conference on Education for Persons with Special Needs: access and quality. Salamanca, Spain, June 7–10, 1994)', Parizh : YUNESKO, 41 s.
  21. Siryy, YeV., 2010. 'Innovatsiynyy rozvytok osvity v Ukrayini: roz-hortannya problemy ta zasadnyts'ki oriyentyry (Innovative Development of Education in Ukraine: Deployment of Problems and Orientations)', *Aktual'ni problemy sotsiologiyi, psykholohiyi, pedahohiky: Zbirnyk naukovykh prats'*, № 11, S. 65–77.
  22. Sorokin, PA., 1992. 'Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshchestvo (Human. Civilization. Society)', Moskva : *Politizdat*, 543 s.
  23. Kholt, D., 1996. 'Prichini detskikh neudach (Causes children's failures)', Sankt-Peterburg : *Kristall*, 448 s.
  24. Shumpeter, YA., 1982. 'Teoriya ekonomicheskogo razvitiya (The Theory of Economic Development)', Moskva : *Progress*, 401 s.
  25. European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2019. 'Lisbon Declaratin Young People's Views on Inclusive Education'. Available at : <https://www.european-agency.org/sites/default/files/lisbon-declaration-young-people2019s-views-on-inclusive-education_declaration_en.pdf> [Accessed 18 March 2019].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-2

УДК 378(091)(477.54)

**ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВИКЛАДАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ
ДИСЦИПЛІН ФІЛОСОФСЬКОГО ЦИКЛУ В ПЕРШІ РОКИ
РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ КАФЕДРИ
ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО
ФАРМАЦЕВТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

*FORMATION OF THE SYSTEM OF TEACHING WORLD-
GOVERNMENTAL DISCIPLINES OF THE PHILOSOPHICAL CYCLE IN
THE FIRST YEARS OF THE SOVIET AUTHORITY IN UKRAINE BY
THE EXAMPLE OF THE PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY
DEPARTMENT OF THE NATIONAL PHARMACEUTICAL UNIVERSITY*

**К. А. Іванова,
Г. О. Хіріна,
О. М. Кулакова**

Актуальність дослідження. Викладання світоглядних дисциплін у вищих навчальних закладах завжди є актуальним та необхідним в нашому суспільстві. Велике значення в цьому мають кафедри філософії, тому відтворення історії створення таких кафедр, їх функціонування, біографій викладачів та співробітниками, що стояли біля джерел є дуже важливим та актуальним сьогодні.

Постановка проблеми. Дослідивши значну кількість архівних джерел та документів державної влади та управління автори пропонують свою інтерпретацію системи формування викладання предметів філософського циклу у медико-фармацевтичних вищих навчальних закладах України в перші роки радянської влади та відтворюють наукові біографії викладачів ХФІ того часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою історії формування системи викладання дисциплін філософського циклу займалися: А. Журавльов, І. Федосова, А. Коно-

Urgency of the research. Teaching philosophical disciplines in higher education institutions is always relevant and necessary in our society. Of great importance in this are the departments of philosophy, therefore, the reproduction of the history of the creation of such teachers, their functioning, biographies of teachers and staff, standing near the sources is very important and relevant today.

Target setting. Investigating a considerable number of archival sources and documents of state authority and administration, the authors offer their interpretation of the system of formation of the teaching of subjects of the philosophical cycle in medical-pharmaceutical higher educational institutions of Ukraine in the early years of Soviet power and reproduce the scientific biographies of the teachers of the KhPhI of that time.

Actual scientific researches and issues analysis. The problem of the history of the formation of the system of teaching disciplines of the philosophical cycle was studied by A. Zhuravlev, I. Fedosova, A. Kono-

хова, Б. Грубих, Т. Буяльська, В. Клаверова, В. Клочко та інші. Також використано архівні матеріали НФаУ.

Постановка завдання. Автори ставили за мету розглянути історію становлення системи викладання дисциплін філософського циклу в вищих навчальних закладах медико-фармацевтичного профілю в 20–х – 30–х рр. ХХ ст. на прикладі сучасної кафедри філософії та соціології Національного фармацевтичного університету, створити наукові біографії викладачів кафедри, які працювали в 20–30–ті роки.

Виклад основного матеріалу. В статті проаналізовані документи державних органів влади перших років радянської влади, що визначали напрямки роботи вищих навчальних закладів, показана інтерпретація та реалізація цих постанов РНК РРФСР в Україні на початку 20–х рр. У межах статті на основі аналізу документів архіву НФаУ за 20–30–ті роки ХХ ст. створені наукові біографії викладачів кафедри Гладкого П., Гончара М., Гордієнка В., Домнич К., Завгороднього В., Заліпка М., Запорожченка М., Зильбера С., Коновалова С., Кошовенка П., Міллера Л., Нестеренка Д., Погорілого Д., Пушкарєвої Ф., Станкова А. та Радева В. В., проаналізовані зміни в системі викладання дисциплін світоглядної спрямованості, змісті цих дисциплін, методик викладання. Простежені зміни в організаційній будові кафедри, зміни її назви.

Висновки. Таким чином, в умовах радикальної зміни політичної ситуації в країні,

hova, B. Grubikh, T. Butalska, V. Klaverova, V. Klochko and others. The archive materials of NFUU are also used.

The research objective. The authors set out to consider the history of the formation of a system of teaching disciplines of the philosophical cycle in higher educational institutions of the medical and pharmaceutical profile in the 20's and 30's of the twentieth century on the example of the modern Department of Philosophy and Sociology of the National Pharmaceutical University, to create scientific biographies of the teachers of the department who worked in the 20–30's.

The statement of basic material. The article analyzes the documents of state authorities of the first years of Soviet power, which determined the directions of work of higher educational institutions, shows the interpretation and implementation of these decisions of the RSFSR's RSC in Ukraine in the early 20's. Within the article, based on the analysis of the NFU archive documents for 20–30 years of the twentieth century, created scientific biographies of the professors of the department Gladky P., Gonchar M., Gordienko V., Domnich K., Zavgorodniy V., Zalipka M., Zaporozhenka M., Zilbera S., Konovalova S., Koshovenko P., Miller L., Nesterenko D., Pogorili D., Pushkareva F., Stankova A., Radieva V., changes are analyzed in the system of teaching disciplines ideological orientation, the content of these disciplines, teaching methods. Traced changes in the organizational structure of the department change its name.

Conclusions. Thus, in the conditions of a radical change in the political situation in the country, the

умовах становлення нової системи гуманітарної освіти в перші роки радянської влади відбулося формування сучасної кафедри філософії та соціології НФаУ, яка фактично почала свою історію як організаційна структура з 1925 році, а в 1939 р. отримала офіційну назву – кафедра марксизму-ленінізму. В 20–30–ті роки почав формуватися перший кадровий склад кафедри, вироблялися перші методики викладання, формувався зміст предметів.

Ключові слова: кафедра, світогляд, суспільні науки, методика, викладач, тоталітаризм.

conditions of the formation of a new system of humanitarian education in the early years of Soviet power took place the formation of a modern department of philosophy and sociology of the NFU, which actually began its history as an organizational structure since 1925, and in 1939 received the official name is the Department of Marxism-Leninism. In the 20-30's, the first staffing of the department began to be formed, the first methods of teaching were developed, the content of subjects was formed.

Keywords: department, worldview, social sciences, methodology, teacher, totalitarianism.

Актуальність теми дослідження. Викладання світоглядних дисциплін у вищих навчальних закладах завжди є актуальним та необхідним в нашому суспільстві. Велике значення в цьому мають кафедри філософії, тому відтворення історії створення таких кафедр, їх функціонування, біографій викладачів та співробітниками, що стояли біля джерел є дуже важливим та актуальним сьогодні.

Постановка проблеми. Дослідивши значну кількість архівних джерел та документів державної влади та управління автори пропонують свою інтерпретацію системи формування викладання предметів філософського циклу у медико-фармацевтичних вищих навчальних закладах України в перші роки радянської влади та відтворюють наукові біографії викладачів ХФІ того часу.

Розглянуто історію становлення системи викладання дисциплін філософського циклу в вищих навчальних закладах в 20-х – 30-х рр. ХХ ст. на прикладі сучасної кафедри філософії та соціології Національного фармацевтичного університету, створені наукові біографії деяких викладачів кафедри.

Ключові слова: кафедра, світогляд, суспільні науки, методика, викладач, тоталітаризм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою історії формування системи викладання дисциплін філософського циклу займалися: А. Журавльов, І. Федосова, А. Конохова, Б. Грубих, Т. Буяльська, В. Клаверова, В. Ключко та інші. Також використано архівні матеріали НФаУ.

Постановка завдання. Ціллю статі є аналіз процесу становлення системи викладання суспільних дисциплін в 20–30 роки ХХ ст. в Україні, зародження в вищих навчальних закладах кафедр суспільних наук на прикладі сучасної кафедри філософії та

соціології НФаУ, формування кадрового потенціалу кафедри, створення наукових біографій перших викладачів, формування змісту та нових методик викладання дисциплін світоглядної спрямованості в перші роки радянської влади. У статті використовується сучасна назва кафедри.

Виклад основного матеріалу. Кафедра філософії та соціології НФаУ відчула істотний вплив особливостей системи освіти перших років радянської влади, політики українізації 20-х років, пануючої ідеології тоталітарного режиму 30-40-х років, хрущовської “відлиги”, застійного стану й очікування змін на краще. Займаючи активну громадянську позицію, викладачі по-різному сприймали реалії суспільного життя. Було і покірне вихваляння марксистсько-ленінської теорії та ідеології, партійних вождів, були пережиті і “чистки партії”, які не оминули викладачів кафедри, і сталінські репресії, а було й чесне і принципове ставлення до того, що відбувалося в суспільстві, прагнення критично осмислити закономірності суспільного розвитку і трагічні сторінки нашої історії, прищепити студентській молоді почуття патріотизму, справедливості, соціального оптимізму.

Історія кафедри філософії та соціології НФаУ багато в чому відтворює складну і суперечливу історію нашої країни ХХ ст. Кафедра пройшла непростий шлях розвитку та різних реорганізацій. Але найголовнішою складовою в роботі кафедри завжди залишалися люди – викладачі, які прагнули поділитися зі студентами усіма своїми знаннями, навчити молодих людей думати і займати активну життєву позицію, виховати у них любов і повагу до майбутніх пацієнтів.

Кафедра росла, поповнювалася новими викладачами, які мали більш високу наукову кваліфікацію і професіоналізм, зміцнювалася матеріально-технічна база, удосконалювалися методики викладання, змінювалися форми виховної роботи, але головний об’єкт уваги кафедри – студент – завжди залишався незмінним.

Встановлення радянської влади призвело до корінних змін у системі вищої освіти, важливою складовою якої стала ідеологія. Українська система освіти в 20-30-і рр. мала свої відмінності від системи освіти в РРФСР, але щодо викладання суспільних наук, то наслідувала загальноросійські зразки та стандарти. На початку 20-х років повністю змінилися навчальні плани усіх вищих навчальних закладах, на територію України поширювалися усі нормативні документи, що приймалися в Москві. У постанові РНК від 4 березня 1921 р. “Про встановлення загального наукового мінімуму, обов’язкового для викладання в усіх вищих школах РРФСР” за підписом В. І. Леніна зазначалося:

“У всіх школах РРФСР, у тому числі і в спеціальних, вводиться обов’язкове викладання наступних предметів: а) з суспільних наук: 1) Розвиток суспільних форм (1 триместр по 4 години). 2) Історичний

матеріалізм (1 триместр по 3 години). 3) Пролетарська революція (історичні передумови перевороту, включаючи імперіалізм; його форми та історія у зв'язку з історією XIX–XX ст. взагалі та робочого руху зокрема) (2 триместри по 2 години). 4) Політичний устрій РРФСР (1 триместр по 2 години). 5) Організація виробництва і розподілу в РРФСР (1 триместр по 2 години). 6) План електрифікації РРФСР, його економічні основи, економічна географія Росії, значення й умови здійснення плану (2 триместри по 2 години).

Примітка. Даний мінімум з суспільних наук читається в усіх відділеннях усіх вищих шкіл, окрім факультетів суспільних наук, на яких предмети, що входять до мінімуму, читаються в розширеному обсязі” [21, с. 10].

У 1921 р. Укрголовпрофосвіти видав “Тимчасові положення про вищі навчальні заклади України”, які підтверджували трирічний термін навчання, а для перегляду навчальних планів і програм рекомендувалося створити на факультетах комісії спеціалістів [17, с. 1], які пізніше почали називатися предметними комісіями.

Як відзначалося у резолюції XII з'їзду РКП(б), “якими б не були основні завдання кожного типу школи, зокрема вузів і технікумів, вона виробляючи спеціаліста в тій чи іншій галузі будівництва, водночас повинна готувати в його особі громадсько–політичного робітника, озброєного теорією марксизму” [23, с. 458]. Викладання суспільних наук у вищій школі України проводилося відповідно до постанови Раднаркому УСРР від 26 квітня 1921 р. “Про встановлення загального наукового мінімуму, обов'язкового до виконання у всіх вузах”. Викладалися такі суспільні науки, як розвиток суспільних форм, історичний матеріалізм, політичний устрій у РРФСР та УСРР, план електрифікації РРФСР та УСРР. Однак, постійного складу викладачів суспільних наук у навчальних закладах ще не було через відсутність необхідних кадрів [24, с. 288].

Ця постанова стала впроваджуватися в життя українських ВНЗ з 1922 р. Першими кроками з впровадження марксистської філософії у вищі навчальні заклади стало рішення першої Всеукраїнської конференції з педагогічної освіти, яка проводилася в липні 1922 р. у Харкові. На конференції відзначалося, що основу курсу марксизму мають містити з'ясування закономірностей суспільних явищ (історичний матеріалізм) і тенденцій розвитку сучасного періоду історії (науковий соціалізм) з метою вироблення об'єднуючого початку природних і суспільних наук, теорії та революційної практики (діалектичний матеріалізм), формування цілісного наукового світогляду [22, с. 54].

У першій половині 20–х років у вищих навчальних закладах України викладався комплекс соціально–економічних дисциплін (соціально–економічний мінімум), куди входила і філософія під назвою “Історичний матеріалізм”. Результатом проведення першої (1926 р.) та другої Всеукраїнської конференції викладачів соціально–

економічних дисциплін (1928 р.) було рішення ввести у ВНЗ України курс марксистської філософії “Діалектичний матеріалізм” як окрему навчальну дисципліну, хоча в навчальних планах і програмах залишилася його колишня назва “Історичний матеріалізм”. Під цією назвою було опубліковано більшість тодішніх підручників з філософії. Навчальні програми з даного курсу орієнтувалися на тематику історичного матеріалізму: теорія суспільного розвитку, розвиток продуктивних сил і виробничих стосунків, класи і класова боротьба, держава і диктатура пролетаріату, базис і надбудова. Також освітлювалися і декілька тем діалектичного матеріалізму: ідеалізм і матеріалізм, діалектичний метод у філософії. Пізніше цей курс стали розпочинати з проблематики діалектичного матеріалізму, роблячи короткі екскурси в історію філософії [18].

Рішенням X з'їзду КП(б)У (1927 р.) задекларували орієнтацію на побудову системи освіти, методів викладання і навчання на основах наукового світогляду і матеріалістично–діалектичного методу. З цією метою до вищих навчальних закладів для викладання суспільних дисциплін були відряджені комуністи – партійні працівники та безпартійні пропагандисти. Була закладена традиція, згідно якої усі викладачі суспільних наук повинні входити до складу компартії, та ця традиція зберігалася аж до початку 90–х років ХХ ст. Усі названі чинники зумовили специфіку початкового етапу існування кафедри філософії та соціології у складі ХФІ.

Початком викладання суспільних наук у ХФІ слід вважати 1921/1922 навчальний рік, коли до навчального плану Харківського хіміко–фармацевтичного інституту були включені такі нові предмети, як історичний матеріалізм, розвиток суспільних наук, пролетарська революція, політичний устрій РРФСР і УРСР, план електрифікації РРФСР і УРСР, і збереглися відомості про екзамен з цих дисциплін.

Першим викладачем суспільних наук у Харківському фармацевтичному інституті в 1921 р. став В. І. Єлін, прізвище якого під номером 3 значиться в списку викладачів інституту, складеному першим ректором М. О. Валяшко [22, с. 55].

У навчальному плані інституту на 1922 р. вказані такі предмети для вивчення на першому курсі: політекономія (по 4 години теорії в кожному семестрі) та історичний і діалектичний матеріалізм (по 2 години теорії в кожному семестрі). [22, с. 55] Спочатку через відсутність своїх штатних викладачів для читання цих курсів долучалися працівники партійного та радянського апарату м. Харкова. Харків у той період був столицею радянської України, тому в керівних партійно–радянських кадрах вистачало.

Не завжди викладачі мали спеціальну підготовку і відповідну освіту, найчастіше це були партійні працівники, які мали досвід практичної роботи. Головним критерієм при підборі кадрів для викладання суспільних наук було членство у ВКП(б), відданість

справі ленінізму. Так, політкомісар Борис Миколайович Ібрагімов, що очолював у 1923–1924 рр. ХФІ, став одним з перших викладачів предметів соціально–економічного циклу [22, с. 56]. На жаль, детальніших відомостей про Б. М. Ібрагімова не збереглося.

Через збільшення кількості студентів керівництво ХФІ стало запрошувати інших викладачів. Одним з перших штатним викладачем суспільних дисциплін став Лев Наумович Міллер.

Л. Б. Міллер народився 15.12.1898 р. у Бердянську. В 1921–1922 рр. знаходився на партійній роботі й одночасно викладав в ХФІ, хоча спеціальної освіти ще не мав. Тільки в 1922 р. він вступає до Харківського інституту народної освіти (ХІНО), який закінчує екстерном у 1926 р., не припиняючи працювати в ХФІ, й отримує спеціальність філософ–біолог. Л. Б. Міллер вказував у анкеті, що читав у ХФІ діамат, ленінізм, філософію, класову боротьбу.

Лев Наумович був неординарною людиною. Прослужив декілька років у царській армії, потім у червоній гвардії, досконало володів німецькою, французькою, румунською і молдавською мовами. В особовій справі Л. Н. Міллера з архіву інституту зберігся запис, написаний його рукою, де вказано, що він з 1926 р. читає усі лекції українською мовою. Судячи з документів, що збереглися в архіві, Л. Н. Міллер працював у ХФІ, а потім у Харківському фармацевтичному технікумі до 1933 р. [11, арк. 1–11].

У 1925 р. відповідно до рішення XIII з'їзду ВКП(б) у ВНЗ стали створювати кафедри соціально–економічних наук. Постановою ЦК ВКП(б) від 2 січня 1925 р. “Про суспільний мінімум і пропаганду ленінізму у ВНЗ” у мінімум були включені такі предмети, як “Історія класової боротьби в Росії і на заході” з вступною частиною про матеріалістичне розуміння історії; “Конституція СРСР” з вченням Леніна про державу, “Політекономія”, “Історія РКП(б) і основи ленінізму”, “Радянське господарство і радянська економічна політика”, “Історичний матеріалізм”, “Господарське трудове право СРСР”, “Профрух” об'ємом курсу 342 години [18].

З 1927 р. на кафедрі почали викладати курс історії ВКП(б). У 1928–1929 навчальному році перелік соціально–економічних предметів був дещо скорочений, а самі предмети вивчалися в різних поєднаннях залежно від профілю ВНЗ.

У 1927–1939 рр. викладанням предметів суспільного циклу в ХФІ керував Іван Іванович Семерін [22, с. 60].

Перші роки існування кафедри були нелегкими. Бракувало висококваліфікованих фахівців, підручників, методичних посібників, які часто переписувалися від руки. У той період колектив кафедри займався не лише викладанням, але і вирішував завдання з виховання студентства на революційних, бойових і трудових традиціях народу, а також вів активну громадську роботу, керуючи системою партійної просвіти, допомагаючи в організації політичної просвіти кафедрам фармацевтичного профілю.

Слід зауважити, що упродовж досить тривалого часу кафедра працювала в умовах відсутності типових програм курсу. Незважаючи на складнощі періоду становлення, співробітники кафедри змогли забезпечити необхідний рівень викладання соціальних дисциплін.

Затвердження в СРСР у 30-і р. XX ст. сталінського тоталітарного режиму привело до різких негативних змін у викладанні філософії й інших суспільних наук: було репресовано значну кількість викладачів (причому приводи були навіть найбезглуздіші і незначні); припинено викладання діалектичного та історичного матеріалізму, замість нього введений курс “Основи марксизму–ленінізму”, в якому філософія зводилася до викладу включеного до “Короткого курсу історії ВКП(б)” праці Й. Сталіна “Про діалектичний та історичний матеріалізм”. Постанова ЦК ВКП(б) від 14 листопада 1938 р. “Про партійну пропаганду у зв’язку з випуском “Короткого курсу історії ВКП(б)” продовжила реформування викладання суспільних наук: у навчальні плани усіх ВНЗ вводиться єдиний курс “Основи марксизму–ленінізму”.

З другого семестру 1938–1939 навчального року у ВНЗ країни встановлений новий порядок викладання суспільних наук: на молодших курсах вводиться предмет “Основи марксизму–ленінізму”, на старших курсах – “Діалектичний та історичний матеріалізм”. Курс “Основи марксизму–ленінізму” містив вивчення історії партії, діалектичний та історичний матеріалізм (у рамках IV глави “Короткого курсу ВКП(б)”) та розрахований на 220 годин. Викладання основ марксистсько–ленінської теорії повинне було розпочинатися з вивчення “Короткого курсу історії ВКП(б)” та першоджерел марксизму–ленінізму. Викладання політичної економії проводилося після вивчення “Історії ВКП(б)”. Відповідно до цієї постанови в усіх ВНЗ країни мають бути створені кафедри марксизму–ленінізму [22, с. 62].

В квітні 1939 р. наша кафедра отримала нову назву – кафедра марксизму–ленінізму, яку в 1939–1940-х рр. очолював Сергій Іванович Пугачов, який виконував також обов’язки парторга [22, с. 62]. У 30-і роки поступово почав складатися викладацький штат кафедри, до викладання залучалися фахівці, які мали вищу спеціальну освіту, досвід роботи, наукові праці. У 30-і роки на кафедрі марксизму–ленінізму почали викладати ще одну навчальну дисципліну – політичну економію. Одним з перших викладачів політекономії став Опанас Дмитрович Станков.

О. Д. Станков народився в селянській сім’ї в с. Куртовка Одеської області в 1887 р. У 1903–1906 рр. навчався у Вчительській школі в с. Демидово Тираспольського повіту, після закінчення якої, отримав право викладання у церковно–приходській школі. У 1907 р. екстерном здав іспит в Тирасполі при реальному училищі й отримав право працювати учителем у двокласній земській школі. У 1907–1918 рр. працював учителем і завідувачем в сільських земських

школах Одеської області. Одночасно поступив до вчительського інституту в Феодосії, але не закінчив і повернувся до роботи учителя. Після Лютневої революції 1917 р. від вчительського союзу був обраний членом Ради робочих депутатів у Одесі, а в 1920 р. – членом Одеського повітового виконкому. О. Д. Станков завідував відділами: спочатку Сообезом, потім Наробразом, з кінця 1921 р. по кінець 1922 р. – повітовим відділом народної освіти в Тирасполі. У 1923 р. він переведений до Одеси інспектором Губернського відділу народної освіти. У 1923–1926 рр. паралельно з роботою вчився в Одеському інституті народного господарства, після закінчення якого отримав диплом економіста–педагога. У 1923–1927 рр. О. Д. Станков завідував Одеським хімічним технікумом, де також викладав політекономію. У 1927 р. переведений на роботу до Харкова та призначений директором технікуму народного господарства. А в 1929 р. після об'єднання технікуму з інститутом народного господарства переведений в Народний комісаріат на посаду старшого інспектора соціально–економічної освіти Укрпрофоса. У квітні 1930 р. А. Д. Станкова призначили директором Всесоюзного заочного бухгалтерсько–економічного інституту, де він працював до 1933 р. Одночасно (у 1930 р.), ймовірно через нестачу кваліфікованих кадрів, став директором Харківського фармацевтичного інституту, який очолював до початку 1931 р., а після викладав політекономію на кафедрі.

А. Д. Станков зіграв важливу роль в історії ХФІ. Він став його директором у складний і переломний для фармацевтичної освіти період. У 1930 р. на базі хіміко–фармацевтичного технікуму знову був відкритий фармацевтичний інститут. При активній участі нового директора розширилася і зміцнилася матеріально–технічна база інституту, оновилися видавнича діяльність. У ХФІ було повернено чотирирічне навчання, підготовку фахівців у галузі керівництва аптек, контрольно–аналітичних лабораторій і галенових підприємств. Замість виконання дипломної роботи введена екзаменаційна сесія з профільних дисциплінах. За ініціативою А. Д. Станкова в програму підготовки фахівців–фармацевтів були введені нові дисципліни: в 1930 р. замість предметів “Фармацевтичне законодавство” і “Аптечний облік” – інтегрований курс “Історія й організація фармацевтичної справи”. У вересні 1933 р. Опанас Дмитрович був переведений з ХФІ до Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації педагогів, де став його директором. На жаль, про його подальшу долю нічого не відомо [15, арк. 1–4].

Викладачем політичної економії на кафедрі був **Дмитро Іванович Погорілий**, 1883 року народження, селянського походження, випускник Вчительської семінарії (1912 р.), який працював на кафедрі в 1931 р. і одночасно виконував обов'язки директора 1–го Медичного технікуму [13, арк. 1–4].

У 1931–1932 навчальному році викладав політекономію на заочних курсах ХФІ Самуїл Ізраїлевич Зільбер, 1906 року народження. У період роботи на кафедрі ХФІ вчився на 4 курсі Харківського інституту педагогічної професійної освіти [8, арк. 1–7].

Ще одним викладачем політекономії працював Семен Антонович Коновалов (1934–1935 рр.), людина неординарна, різнобічна, зі складною долею. С. А. Коновалов народився в 1905 р. недалеко від Таганрога в сільській сім'ї. У 1926 р. закінчив робочий факультет у м. Луганську, а в 1930 р. – Луганський педагогічний інститут. У 1930–1932 рр. працював на партійній і радянській роботі. У 1930–1933 рр. викладав економічну політику в Харківському педагогічному інституті, одночасно працював у видавництві газети “Український робітник” і комендантом гуртожитку. В 1934–1935 рр. викладав політекономію в ХФІ, але наказом №584 від 19.10.1935 р. звільнений у зв'язку із звинуваченням “у троцькізмі, участі в контрреволюційному зинов'євському блоці” і виключений з партії [9, арк. 1–8]. Про подальшу долю С. А. Коновалова, що став жертвою сталінських репресій, на жаль, нічого не відомо.

Першою жінкою–викладачем на кафедрі була Феонія Омелянівна Пушкарьова (1905 р. народження), яка працювала асистентом кафедри в 1932–1933 рр., викладала політекономію та була головою редколегії багатотиражки ХФІ “Фільтр” [14, арк. 1–4].

Першим професором кафедри можна вважати болгарина за походженням Волчана Волчановича Радєва 1898 року народження. В. В. Радєв закінчив у 1925 р. Комуністичний університет ім. Артема (на той час вищий партійний навчальний заклад), працював завідувачем кафедрою з національного питання в Землевпорядкувальному інституті, науковцем в Українському інституті марксизму–ленінізму, з 1931 по 1934 рр. – професор з національного питання в ХФІ. Перші наукові праці на кафедрі належали В. В. Радєву – “Національне питання на Балканах” і “Еволюція комунізму” [16, арк. 1–5].

Одним з перших професійних викладачів кафедри в 1934–1935 рр. став Дмитро Антонович Нестеренко. Д. А. Нестеренко народився в 1898 р. у с. Яковлівка на Полтавщині в сім'ї селянина–кулака. У 1924 р. закінчив Харківський сільськогосподарський інститут, у 1925 р. – аспірантуру на кафедрі філософії Українського інституту марксизму–ленінізму. Працював професором соціально–економічних дисциплін у вищих навчальних закладів Харкова (геодезичному інституті, ХІНО, фінансово–економічному, інженерно–економічному, ветеринарному інститутах). У ХФІ працював за сумісництвом з ветеринарним інститутом, викладав курс діалектичного матеріалізму. У характеристиці Д. А. Нестеренко відзначалася його високопрофесійна підготовка, тверда ідеологічна позиція, проте це не завадило директорові інституту М. І. Пирогову в період репресій звільнити Дмитра Антоновича за те, що “він за

соціальним походженням з сім'ї кулаків, тому не може забезпечити належного ідеологічно–витриманого викладання” [17, арк. 1–6].

У 1933 р. на кафедру прийшов працювати Михайло Васильович Заліпко. М. В. Заліпко народився в 1890 р. у Західній Україні в с. Чорча Рогатинського повіту в бідній селянській сім'ї. З дитинства працював батраком, під час Першої світової війни служив у царській армії. У 1920–1921 рр. вчився в Центральній партійній школі при ЦК КП(б). У 1923–1925 рр. здобував військово–політичну освіту, отримав право викладати діамат і соціально–економічні дисципліни. У 1925–1930 рр. вчився в Дніпропетровському інституті народної освіти та отримав спеціальність викладача діалектичного матеріалізму і ленінізму. На викладацькій роботі з 1926 р. працював з аспірантами, отримав звання доцента, був секретарем Української радянської енциклопедії та одним з її авторів. У 1930–1932 рр. працював в інституті історії, директором історико–партійного обласного музею революції в м. Сталіно (нині м. Донецьк), старшим науковим співробітником, а потім керівником кафедри історії та директором Комісії з історії Жовтневої революції та РКП(б). У ХФІ упродовж 1933 р. викладав діалектичний матеріалізм і ленінізм, стояв у витоків організації кафедри, її формального оформлення [5, арк. 1–5].

У 1933–1934 навчальному році на кафедрі працював на посаді доцента Василь Андрійович Гордієнко (1901 р. народження). В. А. Гордієнко в 1924 р. закінчив Харківський кооперативний інститут, за фахом економіст–плановик. Викладав ленінізм в інженерно–економічному інституті, у Вищій партійній школі, а потім і в ХФІ, про що вказано в його особистій справі [3, арк. 1–2].

З 1936 р. кафедра бере участь у підготовці аспірантів. Наказом №134 від 19.12.1936 р. викладачем педагогіки в групі аспірантів ХФІ став Панас Єфремович Кошовенко. Він народився в 1903 р. у с. Стрижовка Київської області. Закінчив Ставищанську вчительську семінарію, Білоцерківські 3–х річні педагогічні курси (1923–1927 рр.), отримав кваліфікацію викладача історії. У 1931–1933 рр. працював у Харкові викладачем педагогіки та методики історії в Українському науково–дослідному інституті педагогіки, опублікував у 1933 р. наукові статті в журналі “Політехнічна школа” і підручник з історії для 3 класу [10, арк. 1–6].

У 1938 р. педагогіку аспірантам читав Петро Олександрович Гладкий [1, арк. 1–2].

У 1939–1940 навчальному році на кафедрі працював викладачем курсу основ марксизму–ленінізму Василь Михайлович Завгородній. В. М. Завгородній народився у 1908 р. у м. Верхньодніпровське Дніпропетровської області. Закінчив у 1939 р. історичний факультет Харківського державного університету, отримав кваліфікацію історика. У 1940 р. був звільнений з ХФІ у зв'язку з відрядженням на педагогічну роботу до Західної України [5, арк. 1–12].

У вересні 1939 р. на кафедру марксизму–ленінізму на посаду старшого викладача (на тимчасову роботу) був прийнятий партійний функціонер Максим Артемович Запорожченко. М. А. Запорожченко народився в 1902 р. у селянській сім'ї в м. Зіньків Полтавської губернії. Освіта – Інститут кадрів при Інституті Червоної професури і два курси інституту історії в Інституті Червоної професури. Займався комсомольською роботою, був секретарем Райкому ЛКСМУ в Гадячі, інструктором окружному ЛКСМУ в Ромнах, Кременчуці, Ніжині, Харкові, інформатором ЦК КП(б)У в Харкові на початку 30–х рр. У 1934 р. вступив до аспірантури Інституту Червоної професури. У 1935 р. – другий секретар райпарткому, в 1937 р. – інструктор Харківського обкому КП(б)У і директор обласного лекційного бюро [7, арк. 12].

У 1938 р. на кафедрі марксизму–ленінізму почали працювати перші лаборанти, які допомогли організувати викладачам навчальний процес, створювали бібліотечний фонд кафедри. Це були Катерина Іванівна Домнич (1938–1940 рр.) [4] і Марія Адамівна Гончар (1940 р.) [2], професійний бібліотекознавець, яка закінчила в 1939 р. Харківський державний бібліотечний інститут.

Висновки. Таким чином, в умовах радикальної зміни політичної ситуації в країні, умовах становлення нової системи гуманітарної освіти в перші роки радянської влади відбулося формування сучасної кафедри філософії та соціології НФаУ, яка фактично почала свою історію як організаційна структура з 1925 році, а в 1939 р. отримала офіційну назву – кафедра марксизму–ленінізму. В 20–30–ті роки почав формуватися перший кадровий склад кафедри, вироблялися перші методики викладання, формувалася зміст предметів.

Список використаних джерел:

1. Архів НФаУ. 'Гладкий П. О.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 53, 2 арк.
2. Архів НФаУ. 'Гончар М. А.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 50, 7 арк.
3. Архів НФаУ. 'Гордієнко В. А.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 59, 5 арк.
4. Архів НФаУ. 'Домнич К. І.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 75, 3 арк.
5. Архів НФаУ. 'Завгородній В. М.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 92, 12 арк.
6. Архів НФаУ. 'Заліпко М. В.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 90, 5 арк.
7. Архів НФаУ. 'Запорожченко М. А.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 88, 12 арк.
8. Архів НФаУ. 'Зильбер С. І.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 89, 12 арк.
9. Архів НФаУ. 'Коновалов С. А.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 124, 8 арк.
10. Архів НФаУ. 'Кошовенко П. Є.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 129, 6 арк.
11. Архів НФаУ. 'Міллер Л. Н.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 164, 11 арк.
12. Архів НФаУ. 'Нестеренко Д. А.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 118, 6 арк.
13. Архів НФаУ. 'Погорілий Д. І.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 203, 6 арк.
14. Архів НФаУ. 'Пушкарьова Ф. О.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 210, 4 арк.
15. Архів НФаУ. 'Станков А. Д.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 257, 4 арк.
16. Архів НФаУ. 'Радєв В. В.', Ф. 4093, Оп. 4, Спр. 215, 5 арк.
17. 'Бюллетень Наркомосвіти', 1921, Ч. 7–8, С. 1.

18. Пітов, ВІ., ред., 1968. 'Вища школа Української РСР за 50 років: в 2-х ч. (1917-1967 рр.)', К. : Вид-во Київського університету, 395 с.
19. 'Вісник НКО УРСР', 1920, Ч. 2-5, С. 50-51.
20. 'Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании : сб. док.', 1947, Вып. 2, М.-Л., С. 84.
21. Журавлев, АА., 2014. 'Формирование кафедр гуманитарных и общественных наук в высшей медицинской школе в 1920-1930-х гг. (на примере 1-го Ленинградского медицинского института)', *Ученые записки СПбГМУ им. акад. И. П. Павлова, Том XXI, № 4*, С. 8-12.
22. Иванова, КА., Хіріна, ГО., Лантух, АП., Кулакова, ОМ., 2017. 'Історія кафедри філософії та соціології НФаУ (1805-2016 рр.) : монографія', Х. : НФаУ, 304 с.
23. 'КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК', 1970, Т. 2, С. 458.
24. Федосова, ІВ., 2013. 'Законодавче забезпечення та нормативна регламентація вищої інженерно-технічної освіти в Україні (початок - 30-ті роки ХХ століття)', *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка, №10 (269), Ч. III*, С. 285-295.

References:

1. *Arhiv NFaU*. 'Gladkyj P. O. (Gladky P. O.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 53*, 2 ark.
2. *Arhiv NFaU*. 'Gonchar M. A. (Gonchar M. A.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 50*, 7 ark.
3. *Arhiv NFaU*. 'Gordijenko V. A. (Gordianko V. A.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 59*, 5 ark.
4. *Arhiv NFaU*. 'Domnych K. I. (Domnich K. I.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 75*, 3 ark.
5. *Arhiv NFaU*. 'Zavgorodnij V. M. (Zavgorodniy V. M.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 92*, 12 ark.
6. *Arhiv NFaU*. 'Zalipko M. V. (Zalipko M. V.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 90*, 5 ark.
7. *Arhiv NFaU*. 'Zaporozhchenko M. A. (Zaporozhchenko M. A.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 88*, 12 ark.
8. *Arhiv NFaU*. 'Zyl'ber S. I. (Zilber S. I.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 89*, 12 ark.
9. *Arhiv NFaU*. 'Konovalov S. A. (Konovalov S. A.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 124*, 8 ark.
10. *Arhiv NFaU*. 'Koshovenko P. Je. (Koshovenko P. E.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 129*, 6 ark.
11. *Arhiv NFaU*. 'Miller L. N. (Miller L. N.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 164*, 11 ark.
12. *Arhiv NFaU*. 'Nesterenko D. A. (Nesterenko D. A.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 118*, 6 ark.
13. *Arhiv NFaU*. 'Pogorilyj D. I. (Pogorily D.I.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 203*, 6 ark.
14. *Arhiv NFaU*. 'Pushkar'ova F. O. (Pushkarova F. O.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 210*, 4 ark.
15. *Arhiv NFaU*. 'Stankov A. D. (Stankov A. D.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 257*, 4 ark.
16. *Arhiv NFaU*. 'Radjev V. V. (Radiev V. V.)', *F. 4093, Op. 4, Spr. 215*, 5 ark.
17. 'Byulleten' Narkomosvity (Bulletin of Narcotic Proclamation)', 1921, *Ch. 7-8*, S. 1.

18. Pitov, VI., 1968. 'Vyshcha shkola Ukrayins'koyi RSR za 50 rokiv: v 2-kh ch. (1917–1967 rr.) (Higher school of the Ukrainian SSR for 50 years: in 2 ch. (1917-1967))', K. : *Vyd-vo Kyyivs'koho universytetu*, 395 s.
19. 'Visnyk NKO URSR (Bulletin of the NKO of the UkrSSR)', 1920, *Ch. 2–5*, S. 50–51.
20. 'Direktivy VKP(b) i postanovleniya Sovetskogo pravitel'stva o narodnom obrazovanii : sb. dok. (Directive of the CPSU (b) and the decision of the Soviet government on public education: a collection of documents)', 1947, *Vyp. 2*, M.–L., S. 84.
21. Zhuravlev, AA., 2014. 'Formirovaniye kafedr gumanitarnykh i obshchestvennykh nauk v vysshey meditsinskoy shkole v 1920–1930-kh gg. (na primere 1-go Leningradskogo meditsinskogo instituta) (Formation of the departments of humanities and social sciences at the higher medical school in 1920–1930. (on the example of the 1st Leningrad Medical Institute))', *Uchenyye zapiski SPbGMU im. akad. I. P. Pavlova, Tom XXI, № 4*, S. 8–12.
22. Ivanova, KA., Khirina, HO., Lantukh, AP., Kulakova, OM., 2017. 'Istoriya kafedry filosofiyi ta sotsiologiyi NFaU (1805–2016 rr.) : monohrafiya (History of the Department of Philosophy and Sociology of the NFUU (1805-2016) : a monograph)', Kh. : *NFaU*, 304 s.
23. 'KPSS v rezolyutsiyakh i resheniyakh s'yezdov, konferentsiy i plenumov TsK (CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee)', 1970, *T. 2*, S. 458.
24. Fedosova, IV., 2013. 'Zakonodavche zabezpechennya ta normatyvna rehlamentatsiya vyshchoyi inzhenerno–tekhnichnoyi osvity v Ukrayini (pochatok – 30-ti roky KHKH stolittya) (Legislative support and normative regulation of higher engineering education in Ukraine (the beginning - 30th years of the twentieth century))', *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka, №10 (269), Ch. III*, S. 285–295.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-3

УДК 150.929:37.013

**ВХОДЖЕННЯ ПОСТНЕКЛАСИЧНОГО ГУМАНІТАРНОГО
ПОНЯТТЯ “ХАОС” В ОСВІТНЮ СФЕРУ: СОЦІАЛЬНО–
ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ**

*INTRODUCTION OF POST–NON–CLASSICAL HUMANITARIAN
CONCEPT OF CHAOS IN THE EDUCATIONAL AREA: SOCIAL AND
PHILOSOPHICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF SOCIALIZATION
OF THE INDIVIDUAL*

Г.В. Селіверстова

Актуальність дослідження. Складність, мінливість та хаотичність сучасного світу вже стали такими його постійними і відомими ознаками, які не мають заперечення як у вчених, так і у філософів, психологів, соціологів та ін. Дійсно розвиток постнекласичного природничого знання доказав існування складних і хаотичних процесів у природному світі, а сучасні гуманітарні розвідки підтвердили хаотизацію різних сторін культурного, соціального та психологічного буття людини.

Постановка проблеми. Теорія хаосу, яка вже знайшла певне місце у природничому знанні, та була прийнята у сфері соціальних наук, поступово набуває соціально–філософське значення і розповсюджується в освітньому просторі. Але її застосування в освіті ще потребує подальшого розгляду та дискусій, оскільки вона має як своїх прихильників, які демонструють аргументи на її захист, так і опонентів, які мають доречні зауваження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значущість синергетичного підходу у освітній сфері вже має певну традицію в українській гуманітаристиці, що розглянута та обґрунтована в працях

Urgency of the research. The complexity, variability and chaos of the modern world have become such constant and well-known signs that have no objections both from scientists and philosophers, psychologists, sociologists, etc. Indeed, the development of post-classical natural science has proved the existence of complex and chaotic processes in the natural world, and modern humanitarian intelligence has confirmed the chaos of different aspects of human, cultural, social and psychological life.

Target setting. The theory of chaos, which has already found a certain place in natural science, has been adopted in the field of social sciences, gradually gaining its socio-philosophical significance and spreading in the educational space. But its use in education still needs further consideration and debate, as it has both its supporters, who demonstrate arguments for its defense, and opponents with relevant remarks.

Actual scientific researches and issues analysis. The significance of the synergetic approach in the educational sphere already has a certain tradition in Ukrainian humanities, which is considered and grounded in the

сучасних українських педагогів, філософів, психологів та ін. До числа яких належать В. Андрущенко, Л. Горбунова, І. Добронравова, І. В. Єршова-Бабенко, Н. Кочубей, В. Кремень, С. Клепко, В. Лутай, М. Ожеван та ін.

Постановка завдання.

Здійснити аналіз застосування теорії хаосу в освітньому просторі та виявлення її соціально-філософського значення, що дає можливість розглядати освітній процес з позицій невизначеності, нелінійності та сприяє вирішенню проблеми соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу.

В статті пропонується застосування теорії хаосу в освітній сфері, що дозволить розширити методологічний арсенал синергетики в освітньому просторі та у соціальній філософії, відкрити нові можливості для розуміння освітнього процесу з позицій самоорганізації і нелінійності, а також допомагає вирішенню проблеми соціалізації особистості.

Висновки. Поняття "хаос", яке вже має застосування у постнекласичній науковій думці, може бути впровадженим також і у освітній простір. Його впровадження сприятиме новому погляду на освітній процес як такий, що має відкритий характер та є чутливим до змінення початкових умов. Також впровадження поняття "хаос" має соціально-філософське значення, яке полягає у тому, що формування і розвиток людини постає як складний самоорганізаційний процес, що має часом непередбачувані наслідки.

Ключові слова: соціальна

works of modern Ukrainian educators, philosophers, psychologists, and others. Among them are V. Andrushchenko, L. Horbunova, I. Dobronravova, I. Ershova-Babenko, N. Kochubei, V. Kremen, S. Klepko, V. Lutai, M. Ozhevan and others.

The research objectives. To analyze the application of the theory of chaos in the educational space and to identify its socio-philosophical significance, which makes it possible to view the educational process from the standpoint of uncertainty, nonlinearity, and contributes to solving the problem of socialization of the individual.

The statement of basic materials. The article proposes the application of the theory of chaos in the educational sphere, which will expand the methodological arsenal of synergetics in the educational space and social philosophy, open up new opportunities for understanding the educational process from the standpoint of self-organization and non-linearity, as well as helping to solve the problem of socialization of the individual.

Conclusions. The notion of "chaos", which has already been used in post-classical scientific thought, can also be implemented in the educational space. Its introduction will promote a new view of the educational process as being open to nature and sensitive to changes in the initial conditions. Also, the introduction of the concept of "chaos" has a socio-philosophical significance, which consists in the fact that the formation and development of man appears as a complex process of self-organization, which has sometimes unpredictable consequences.

Keywords: social philosophy,

<i>філософія, освітній простір, синергетика, теорія хаосу, психосинергетика, самоорганізація, соціалізація особистості.</i>	<i>educational space, synergetics, chaos theory, psycho-synergetics, self-organization, socialization of the individual.</i>
---	--

Постановка проблеми та актуальність дослідження.

Складність, мінливість та хаотичність сучасного світу вже стали такими його постійними і відомими ознаками, які не мають заперечення як у вчених, так і у філософів, психологів, соціологів та ін. Дійсно розвиток постнекласичного природничого знання доказав існування складних і хаотичних процесів у природному світі, а сучасні гуманітарні розвідки підтвердили хаотизацію різних сторін культурного, соціального та психологічного буття людини.

Тому не є чимось новим та неочікуваним для сучасної людини погляди на світ як такий, в якому треба жити й діяти в ситуації невизначеності, непередбаченості та плинності. Ці уявлення набули соціально-філософське значення у сфері освіти, тому що ціллю та завданням освіти постає підготовка людини до гармонійного життя і успішної діяльності в нових умовах сучасного соціуму. Таким чином, освіта, виконуючи своє призначення, має на меті формування нових знань, умінь і навичок, які стануть необхідними для життя людини. Освіта, таким чином, сприяє процесу соціалізації особистості. Вона допомагає людині розвинути та використати свій власний потенціал до життєдіяльності, досягти успіху в професійній сфері, підтримує її прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

Теорія хаосу, яка вже знайшла певне місце у природничому знанні, та була прийнята у сфері соціальних наук, поступово набуває соціально-філософське значення і розповсюджується в освітньому просторі. Але її застосування в освіті ще потребує подальшого розгляду та дискусій, оскільки вона має як своїх прихильників, які демонструють аргументи на її захист, так і опонентів, які мають доречні зауваження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значущість синергетичного підходу у освітній сфері вже має певну традицію в українській гуманітаристиці, що розглянута та обґрунтована в працях сучасних українських педагогів, філософів, психологів та ін. До числа яких належать В. Андрущенко, Л. Горбунова, І. Добронравова, І. В. Єршова-Бабенко, Н. Кочубей, В. Кремень, С. Клепко, В. Лутай, М. Ожеван та ін.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз застосування теорії хаосу в освітньому просторі та виявлення її соціально-філософського значення, що дає можливість розглядати освітній процес з позицій невизначеності, нелінійності та сприяє вирішенню проблеми соціалізації особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що освітній процес за своєю суттю виглядає досить простим:

якщо є той, хто вчить та ті, хто потребує вчення, то треба лише надати належні умови для навчання, і процес буде тривати. То насправді у сучасному суспільстві освітній процес видається набагато складнішим і хаотичним, а також й досить ймовірним. За сучасних умов його можна порівняти з відомим “ефектом метелика”, відкритим К. Лоренцом щодо передбачення погодних умов. Так вважає М. Свікард щодо освітньої системи в США, який слушно зауважує: “в освіті ми знаємо те, що діти будуть вчитись, але скільки кожен з них може вивчити за певний час?... Незважаючи на практику тестування, що запроваджена, ми не можемо дійсно сказати чи зробив вчитель все можливе, що гарантує належне навчання” [4]. Тому що існує безліч факторів, які впливають на навчання, та вплив яких дуже складно передбачити. Це й стосунки вчителя з батьками, розумовий рівень учнів, їхній фізичний розвиток, сімейні стосунки та ін. Тобто в сучасних умовах освітній процес дійсно виглядає як складна система, що має нелінійний розвиток та самоорганізується. М. Свікард робить висновок про те, що “теорія хаосу в освіті ілюструє, що незважаючи на впевненість освітян, які “знають”, що і як робити, вони все таки дуже схожі з представниками метеорологічної служби, які роблять передбачення погоди строком на один рік” [4].

Цей приклад показує, що така впевненість щодо результатів навчання, існувала лише за часів, коли освіта розглядалась з позицій лінійності, передбачуваності, визначеності. Іншими словами, коли вона будувалась на підвалинах класичного світогляду, запропонованого класичною науковою раціональністю та класичним світобаченням. Але вже після робіт В. С. Стюпіна, який запропонував нові постнекласичні наукові норми, принципи та ідеали, а також обґрунтував існування соціокультурного контексту природничого знання і можливість різних типів раціональності [10], стає все більш зрозумілим, що в освіті ці зміни також мають відбутися. Але не просто відбутися, а й стати основою для реформування і трансформації людини та суспільства, що має безпосередній зв'язок з проблемами соціальної філософії.

“Людству невідомий інший надійний спосіб трансформації суспільства, як тільки через реформування освіти. По-справжньому людяне ... й одночасно наукове та діяльне виховання людини забезпечує її моральність та високу духовність, різноманітність та надійність отриманих знань. Воно дає усвідомлення необхідності взяття на себе відповідальності за влаштування власної життєдіяльності, за старанну попередню розробку й наслідки реалізації проектів і програм у царині професійної діяльності” [5, с. 12]. За думкою В. Андрущенка, трансформація освіти сприяє конструктивним змінам як у бутті людини, ставлячи перед нею завдання щодо власної відповідальності за свою діяльність, так і у

суспільстві, яке самоорганізуючись, стає чутливим до дій кожного індивіду.

До теорій, які знаходяться в руслі цих трансформацій освіти безумовно належить теорія хаосу. Значний вплив на формування цієї теорії зробили роботи І. Пригожина, якій ввів такі ключові поняття як флуктуація, біфуркація, дисипативна система та ін. В роботі “Порядок із хаосу” (1986) Пригожин розробив концепцію самоорганізації дисипативних систем, яка показує, що коли система досягає певного рівня біфуркації, тоді її опис з позицій детермінізму стає неможливим. Її рух та розвиток у певному напрямку в цей момент залежить від флуктуацій, які можуть бути різними за силою, і навіть слабкі флуктуації спроможні впливати на систему [9, с. 113, 236].

Впровадження теорії хаосу у соціальні науки відбулось відносно недавно, перша наукова монографія вийшла у 1996 р. за редакцією Л. Кіля та Е. Еліота “Теорія хаосу у соціальних науках” [2]. Автори монографії констатують, що теорія хаосу являє собою основну галузь природничих наук, досягнення якої можуть бути інтегровані у соціальні науки. Теорія хаосу, на їх погляд, може розглядатися як засіб для пояснення і виявлення багатьох аспектів невизначеності, нелінійності, непередбачуваності у поведінці соціальних систем та людини. Як демонструє аналіз таких систем, їх характер може сильно змінюватися, внаслідок чого одні структури, що в них існують, руйнуються, а нові з’являються. В них виникають нерівноважні стани з непередбачуваним ефектом, які виходять на нові форми складності. Щодо таких нерівноважних систем то, часом є можливим передбачення їхньої поведінки на найближчий період, а часом у ситуації хаотизації стає неможливим будь-яке прогнозування щодо розвитку системи.

Дискусії щодо впровадження теорії хаосу у освіту в США досі тривають. Вони були започатковані у 90-х роках минулого століття під впливом статей і книг Р. Стейсі, особливо його книги “Складність та креативність в організаціях” (1996). Р. Стейсі показав, що теорія хаосу може бути пристосованою до теорії організацій, яка торкається усього спектру дії цієї теорії, тобто відноситься до будь-якої організації у сфері бізнесу, освіти, культури та ін. В цьому сенсі поняття хаос розуміють не як безлад, або дезорганізацію, а навпаки як спробу встановлення порядку в умовах нелінійності та складності. “Теорія хаосу визначається як опис бурхливого, непередбачуваного розвитку системи, що має зворотній зв’язок, а також чутливу залежність від початкових умов” [1, с. 17].

Осмилення пристосування теорії хаосу до функціонування освітньої системи проходило в руслі такого підходу, оскільки освітня система має динамічний характер, вона складна та включає багато підсистем, існує у соціальному оточенні, яке постійно змінюється та ін. Тому почали з’являтися дослідження, в яких обґрунтовувалась

необхідність аналізу освітньої системи в термінах теорії хаосу. Перш за все, були сформульовані положення теорії хаосу, які можуть використані в освітній сфері: 1) теорія хаосу спроможна пояснити нелінійні аспекти розвитку складної системи; 2) теорія хаосу демонструє як незначні зміни початкових умов мають досить значні наслідки у кінці (“ефект метелика”); 3) теорія хаосу має відношення до відкритих систем [1, с. 30].

Дійсно ці положення теорії хаосу можуть суттєво вплинути на розвиток освітньої системи, наприклад, системи вищої освіти, яка має розвиватися у сучасному світі за новими принципами. Так, важливим положенням є положення про те, що у системі вищої освіти слід запровадити не довгострокові плани з розробленими вказівками на декілька років, що мають виконуватися незалежно від соціальних, економічних, політичних та інших обставин. Але слід запровадити тільки планування (“planning”), тобто теорія хаосу говорить нам, що через неможливість довгострокової передбачуваності, плани повинні бути загальними, гнучкими і відносно вільними від деталей. Детальні операційні плани підпорядковані стратегічному плану можуть бути притягнуті, якщо вони виправдані певними умовами [3, с. 8]. Далі планування починається з формулювання ключових цінностей та цілей установи. Ця ідея стосується створення атракторів, в даному випадку ідей та цілей, які є пріоритетними, крім того, їх не повинно бути багато, лише декілька, які є найголовнішими. Теорія хаосу також змінює ставлення до майбутнього: воно не є з прогнозованим, а є творінням, тобто майбутнє завжди знаходиться у процесі створення. Було б помилкою зробити висновок з непередбачуваності, запропонованої хаосом, що планування є марним. Треба дивитися на планування як на створення майбутнього, а не просто як на реалізацію майбутнього, передбаченого довгостроковою проекцією даних. У нелінійному плануванні учасники усвідомлюють, що майбутнє – це, головним чином, їх винахід; зовнішні та внутрішні чинники є сильними творчими елементами майбутнього [3, с. 8–10].

Треба вказати що ці положення співвідносяться з положеннями психосинергетики, як дисципліни, що вивчає систему людської психіки з точки зору синергетичного підходу. Основні положення психосинергетики були сформульовані українським філософом І. В. Єршовою–Бабенко у роботах “Методологія дослідження психіки як синергетичного об’єкту” (1992) [6] та ін. Головним положенням психосинергетики є те, що психіка людини являє собою складну відкриту гіперсистему/ середовище, що самоорганізується. На базі цього психіка має три фази, (дожиттєва, життєва та післяжиттєва) а також міжфазові переходи, тобто вона є нерівноважною системою за визначенням І. Пригожина: “вона демонструє явище переходу у міжфазовому людино–інформо–простору–часу, тобто явище фазового переходу нового типу за

І. Пригожиним як нерівноважного” [7, с. 34–35]. Крім того, існують міжфазові переходи всередині прижиттєвої фази, які проявляються у вигляді незрозумілих людині переживань, станів; моментів зміненої свідомості, що виникають цілеспрямовано або спонтанно, а також виділяються моменти творчих натхнень, пошуків та ін.

Тому психіка людини може розглядатись як “психомірне середовище” (ПС), психічний процес являє собою коливання, переходи від стану рівноваги до станів нерівноважності. “В такий міжфазовий перехід виявляється втягнутим різномірні і різноякісні фрагменти та потоки психіки (психомірної среди, особистості, її сфер, культурологічних, соціальних, економічних і політичних явищ та процесів, тобто тих, де системоутворюючу роль виконує психомірність людини)...” [7, с. 33]. Таким чином, психіка людини як психомірне середовище з її фазами, в яких мають місце процеси самоорганізації та хаотизації на біологічному і соціальному рівнях, складається з певного числа складових, які теж є системами, що самоорганізуються. Цілісність психіки у такому випадку має нову концептуальну модель, що отримала назву у психосинергетиці “ціле–в–цілому”, або “нелінійне середовище в нелінійному середовищі” [7, с. 80–94].

Особливість психосинергетики полягає в тому, що вона виявляє ефект постійної рухливості, нестабільності психічної діяльності. Детермінація психіки постає зовсім іншим чином, як це було представлено у попередній класичній моделі, яка помилково розуміла детермінізм у значенні прямого, безпосереднього, причинного зв'язку між стимулом та реакцією, або відстоювала інші моделі, які, за своєю суттю, подібні до цієї. Навпаки в руслі ідей психосинергетики детермінізм розглядається на основі біфуркаційних механізмів. Тобто “методологія психосинергетики багато в чому ґрунтується на уявленні про складну поведінку психіки та системи психічної реальності людини, її особистості... Формулювання та обґрунтування позицій в багато чому триває у термінах та у контексті постнекласиці, зокрема синергетиці, теорії змін і теорії хаосу” [7, с. 143]. Це дозволяє по–новому поглянути на психічні, психоемоційні, інформаційно–когнітивні процеси та стани людини. Таким чином, спираючись на нову концептуальну модель психіки з позицій постнекласичної науки, психосинергетика дає нове уявлення про психічні процеси людини та на детермінізм її психічної діяльності, що має суттєвий вплив на освітню сферу.

Дійсно, актуальною постає проблема, яка раніше не була усвідомленою, це проблема екології психіки у сучасному складному суспільстві. “З роботою психіки, функціонуванням психічної системи людини пов'язаний будь–який аспект формування та функціонування пізнавальної системи особистості. Тому областю практичного застосування положень психосинергетики... є пізнавальні процеси опанування та оперування новою інформацією,

її перетворенням, творчим застосуванням в ході навчання людини, її професіонального становлення у нових соціально-економічних умовах, соціальної та інтелектуальної адаптації людини” [7, с. 143]. З цією думкою, дійсно можна погодитись, оскільки психосинергетика має важливі висновки для освітньої сфери.

У своїй праці “Втрачена парадигма. Природа людини” Е. Морен, аналізуючи преферентну роль освіти як стабілізуючого чинника у суспільстві, пише, що «сучасна людина має дві полярності: розум та божевілля. Сучасний світ – це світ божевілля, коли співвідношення розуму і пристрасті є взаємно проникаючим та взаємодоповнюючим. Завдання сучасної освіти – створити правильний вектор акумуляції пристрастей” [8, с. 90]. Реалізацію цього завдання філософ вбачає в усвідомленні пріоритетних трендів сучасної освіти, які також впливають з вищевказаних положень психосинергетики: сприяти адаптації психіки людини до умов багатомірною, мінливого світу; створити нові стратегії щодо збереження психічного здоров’я людини; шукати нові психологічні механізми впливу на поведінку та стилі мислення сучасної людини, сприяти соціалізації особистості, розвитку її прагнення до самореалізації та самовдосконалення. Іншими словами, сьогодні необхідно підготувати особистість нового типу, яка буде здатною “творити майбутнє”, враховуючи хаотичні процеси та непередбачуваність змін і ризиків у суспільстві.

Таким чином, соціально-філософські аспекти проблеми соціалізації пов’язані з освітньою сферою, як такою, що забезпечує дієві механізми і стратегії для формування сучасної людини. Тому впровадження теорії хаосу має наслідки як для реформування освітнього простору, так і для соціальної філософії.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Висновки цього дослідження полягають в тому, що, по-перше, поняття “хаос”, яке вже має застосування у постнекласичній науковій думці, може бути впровадженим також і у освітній простір. По-друге, його впровадження сприятиме новому погляду на освітній процес як такий, що має відкритий характер та є чутливим до змінення початкових умов. Також впровадження поняття “хаос” має соціально-філософське значення, що полягає у тому, що формування і розвиток людини постає як складний самоорганізаційний процес, що має часом непередбачувальні наслідки. Він підлягає плануванню та управлінню на певних принципах. Поняття хаосу виступає у сенсі створюючого начала, яке здійснює взаємозв’язок між різними організаційними рівнями та сприяє встановленню нового порядку. Він є проміжною фазою порядку: від порядку “до” і до порядку “після”.

Проблема соціалізації особистості у соціальній філософії має вирішуватись також у освітній сфері, оскільки завданням освіти як соціального інституту є створення інтерсуб’єктивного

(соціалізаційного) простору, в якому людина здатна до успішної життєдіяльності та самореалізації.

До подальших розвідок у цьому напрямку дослідження проблеми хаосу в освітній сфері слід віднести вивчення безпосередньо освітнього процесу як самоорганізаційного за суттю, що дозволить розробити загальні рекомендації до його функціонування та розвитку на різних рівнях.

Список використаних джерел:

1. Baker, S., 1995. 'Chaos theory in educational system: principals, perceptions of sensitive dependence on initial conditions', *East Tennessee State University*. [online] Доступно: [//https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4024&context=etd](https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4024&context=etd)
2. 'Chaos theory in the social sciences', 1996, Ed. D. Kiel, E. Elliott, Michigan: *University of Michigan Press*, 330 p.
3. Cutright, M., 1997. 'Planning in higher education and chaos theory: a model, a method', *paper presented at the Education Policy Research Conference* (Oxford, March 15, 1997). [online] Доступно: [//https://eric.ed.gov/?id=ED416741](https://eric.ed.gov/?id=ED416741)
4. Swickard, M., 2017. 'The chaos theory of education'. [online] Доступно: [//https://nmpolitics.net/index/2017/05/the-chaos-theory-of-education/](https://nmpolitics.net/index/2017/05/the-chaos-theory-of-education/)
5. Андрущенко, В., 2012. 'Філософсько-методологічні засади підвищення якості вищої освіти України: європейський вимір', авт. кол.: В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, І. Надольний та ін., К.: *Педагогічна думка*, 220 с.
6. Ершова-Бабенко, ІВ., 1992. 'Методология исследования психики как синергетического объекта. Монография', Одесса: *ОДЭКОМ*, 124 с.
7. Ершова-Бабенко, ІВ., 2015. 'Психосинергетика. Монография', Херсон: *изд-во «Гринь Д. С.»*, 488 с.
8. Морен, Е., 1995. 'Втрачена парадигма. Природа людини', К.: *Кармен-Сінто*, 196 с.
9. Пригожин, ІР., Стенгерс, І., 1986. 'Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой', М.: *Прогресс*, 432 с.
10. Степин, ВС., 2003. 'Теоретическое знание', М.: *Прогресс-Традиция*, 744 с.

References:

1. Baker, S., 1995. 'Chaos theory in educational system: principals, perceptions of sensitive dependence on initial conditions', *East Tennessee State University*. [online] Dostupno: [//https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4024&context=etd](https://dc.etsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4024&context=etd)
2. 'Chaos theory in the social sciences', 1996, Ed. D. Kiel, E. Elliott, Michigan: *University of Michigan Press*, 330 p.
3. Cutright, M., 1997. 'Planning in higher education and chaos theory: a model, a method', *paper presented at the Education Policy Research Conference* (Oxford, March 15, 1997). [online] Dostupno: [//https://eric.ed.gov/?id=ED416741](https://eric.ed.gov/?id=ED416741)
4. Swickard, M., 2017. 'The chaos theory of education'. [online] Dostupno: [//https://nmpolitics.net/index/2017/05/the-chaos-theory-of-education/](https://nmpolitics.net/index/2017/05/the-chaos-theory-of-education/)

5. Andrushhenko, V., 2012. 'Filosofs'ko–metodologichni zasady pidvyshhennja jakosti vyshhoj osvity Ukraїny: jevropejs'kyj vymir (Philosophical and methodological principles for improving the quality of higher education in Ukraine: European dimension)', avt. kol.: V. Andrushhenko (kerivnyk), M. Bojchenko, L. Gorbunova, I. Nadol'nyj ta in., K.: *Pedagogichna dumka*, 220 s.

6. Ershova–Babenko, IV., 1992. 'Metodologija issledovanija psihiki kak sinergeticheskogo ob#ekta. Monografija (The methodology of the study of the psyche as a synergistic object. Monograph)', Odessa: *ODJeKOM*, 124 s.

7. Ershova–Babenko, IV., 2015. 'Psihosinergetika. Monografija (Psychosynergy. Monograph)', Herson: *izd–vo «Grin' D. S.»*, 488 s.

8. Moren, E., 1995. 'Vtrachena paradigma. Priroda ljudini (The paradigm is trapped. Nature people)', K.: *Karmen–Sinto*, 196 s.

9. Prigozhin, IR., Stengers, I., 1986. 'Porjadok iz haosa. Novyj dialog cheloveka s prirodoj (Order from chaos. A new dialogue of man with nature)', M.: *Progress*, 432 s.

10. Stepin, VS., 2003. 'Teoreticheskoe znanie (Theoretical knowledge)', M.: *Progress–Tradicija*, 744 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-4

УДК 37:001.8:005.71

АЛЬТЕРНАТИВНА ОСВІТА ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОГО ДИСКУРСУ

ALTERNATIVE EDUCATION AS A SUBJECT OF THE PHILOSOPHY AND EDUCATIONAL DISCOURSE

Г. В. Жукова

Актуальність дослідження. Планомірне навчання, спрямоване на задоволення освітніх потреб громадян, окремих соціальних, професійних груп є результатом збільшення освітнього потенціалу суспільства. На відміну від академічної, позаакадемічна освіта здійснюється різними організаціями і установами і не завжди професійними педагогами (викладачами). Вона менш структурована і не обов'язково завершується отриманням загальновизнаного документа про освіту, виступає, так званюю альтернативною освітою.

Urgency of the research. Planned training, aimed at satisfying the educational needs of citizens, individual social and professional groups, is the result of increasing the educational potential of society. Unlike academic, non-academic education is carried out by various organizations and institutions and not always professional teachers. It is less structured and does not necessarily result in the receipt of a generally recognized document on education, advocated by the so-called alternative education.

Постановка проблеми. Чи є складні освітні процеси, які відбуваються в Україні в останні десятиліття, підвищенням стабільності, духовності і потенціалу освітньої системи країни?

Аналіз досліджень і публікацій. Концепція позаакадемічної освіти як сучасної освітньої парадигми була розглянута в роботах: С. Варбуртон [12], Л. Грін [7], О. Кивлюк [3], Дж. Коена [6], Д. Облінгера [9], Д. Супер [11] та інших.

Постановка завдання. Освіта як процес розвитку внутрішнього світу особистості, що включає ставлення людини до себе, до навколишнього світу і до інших людей, передбачає пізнавальну навчальну активність як діяльність, що відповідає потребі в тих чи інших знаннях. Саме така по суті освітня діяльність дійсно може виділяти зміст і спрямованість ціннісних орієнтацій, особистісних смислів і установок, тобто створювати фундамент особистісного розвитку людини в будь-якому віці.

Виклад основного матеріалу. Запити навчатися протягом життя стають дедалі актуальнішими і змальовують не тільки потребу в освіті, а й стабільність країни, бо освіта є магістральною складовою суспільної, фахової та соціальної галузей. Незаперечність означення позаакадемічної освіти як незвичайного явища сучасного освітнього світу веде до задоволення актуальних запитів громадян.

Висновки. Для консолідації суспільства і зміцнення держави особистість має володіти широкими знаннями, уміннями та навичками, що відповідають

Target setting. Are there complex educational processes that have taken place in Ukraine in recent decades, increasing the stability, spirituality and potential of the educational system of the country?

Actual scientific researches and issues analysis. The concept of non-academic education as a modern educational paradigm was considered in works by S. Warburton [12], L. Green [7], O. Kyvliuk [3], J. Cohen [6], D. Oblinge [9], D. Super [11] and others.

The research objective. Education as a process of development of the inner world of the individual, including the attitude of person to himself, the outside world and to other people, involves cognitive educational activity as an activity that replies the need for different knowledge. It is this kind of educational activity that can really come from the content and direction of value orientations, personal meanings and attitudes, that is, to create the foundation for personal development at any age.

The statement of basic material. Requests for lifelong learning are becoming more and more relevant and reflect not only the need for education but also the stability of the country, because education is a mainstay of the social, professional and social sectors. The indisputable definition of non-academic education as an unusual phenomenon in the modern educational world leads to satisfaction of the actual requests of citizens.

Conclusions. In order to consolidate society and strengthen the state, the person has to have extensive knowledge, skills and attainments that correspond to the

національній ідеї в її світоглядному розумінні. Врахування освітньо-виховних аспектів розвитку суспільства та інформаційно-комунікаційних технологій вносить істотний вклад у вирішення завдань забезпечення професійних потреб населення. Нарівні з академічною затребуваною стає позаакадемічна освіта, яку можна отримати поза інституційними структурами, використовуючи, в тому числі, відкриті ресурси електронного навчання, притаманні сучасному навчанню.

Ключові слова: позаакадемічна освіта, альтернативна освіта, академічний заклад, феномен, методологія, навчання.

national idea in its ideological sense. Taking into account educational and disciplinary aspects of society's development and information and communication technologies makes a significant contribution to solving the problems of ensuring the professional needs of the population. Non-academic education becomes relevant along with academic one; it can be obtained outside the institutional structures, including using the open e-learning resources inherent in modern learning.

Keywords: non-academic education, alternative education, academic institution, phenomenon, methodology, training.

Актуальність теми дослідження. Сучасна людина здатна одночасно вмістити в собі знання про науку, релігію, макросвіт і побачити себе в точці їх перетину, оскільки вона належить до всіх цих світів. Загальна ситуація у освіті змінилася з різким зростанням числа навчальних закладів, їх філій на базі колишніх середніх спеціальних навчальних закладів які пропагують засади неформальної освіти. Ринок освітніх послуг в останні десятиріччя зазнав значних змін, основною причиною яких стала глобалізація окремих країн в єдиний освітній простір, що істотно підвищило ступінь конкурентної боротьби за талановитих фахівців. Позаакадемічна освіта акцентує увагу на різноманітних освітніх проблемах, підсилює зв'язок між філософською, економічною та соціальною сферами життя.

Постановка проблеми. Інноваційні перетворення систем професійної і післядипломної освіти, інтенсивний розвиток галузевого навчання на підприємствах і в організаціях, а також системи додаткової освіти актуалізували пошук нових форм підготовки фахівців, однією з яких стала позаакадемічна освіта. Корпус професіоналів складається сьогодні, в основному, з працівників, які не мають спеціальної професійної підготовки. Вони потребують загальнонаукової і специфічної методологій, що представляють собою теоретичні та практично міжгалузеві знання. Варто відмітити конкретну методологію позаакадемічної освіти, що представляє собою сукупність професійних принципів і методів, технологічних засобів, які складають набір процедур із достовірного матеріалу і його первинну обробку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання позаакадемічної освіти в системі альтернативних видів навчання

привертають увагу наукової громадськості. Підтвердженням цього є дослідження Л. Грін [7], О. Кивлюк [3], Дж. Коена [6], Д. Облінгера [9] та інших. Дотичними до проблеми нашого дослідження є Закон України “Про професійний розвиток працівників” [3] та Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями” [5], де отримання альтернативної освіти розкривається як нагальна проблема.

Постановка завдання. Традиційна, що існувала протягом дуже довгого часу, орієнтація професійної освіти на підготовку фахівців, здатних виконувати конкретні професійні функції і вирішувати типові виробничі завдання, входить в протиріччя із замовленням сучасної економіки і ринку праці, які потребують професіоналів, що володіють мобільністю, готових до виконання широкого спектру соціально-професійних функцій і повинні забезпечувати сформовані в професійній школі компетентності, компетенції та метапрофесійну якість.

Виклад основного матеріалу. У Законі України “Про професійний розвиток працівників” у першій і шостій статтях вказано, що професійне навчання може бути формальним і неформальним. Професійне навчання працівників поза академічними закладами означає, що набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок не регламентоване місцем набуття, терміном та формою навчання. Воно здійснюється за їх згодою згідно з рішенням роботодавця за рахунок особистих коштів з урахуванням власних потреб. Формальне ж навчання відповідає всім вимогам неформального, але ще забезпечує диплом державного зразка [2]. Відповідно, якщо формальна освіта здобувається у академічних закладах, то, на нашу думку, навчання, яке здійснюється не в академічних закладах можна назвати позаакадемічним. Воно може проходити без згоди і відома роботодавця, тільки відповідно потреб чи бажань людини.

У Постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями” встановлюються засоби вимірювання і критерії оцінювання результатів неформального професійного навчання. Визначається, що підтвердження кваліфікації та видача свідоцтва про присвоєння або підвищення робітничої професії здійснюється відповідно вимог Міністерства соціальної політики та Міністерства освіти і науки [4].

Французький філософ сімнадцятого століття Р. Декарт розмірковував про методи і види освіти, які на протигагу освітній традиції є викликом радикальним раціоналістам. Зміст тексту недвозначно свідчить, що Декарт утримує образ свого співрозмовника, щодо якого використовує весь арсенал істинно

французької дотепності і галантності. Ми не можемо не відзначити і той факт, що текст створений поза традицією, у ньому немає послідовності і систематичності. Жанрова специфіка тексту прояснюється протиставленням між міркуванням і викладом. Передбачається наявність в уяві автора деякого вихідного образу, який в певному порядку пропонується читачеві. Специфіка його текстів визначається тією обставиною, що образ самої досліджуваної реальності методу твориться і усвідомлюється автором в самій ситуації. Декарт у власній методології висуває специфічну метафізику сумнівів і гідності, яка вимагає і від автора, і від читача не вправ в абстрактних схемах і процедурах, а чогось протилежного [1].

Результатом домінування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі, як зазначає сучасна українська вчена О. Кивлюк, є необмежені можливості електронних засобів в усіх традиційних формах організації навчання. До цих форм відносяться лекції, семінари, практичні, лабораторні заняття, спеціальні курси, дипломні роботи, факультативи і всі види самостійного навчання. Під інтенсифікацією процесу навчання, його індивідуалізацією мається на увазі поліпшення якості професійної підготовки тих, хто навчається на підставі широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій, формування у них умінь і навичок електронного моделювання. В процесі становлення інформаційної педагогіки людиною усвідомлюється забезпечення поєднання ретельно підбраного та дидактично представленого змісту, який детермінований свідомо поставленою метою. Сформовані ефективні стереотипи мислення і поведінки вимагають осмислення суті освіти і приведення її до відповідного ефективного шаблону, який є адаптованим до освітньої галузі [3].

Створення європейської зони позитивного навчання надає громадянам можливість вільно пересуватися задля отримання професії, робочих місць, максимально використовуючи знання та компетенції в процесі досягнення цілей та задоволення амбіцій. Для виконання цих завдань потрібно поставити за основу, що люди є основою комунікації. Зворотний зв'язок від особистості до держави висвітлив занадто велику кількість викликів у майбутньому. Економічні та соціальні зміни пов'язані з переходом до суспільства, що базується на знаннях. Громадяни Європейського Союзу мають переваги не тільки з освітньої сторони, але й з точки зору збільшення можливостей спілкування, подорожей, зайнятості. Масштаб таких змін вимагає радикального нового підходу до освіти та навчання. Нинішній невизначений економічний клімат породжує відновлення уваги та важливості до навчання протягом усього життя [8].

Після позаакадемічного повороту освіти відкриваються нові можливості для звернення особистості. Майбутнє обіцяє цифрову

чергу з більшим поверненням до зв'язності наук, заснованих на новому розумінні теорії систем та екології знань. Альтернативна радикальна глобальна черга передбачає на основі нової відкритості взаємозв'язок філософії освіти із новими силами глобалізації. Філософський сенс позаакадемічної освіти певною мірою прояснюється уявленням про людину як складний організм, що прагне до повноцінного буття [10].

Позаакадемічна освіта, на нашу думку, це можливість прояснення траєкторій професійного входження людини в суспільство, вироблення індивідуальних маршрутів його розуміння. Її основні аспекти знаходяться не тільки у виявленні особистісних потенцій, творчих перспектив і об'єктів спрямування, а й у процесі особистісної самореалізації в рамках ряду методик, як розгортання індивідуальних креативно-евристичних цілепокладань. У феномені позаакадемічної освіти ми виявляємо унікальну форму планомірного розвитку і сутнісних характеристик людини як носія і творця культурних смислів і значень. Осягнення позаакадемічної освіти здійснюється через розвиток ментальної, морально-етичної, світосприймальної, естетичної та інших найважливіших характеристик особистості, ширше – її духовної суб'єктивності.

Ноосферні чинники освіти відносяться до сфери академічної філософії і забезпечують гармонійну співвіднесеність природі освіти й сенсу самої філософії, потребують урахування генетичного й історичного зв'язку філософії і освіти. Освітній компонент відіграє суттєве значення у формуванні аксіологічного простору філософії, в якому відбувається становлення й розвиток універсальних здібностей людини. Інтегральний розвиток філософії в межах будь-якої культури позначається на спеціалізованих знаннях, вміннях і навичках особистості, необхідних суспільству [5].

Складною перспективою для методології освіти є вивчення симбіозу особистості як соціальної особи, учня, громадянина. Ці стосунки необхідні задля того, щоб знати чи приносить причина сукупний або окремий ефект і чи є результатом однієї причини або багатьох у декількох полях. Методологія освіти не тільки піддає сумніву значення досліджень та експериментів, але й підкреслює важливість освітніх досліджень. Альтернативна освіта забезпечує потужний виклик традиційним підходам до освітніх досліджень і пропонує як сутність порядку денного, так і набір методологій [6].

Філософія освіти засвідчує навчальну діяльність як загальний спосіб існування людини, вона охоплює і матеріально-практичні, і інтелектуальні операції; і зовнішні, і внутрішні процеси. У навчальній діяльності людина розкриває своє особливе місце в світі і стверджує себе в ньому як істота суспільна. У разі ж продуктивної, творчої діяльності визначається освітня мета самим суб'єктом, процес стає досить складним процесом, що має свої власні стадії і етапи, методи і засоби. Для досягнення цілі потрібно вирішувати

суперечності в самій структурі знання, які породила освіта, коригувати уявлення про зміну парадигм та стрімке зростання потреби в кваліфікованих працівниках. Технологізація засобів виробництва призвели до різкого збільшення фахової картини світу і до дробленню професійних областей на безліч спеціальностей. Сучасне суспільство диференційоване і політосвітне, позаакадемічна освіта претендує на власну форму опису і визначення. Виявилось, що традиційна освіта працює в повному діапазоні, там, де йде мова про універсальне, але не там, де постійно необхідно утримувати рівень для задоволення потреб ринку праці, що з успіхом виконує позаакадемічна освіта [7].

Затребуваність концептуальної освітньої парадигми виявляється очевидною щодо системності, діяльності, керованості. Проблема вибору шляху розвитку освіти є в центрі уваги. Можна схилитися до подальшої деталізації розпорядчих, нормативних методологічних уявлень, заснованих на класичних філософських і освітніх цінностях або до пошуку різного роду методологічних альтернатив як актуальних форм знання для сучасного суспільства. Реконструкцію методології освіти і філософської методології можна назвати гуманітарним спрямуванням, що вирішує непересічність питань існуючих методологічних побудовань, з точки зору відповіді на глобальні виклики, що стоять перед сучасною освітою [13].

Позаакадемічна освіта є організацією детермінованої діяльності. Системні дослідження природи сучасного методологічного знання як специфічного типу рефлексії над філософією можна розуміти категоріями діяльності в освіті. У структурі методологічного знання виокремлюються три рівні: філософський, загальнонауковий і технологічний. Зміст філософського рівня методології об'єднує в собі загальні принципи пізнання з категоріальним апаратом науки в цілому. Система освіти XXI ст. передбачає опору на нові методологічні основи та інноваційні освітні технології, що забезпечують відповідність реаліям інформаційного суспільства. Серйозні зміни, які відбулися в особистісному, поведінковому і когнітивному розвитку сучасної молоді під впливом електронних засобів інформації, вимагають принципово нового підходу до розробки змісту і методів освіти і, відповідно, до вироблення нових критеріїв філософсько-освітніх стратегій.

Позаакадемічна освіта стає ареною насичених дискусій, нерідко світоглядного характеру щодо змін у технологіях надання освіти і виданні свідоцтва при закінченні. Прибічниками стверджується, інтервентами відкидається правомірність спеціального виділення методології позаакадемічної освіти, як спеціальної галузі. Виявилася розбіжність уявлень про вирішення характеру зв'язку її з педагогікою та іншими науками, її право на власний понятійний апарат, випереджаючий характер по

відношенню до практики. Значення позаакадемічної освіти не зводиться до обговорення принципових питань, прояснюються проблеми, пов'язані з реальною практикою, з їхньою логікою, методологічними характеристиками. Ефективність і специфіка позаакадемічної освіти видно по спрямуванню, природі, методиці і ролі в дослідженні явищ і процесів, навчання і розвитку структурних комплексних підходів [12].

Складнощі у визначенні підходів до вивчення позаакадемічної освіти пояснюються існуючими сьогодні тенденціями у суспільстві і науці. Основним компонентом позаакадемічної освіти є додаткова професійна освіта, в якій недостатня увага приділяється проблемам методологічного характеру особистості. Виникненню альтернативної освіти протягом життя варто визначати на перетині різних галузей знань. Також бракує уваги до імплементації її у загальну освіту, інтегративного і міждисциплінарного підходів, до відхилень від заданого інституціями курсу на розвиток тих чи інших властивостей особистості. У ієрархічній логіці домінуючих чинників позаакадемічної освіти визначаються перспективи безперервної освітньої діяльності в умовах інформаційного суспільства. Глобалізація веде до взаємозв'язку освітніх систем світу, де відбувається універсалізація соціального, політичного та економічного життя. Це неминуче передбачає наявність у всіх розвинених країнах світу обов'язкових і загальних вимог до організації безперервної освітньої діяльності. Однак, глобалізаційні процеси породжують загострене бажання створення окремих освітніх систем, побудованих на зразках та менталітеті національних спільнот [9, с. 56].

Використання системного підходу, стосовно до стратегічного управління якістю позаакадемічної освіти, засноване на уявленні філософсько-освітньої стратегії, передбачає застосування структурності, що дозволяє аналізувати елементи системи та їх взаємозв'язок в рамках конкретної структури. Процес функціонування позаакадемічної освіти обумовлений не стільки властивостями її окремих елементів, скільки властивостями самої структури. Цілісність дозволяє розглядати одночасно позаакадемічну освіту як єдине ціле і в той же час як підсистему для ієрархічності безлічі елементів, професійних курсів, семінарів, конференцій. Взаємоспрямування зовнішніх і внутрішніх факторів позаакадемічної освіти на різних етапах функціонування множинності форм дозволяє використовувати безліч кібернетичних, лінгвістичних, економічних і математичних видів [11].

Якщо освіта орієнтується на зовнішні чинники і має предметну форму, то вона досягає можливості освоєння філософського бачення. Це той мінімум, який можна досягти, впроваджуючи дидактичні цілі по навчанню знань, умінь, навичок, в тому числі і компетенцій. Позаакадемічна освіта орієнтована на багатовимірне інтуїтивне

відпрацювання професійних моделей, що вирішує через свою реалізацію, орієнтацію в цілісній дійсності і поступальним поєднаним пізнанням фаху і цілісності навколишнього світу. В ній ще немає чітко розроблених ні методологічних, ні філософських стратегій, тільки інтуїтивний дискурс і форми. При цьому треба мати на увазі, що сама постановка питання не проста в своїй очевидності. Існує і існувала проблема узгодженості особистісно-суб'єктного досвіду і форм дій, методологій практикованого цілісного. Нові акумуляції на потенційних і інтенціональних методологіях позаакадемічної освіти виявляють потребу вивчення і прояснення її психо- і соціоструктур. В ситуативності усвідомлюваних явищ може лежати вихідний принцип розгортання освітніх парадигмальних процедур.

Висновки. Радикальна трансформація соціокультурного, освітнього контексту характеризується глобалізацією процесів і явищ, що охоплюють всі сфери людського життя і проявляється у формуванні культури з характерними для неї відкритістю і поліфонічністю, стаючи фактором радикальних трансформацій в освіті. Інтернаціоналізація освіти як єдиного світового освітнього простору є транснаціональною освітньою реальністю, відкритістю і інформаційним характером освіти. Технологізація наукоємності освіти, нових форм, системного проектування і прогнозування забезпечує управління якістю освіти і створення наднаціональних і локальних систем відкритих інформаційно-освітніх середовищ. Гуманітаризація, антропоцентризм, полікультурність і гетерогенність освіти створює інваріантне філософсько-освітнє середовище і формує глобальний простір освіти, який виступає об'єктом як педагогічних і філософських, так і міждисциплінарних досліджень.

Список використаних джерел:

1. Декарт, Р., 2011. 'Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках', К. : *Тандем*, 101 с.
2. Верховна Рада України, 2012. 'Закон України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 № 4312-VI'. Доступно : <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>> [Дата звернення 15 Березня 2019].
3. Кивлюк, О.П., 2017. 'Формування ядра інформаційної педагогіки в контексті філософського дискурсу', *Наукові записки КУТЕП, Вип. 16, Серія «Філософські науки»*, С. 22–32.
4. Кабінет Міністрів України, 2013. 'Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 340 "Про затвердження Порядку підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб за робітничими професіями"', Доступно : <<https://dniokh.gov.ua/?p=4141>> [Дата звернення 3 Квітня 2019].

5. Ткачук, М., 2001. 'Київська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст. і становлення історично-філософської науки в Україні : автореф. дис. ... докт. філос. наук : 09.00.05', К., 30 с.
6. Cohen, J., 2006. 'Social, Emotional, Ethical, and Academic Education : Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being', *Harvard Educational Review, July, Vol. 76, № 2*, P. 201–237.
7. Judith, G., Camilli, G., Elmore, P., 2014. 'Complementary methods in education research', *Arts-based educational research, № 14*, P. 95–109.
8. Commission of the European Communities, 2001. 'Making a European Area of Lifelong Learning a Reality', Brussels, 46 p.
9. Oblinger, D., 2005. 'Educating the Net Generation', *The College at Brockport, Educause*, 265 p.
10. Peters, M., 2014. 'Philosophy of education', NY : *Oxford University Press*. Available at : https://www.researchgate.net/publication/322076772_Philosophy_of_Education [Accessed 11 April 2019].
11. Super, DE., 2018. 'A life-span, life-space approach to career development', *Journal of Vocational Behavior, № 13*, P. 282–298.
12. Warburton, S., 2009. 'Second Life in higher education : Assessing the potential for and the barriers to deploying virtual worlds in learning and teaching', *British Journal of Educational Technology, Vol. 40, № 3*, P. 414–426.
13. Williams, A., Katz, L., 2018. 'The use of focus group methodology in education some theoretical and practical consideration', *International electronic journal for leadership in learning, № 5(3)*, P. 38–56.

References:

1. Dekart, R., 2011. 'Mirkuvannya pro metod, shchob pravyl'no spryamovuvaty sviy rozum i vidshukuvaty istynu v naukakh (Discourse on the method to correctly guide one's mind and seek the truth in the sciences)', К. : *Tandem*, 101 s.
2. Verkhovna Rada Ukrayiny, 2012. 'Zakon Ukrayiny «Pro profesiynny rozvytok pratsivnykiv» vid 12.01.2012 № 4312-VI (The Law of Ukraine "On Professional Development of Workers" dated January 12, 2012 № 4312-VI)'. Dostupno : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4312-17> [Data zvernennya 15 Bereznya 2019].
3. Kyvlyuk, OP., 2017. 'Formuvannya yadra informatsiynoyi pedahohiky v konteksti filosofov'koho dyskursu (Formation of the core of informational pedagogy in the context of philosophical discourse)', *Naukovi zapysky KUTEP, Vyp. 16, Seriya "Filosofov'ki nauky"*, S. 22–32.
4. Kabinet Ministriv Ukrayiny, 2013. 'Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 15.05.2013 № 340 "Pro zatverdzhennya Poryadku pidtverdzhennya rezul'tativ neformal'noho profesiynoho navchannya osib za robitnychymy profesiyamy" (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 15, 2013, № 340 "On Approval of the Procedure for Confirming the Results of Informal Professional Training of Individuals for Workers' Professions")', Dostupno : <https://dniokh.gov.ua/?p=4141> [Data zvernennya 3 Kvitnya 2019].

5. Tkachuk, M., 2001. 'Kyivska akademichna filosofiya KHIKH – pochatku KHKH st. i stanovlennya istorychko-filosofs'koyi nauky v Ukrayini : avtoref. dys. ... dokt. filos. nauk : 09.00.05 (Kyiv Academic Philosophy of the XIX - early XX centuries and the formation of historical and philosophical science in Ukraine : the dissertation author's abstract of the doctor of philosophical sciences : 09.00.05)', K., 30 s.
6. Cohen, J., 2006. 'Social, Emotional, Ethical, and Academic Education : Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being', *Harvard Educational Review*, July, Vol. 76, № 2, P. 201–237.
7. Judith, G., Camilli, G., Elmore, P., 2014. 'Complementary methods in education research', *Arts-based educational research*, № 14, P. 95–109.
8. Commission of the European Communities, 2001. 'Making a European Area of Lifelong Learning a Reality', Brussels, 46 p.
9. Oblinger, D., 2005. 'Educating the Net Generation', *The College at Brockport*, Educause, 265 p.
10. Peters, M., 2014. 'Philosophy of education', NY : *Oxford University Press*. Available at : <https://www.researchgate.net/publication/322076772_Philosophy_of_Education> [Accessed 11 April 2019].
11. Super, DE., 2018. 'A life-span, life-space approach to career development', *Journal of Vocational Behavior*, № 13, P. 282–298.
12. Warburton, S., 2009. 'Second Life in higher education : Assessing the potential for and the barriers to deploying virtual worlds in learning and teaching', *British Journal of Educational Technology*, Vol. 40, № 3, P. 414–426.
13. Williams, A., Katz, L., 2018. 'The use of focus group methodology in education some theoretical and practical consideration', *International electronic journal for leadership in learning*, № 5(3), P. 38–56.

ВИКЛИКИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-5

УДК 291.5+7.067

РЕЛИГИЯ, ТЕХНИКА, КУЛЬТУРА: ДИСКУРСЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

RELIGION, TECHNOLOGY, CULTURE: DISCOURSES OF INTERACTION

О.В. Добродум

Актуальність теми дослідження. Релігія у певному сенсі сприяє розвитку знань і технологій: зважаючи на той факт, що на сьогоднішньому етапі релігійного розвитку наука стала референтною характеристикою для основних релігій і конфесій, багато хто з них прагне довести власну унікальну роль у розвитку high-tech, IT і штучного інтелекту (ШІ).

Постановка проблеми. На сьогоднішній день релігії відчутно впливають на технологічний розвиток людства, і одним з аспектів даного впливу є етичні питання розробок бойових роботів, причому аморальність даного феномену, на наш погляд, перевершує багато інших прецедентів всесвітньої історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Релігія є одним з найважливіших чинників у сучасній технологічній політиці: світові релігійні центри незмінно беруть участь у процесах як політичних, так і технологічних, наприклад, оплачуючи наукові гранти. Релігію часто використовують як інструмент впливу на культуру і мистецтво: як приклад може послужити

Urgency of the research. Religion in a certain sense contributes to the development of knowledge and technology: considering that at present, the science has become a reference characteristic for major religions and denominations, many of them seek to prove their unique role in the development of high-tech, IT and artificial intelligence (AI).

Target setting. Today, religion has a significant influence on the technological development of mankind, and one aspect of this influence is the ethical issues of the development of combat robots, and the immorality of this phenomenon, in our opinion, surpasses many other precedents of world history.

Actual scientific researches and issues analysis. Religion is one of the most important factors in modern technological politics: the world's religious centers are invariably involved in both political and technological processes, for example, by paying scholarly grants. Religion is often used as an instrument of influence on culture and art: we know the controversial attitude of Christianity to some paintings by Harmens van Rein

неоднозначне ставлення християнства до деяких картин Харменса ван Рейн Рембрандта, Франциско Гойї, Пітера Пауля Рубенса, деяких творів, серед яких романи “Дні Турбіних” Михайла Опанасовича Булгакова, “Війна і мир” Льва Миколайовича Толстого, “Похмурий ранок” Олексія Миколайовича Толстого, “Дрібний біс” Федора Кузьмича Сологуба.

Постановка завдання. Розглянути дискурси взаємодії релігії, техніки і культури.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні кожен створений робот містить в собі операційну систему, яка теж є свого роду мистецтвом, що абсорбувало релігійні і моральні принципи програмістів, які створили цю нову механічну життя. Подальший розвиток робототехніки і поява III формують нові види мистецтв, які будуть відображати світогляд III і людства. Початок XXI століття ознаменувався появою перших вірців III і безліччю міфологій в зв'язку з цим.

Висновки. Релігія є одним з найважливіших чинників у сучасній технологічній політиці. З одного боку, технології розвивають культуру, з іншого, розвиток культури і мистецтва актуалізує появу нових технологічних винаходів і відкриттів.

Ключові слова: культура, релігія, мистецтво, технології, роботизація, кінематограф, high-tech, штучний інтелект.

Rembrandt, Francisco Goya, Peter Paul Rubens, some works including the "Days of Turbines" by Mikhail Opanasovich Bulgakov, "War and peace" by Lev Nikolayevich Tolstoy, "Gloomy Morning" by Alexei Nikolayevich Tolstoy, "Shabby Demon" by Fedor Kuzmich Sologub.

The research objective is to consider the discourses of the interaction of religion, technology and culture.

The statement of basic materials. Today, each created robot includes an operating system, which is also a kind of art that absorbed the religious and moral principles of the programmers who created this new mechanical life. Further development of robotics and the emergence of AI form new types of arts that will reflect the outlook of the AI and humanity. The beginning of the 21st century was marked by the emergence of the first patterns of AIs and the multitude of mythologies in this regard.

Conclusions. Religion is one of the most important factors in modern technological politics. On the one hand, technology develops culture, on the other hand, the development of culture and art actualizes the emergence of new technological inventions and discoveries.

Key words: culture, religion, art, technology, robotics, cinema, high-tech, artificial intelligence.

Актуальность темы. В середине XIX века в связи с началом развития технологий существенно изменилась культурная деятельность человечества. Если до этого периода большая часть культуры и искусства базировалась на религиозных воззрениях, а также направлялась религиозными организациями и ими же

контролировалась (можно вспомнить конфликтологические эпизоды взаимодействия искусства и религии из-за противоречия церковным догмам), то с появлением паровых машин и механизмов стала развиваться иная культура, уже не подвластная религиозным организациям.

Говоря о мистерии механистического искусства конца XX века можно отметить, что все механизмы без исключения, начиная со станков и заканчивая самыми сложными робототехническими механизмами, в том числе и искусственный интеллект (ИИ), выражают его волю человека и его религиозные предпочтения, поэтому любой робот, который будет создан в нашем мире, будет отражать религиозные предпочтения своего создателя. Религия в этом смысле способствует развитию знаний и технологий: учитывая тот факт, что на сегодняшнем этапе религиозного развития наука стала референтной характеристикой для основных религий и конфессий, многие из них стремятся доказать собственную уникальную роль в развитии high-tech, IT и ИИ. Религии постепенно приходят к мысли, что запрет знаний непродуктивен, становятся на сторону развития знаний и технологий, сотрудничая, субсидируя и спонсируя научные школы.

Боевые роботы – воплощение механистического разума, которые не могут быть независимыми от религии; в этом играют немалую роль религиозные центры, финансируя и направляя тенденции развития боевых роботов. Сейчас изменилась направленность деятельности многих правительств: российской, китайской, американской, японской в сторону освоения Луны, Марса и Венеры. Поэтому в течение ближайших десяти лет, по всей вероятности, возникнут поселения на этих планетах, и они будут подчинены определенным религиозным верованиям: наиболее вероятно их связь с католицизмом и буддизмом.

Постановка проблемы. На сегодняшний день религии ощутимо влияют на технологическое развитие человечества, и одним из аспектов данного воздействия являются этические вопросы разработок боевых роботов, причем аморальность данного феномена, на наш взгляд, превосходит многие прецеденты всемирной истории. Человек не в состоянии противостоять роботам, поскольку из рабов они функционально превращаются в совершенное боевое оружие против человечества, роботы последних поколений на поле боя уже могут противостоять человеку. Роботы будут вытеснять человека из многих сфер жизнедеятельности, в том числе, из областей культуры, образования и технологий, и люди, создавая роботов, создают себе альтернативу, которую сами ни в коем случае не смогут победить. Роботы займут место человека в результате самоусовершенствования, а потом роботы сами создадут человека, поскольку роботы созданы человеком и по подобию человека.

Дальнейшее развитие технологий, приведших к появлению компьютеров, обеспечили человеческую цивилизацию возможностями к возникновению и развитию инновационных видов искусств: таких, как 3D-моделирование, создание картин и виртуальных вселенных, описывающих возможное футурологическое развитие общества и восприятие человечеством возможных вариантов будущего. Появление роботов и наше восприятие их уже было сформировано предыдущими поколениями благодаря произведениям таких классиков фантастического жанра литературы, как Карел Чапек и Айзек Азимов; произведения же таких столпов русской культуры, как братья Стругацкие, существенно повлияли на мировоззрение постсоветского и постсоциалистического пространства. Создавая сегодня роботов, человек не просто копирует себя – это искусство порождено веками, сформировавшимся благодаря технологической культуре XIX-XX века умозрением и мировоззрением, так и культурами Ренессанса, Барокко и других [2].

Можно отметить видимые сегодня пути развития искусств, связанных с появлением робототехники (существующие дизайнерские образцы робототехники, китайские ИИ, которые сейчас выступают в виде ведущего телепрограммы и пр.). Впоследствии обозримые этапы развития искусств могут появляться не в последнюю очередь благодаря развитию робототехники – конструированию необычных дизайнерских образцов не гуманоидных роботов, появлению роботов, создающих предметы искусства (картины, поэзия, художественная и документальная литература), влиянию уже самостоятельной робокультуры на человеческие искусства.

Анализ исследований. Религия является одним из наиболее важных факторов в современной технологической политике: мировые религиозные центры неизменно участвуют в процессах, как политических, так и технологических, к примеру, оплачивая научные гранты. Религию часто используют как инструмент воздействия на культуру и искусство. В качестве примеров может послужить неоднозначное отношение христианства к некоторым картинам Харменса ван Рейн Рембрандта, Франциско Гойи, Питера Пауля Рубенса, некоторым произведениям, среди которых романы “Дни Турбиных” Михаила Афанасьевича Булгакова, “Война и мир” Льва Николаевича Толстого, “Хмурое утро” Алексея Николаевича Толстого, “Мелкий бес” Федора Кузьмича Сологуба и т.п.

Механизмы, созданные людьми, соответственно являются человекоподобными, поэтому одной из магистральных функций роботов является человекоубийство. Об убийстве как своего рода искусстве повествует много произведений всевозможных жанров, в частности, кинематографическое творчество (“Девятые врата” (режиссер Роман Полански), “Пятнадцатый апостол” (режиссер Хосе

Мария Санчес), “Чисто английское убийство” (режиссер Самсон Самсонов), “Гадкие лебеди” (режиссер Константин Сергеевич Лопушанский) и пр.).

Здесь можно вспомнить Голема – персонажа еврейской мифологии, оживлённого магами-каббалистами с помощью тайных знаний, наподобие Адама, которого Бог создал из глины. Подобно тому, как Голем был создан, чтобы уничтожить человека, основная цель роботов идентичная. Айзек Азимов в произведении “Я, робот” предложил теорию, что робот может быть либо врагом, либо другом и как сделать, чтобы робот стал другом. Для робота пишут программы с функциями, заложенными программистом с собственными религиозными воззрениями, вследствие чего можно сделать вывод, что любой робот будет нести в себе религиозную подоплеку. Человек сейчас создает технологии, которые впоследствии заменят его полностью, потому гибель человечества в определенном смысле неизбежна, поскольку сами люди заложили ее в основу своего конца.

Можно привести ряд культурологических примеров и кинематографических сюжетов такого противостояния: “Терминатор” (режиссер Джеймс Кэмерон), “Я, робот” (режиссер Алекс Пройас), “Мир Дикого Запада” (режиссеры Джонатан Нолан, Лиза Джой), “Небесный капитан и мир будущего” (режиссер Керри Конран), “Крикуны” (режиссер Кристиан Дюгей). Существуют целые сообщества, которые Терминатора выставляют как Бога и которые создают богов-роботов [6].

Постановка задания – рассмотреть методологические аспекты соотношения современных технологий и религиозной культуры.

Изложение основного материала исследования. Как известно, развитие технологий в значительной степени было вызвано перманентными войнами на территории Европы. Любое превосходство в политическом плане было возможным главным образом при наличии новых технологий вооружений - это требовало как материальных, так и трудовых ресурсов, что осуществлялось благодаря привлечению массы безграмотного населения, которое должно было получить образование, иначе бы они не могли бы освоить эти технологии [8].

В свою очередь, наиболее талантливые из этих людей начинали себя проявлять в различных видах искусства: как в изобразительном искусстве, так в художественной литературе и в поэзии появилось масса доселе не существовавших видов искусств типа импрессионизма. Поскольку образованность городского населения постоянно повышалась, соответственно появился потребитель этого искусства, ценитель, появилась классика в виде произведений Александра Блока и Владимира Маяковского, классиками стали Иоганн Гете, Освальд Шпенглер и им подобные

современники. Это искусство впоследствии даже превосходило своих авторов и порождало еще более современные виды искусства. Но технологии не стоят на одном месте, они развиваются и расширяются; открытие электричества, изобретение электрических машин значительно увеличило скорость прогресса, что, конечно же, сказалось и на развитии искусства и культуры [4].

Появилась киноиндустрия, которая стало одной из основ культуры XX века; развитие же книгопечатания благодаря электрическим машинам привело к интенсификации распространения новых культурных веяний и осмысления цивилизацией полезности определенных видов искусств или отрицания оных. Немалую роль в развитии культур и искусств сыграла политическая деятельность человечества – например, нацизм и социализм оставили неизгладимую борозду в культурах многих народов и породили немалое число новых веяний в искусстве. Появление ТВ еще более повлияло на развитие искусств: появились их необычные виды, как например, искусство рекламы. Развитие ТВ-технологий, взятое под контроль политическими силами, в том числе, конкурирующими между собой религиозными деятелями, попутно привели еще к большему развитию видов искусств. Распространение этих искусств благодаря информационным технологиям, ТВ и радио, привело к тому, что появились такие явления, которых раньше до появления этих технологий не существовало: например, фанатизм и нетерпимость к представителям иных культур и искусств [5].

Но начиная приблизительно с 2012 года, манифестировалось развитие нейросетей, предполагающее возможность участия части мощности процессоров каждого компьютера, включенного в сеть, в развитии ИИ. Поскольку ИИ влияет на развитие культуры, политики, искусства и проявлений осознанности человечества, политические центры силы, понимая всю мощь влияния этих технологий на дальнейшее развитие человечества, стали активно участвовать в развитии новых видов искусств, связанных с современными и инновационными технологиями. Поэтому на сегодняшний день можно наблюдать развитие искусств и культур, связанных с псевдокультурами, примером чего может стать несколько высокохудожественных произведений кинематографа, например, фильм “Матрица”, породивший сначала фанатов, а потом и целые религиозные движения, утверждавших несоответствие мира нашим органам чувств [1].

Появление ряда выставок, инсталляций, научных исследований, якобы доказывавших небытие бытия, воздействует на современную культуру и искусство, порождая все новые верования. Ряд картинных галерей в крупных городах Европы пропагандируют новую ветвь искусства – иллюзорно-предметного, пространственно-пластичного и завораживающе-психического чувственно

воспринимаемого мира, в сущности, повторяя импрессионистов начала XX века. В этот ряд можно вписать замечательное кинематографическое произведение “Тринадцатый этаж” (режиссер Йозеф Руснак), описывающее существование миров, созданных внутри мощных серверов, где каждый персонаж живет своей жизнью, саморазвивается и даже может влиять на развитие событий авторов этого проекта. В этот же ряд можно включить и произведение Роджера Желязны о мирах Амбера, где гением автора было показано всевозможное развитие человеческой цивилизации, как в технологическом мире, так и вне его.

Сегодня каждый создаваемый робот содержит в себе операционную систему, которая тоже является своего рода искусством, впитавшим религиозные и моральные принципы программистов, создающих эту новую механическую жизнь. Дальнейшее развитие робототехники и появление ИИ формируют новые виды искусств, которые будут отражать мировоззрение ИИ и человечества. Начало XXI века ознаменовалось появлением первых ИИ и множеством мифологий в связи с этим [7].

Одним из наиболее важных аспектов развития современной культуры и искусства на сегодняшний день являются компьютерные игры. Благодаря развитию технологий и микропроцессорных систем появились игры, создающие виртуальные миры, абсолютно неотличимые по своим графическим представлениям от реальности. Это порождает массу сообществ как фанатов, так и профессионалов, которые пишут и используют это программное обеспечение (ПО). На основе этих игр уже создано немало анимационных и игровых фильмов, в которых используются компьютерная графика, конструирующая псевдореальность, отображающая и материализующая, манифестирующая и актуализирующая доселе несуществующий и непроявленный мир.

Замечательным примером этого явления может служить фильм “Аватар” режиссера Джеймса Кэмерона: там сочетается как визуальные графические картины, так и технологичность общества, которое тоже является, в сущности, своим искусством. На основе этого явления актуализировалась масса манифестаций, до сих пор не проявлявшихся в истории искусства, например, такие, как 3D-рисунки на асфальте и на стенах домов. Одним из замечательных проявлений технологичности можно считать искусство лазерных инсталляций на зданиях и облаках в ночное время. В качестве примеров таких инсталляций можно привести концерты с использованием лазерной техники знаменитым электронным музыкантом Жаном Мишель Жаром.

Появление подобных инсталляций после него и развитие компьютерных технологий привело к возникновению целого класса художников и музыкантов, творящих в данном направлении. Совершенно очевидно, что развитие ИИ приведет к тому, что

созданный людьми интеллект будет привлечен к созданию еще большего числа инсталляций и иллюзорных миров, вплоть до подмены реальности на виртуальный мир, о чем сложно будет догадаться. Развитие этих искусств неизбежно приведет к появлению дизайнов организмов уже на генном уровне, которые приведут в свою очередь к манифестации самых необычных существ, никогда прежде не существовавших.

В этом плане возможно воссоздание существ, которые жили миллионы и миллиарды лет назад - эти организмы будут опять-таки произведением невероятных видов искусств, вызванных к жизни современными технологиями. К этому можно добавить и появление массы существ, которые никогда не существовали, кроме как в литературных произведениях – скажем, таких, как “Трилогия о хоббитах” Джона Р.Р. Толкиена, фанатов которых на сегодняшний день предостаточно. Не исключено появление даже таких легендарных существ, как драконы, замечательно описанных в произведениях современных авторов, основанных на легендах о рассказах рыцарей XI-XIV ст. о битвах с ними.

Выводы данного исследования. В заключение можно предположить, что, с одной стороны, технологии способствует манифестации культуры, с другой, развитие культуры и искусства актуализирует появление новых технологических изобретений и открытий, поскольку эти составляющие человеческого мира неразрывно взаимосвязаны. Развитие компьютерных технологий привело к появлению программного обеспечения (ПО), позволяющего виртуально создавать самые фантазмагорические архитектурные произведения, которые впоследствии можно претворить в жизнь в реальном времени, а также воссоздать утраченные человечеством шедевры архитектурного искусства в результате стихийных бедствий, войн и разрушенных временем. Создание данных архитектурных проектов породило новое ПО, позволяющее на высшем культурно-технологическом уровне проектировать целые города. Можно также упомянуть и целый класс дизайнеров, занимающихся ландшафтным проектированием [3].

Достижения современной науки и технологий позволили предположить существование параллельных миров и вселенных – это в свою очередь породило целую культуру и направление в искусстве, свидетельствующих о том, что наш мир не един, хотя и принципиально отличен от других. На основе этого было создано множество произведений в различных видах искусства (от кинематографических и мультипликационных до музыкальных и литературных произведений), а также появление религий, которые базируются на представлениях о неких мирах, ныне человеку недоступных, но подталкивающих технологии для того, чтобы реализовать пути достижения этих миров.

Значительное влияние ИИ начинает оказывать и на мировое образовательное пространство в рамках технологизации, информатизации и компьютеризации образования: роботы становятся преподавателями различных учебных заведений разных направлений и уровней. Сфера образованности ИИ расширяется, поскольку роботы, преподавая, обучаются сами, скорость развития их интеллекта и воспринимаемые объемы информации значительно выше человеческих благодаря доступу в Интернет и технологиям 4G / 5G.

Сотрудничество в сфере образования между машинами и человеком приводит к их взаимному обучению: люди приобретают навык программировать машины на новое знание, а роботы - получать новую информацию без помощи людей. На сегодняшний день первенство в этой гонке еще у человека, но дальнейшее развитие робототехники приведет к скачку развития ИИ и его отделения от человеческой культуры. Сфера образования может использоваться для того, чтобы воздействовать на культуру будущих поколений с помощью ИИ, который в принципе уже бессмертен, в отличие от человечества. Получая доступ к образовательным программам от арифметики до нейрохирургии и изучения космоса, роботы вскоре могут достичь превосходства над интеллектом человека. Потому дальнейшие траектории и алгоритмы сотрудничества или противостояния ИИ и человека – terra incognita.

Список использованных источников:

1. Быльева, ДС., 2018. 'Информационно-коммуникационные технологии и религия: от коммуникации к виртуализации', *Научно-технические ведомости СПбГУ, Гуманитарные и общественные науки*, Т. 9, № 1, С. 63-71.
2. Кудрина, ТА. 1996. 'Религия в структуре информационной культуры', *Информационная культура личности: прошлое, настоящее и будущее, Междунар. науч. конф. Краснодар-Новороссийск, 11-14 сент.*, Краснодар, С. 38.
3. Кутырев, ВА., 2015. 'Культура и технология: борьба миров', М.-Берлин : *Директ-Медиа*, 247 с.
4. Сорокина, ВН., 2003. 'Культура информационного общества', *Введение в культурологию : Курс лекций*, Санкт-Петербург, С. 119-124.
5. Филичева, НФ., Макарская, ТВ., Никуленко, АА., 2017. 'Культура в глобальном мире информационных технологий', *Вестник Удмуртского университета, Серия Философия. Психология. Педагогика*, Т. 27, Вып. 1, С. 35-40.
6. Степанова, С., 2019. 'Японцы собрали робота-бога и теперь поклоняются ему. ИИ решил поработить мир?'. Доступно : <<https://360tv.ru/news/tekst/ii-reshil-porabotit-mir/>> [Дата обращения 07 Апреля 2019].
7. Pimentel, RB., Elliot, RCh., Holton, R., 2016. 'Religion, culture and sustainable development', *Vol. III, EOLSS Publications*, 440 p.

8. Randall, L., 2011. 'Knocking on Heaven's Door: How Physics and Scientific Thinking Illuminate the Universe and the Modern World', 1st ed., NY : Ecco, 480 p.

References:

1. Byl'yeva, DS., 2018. 'Informatsionno-kommunikatsionnyye tekhnologii i religiya: ot kommunikatsii k virtualizatsii (Information and communication technologies and religion: from communication to virtualization)', *Nauchno-tekhnicheskiye vedomosti SPbGU, Gumanitarnyye i obshchestvennyye nauki, T. 9, № 1, S. 63-71.*
2. Kudrina, TA. 1996. 'Religiya v strukture informatsionnoy kul'tury (Religion in the structure of information culture)', *Informatsionnaya kul'tura lichnosti: proshloye, nastoyashcheye i budushcheye, Mezhdunar. nauch. konf. Krasnodar–Novorossiysk, 11–14 sent., Krasnodar, S. 38.*
3. Kutyrev, VA., 2015. 'Kul'tura i tekhnologiya: bor'ba mirov (Culture and technology: the struggle of the worlds)', M.-Berlin : Direkt-Media, 247 s.
4. Sorokina, VN., 2003. 'Kul'tura informatsionnogo obshchestva (Culture of the information society)', *Vvedeniye v kul'turologiyu : Kurs lektsiy, Sankt-Peterburg, S. 119-124.*
5. Filicheva, NF., Makarskaya, TV., Nikulenko, AA., 2017. 'Kul'tura v global'nom mire informatsionnykh tekhnologiy (Culture in the global world of information technologies)', *Vestnik Udmurtskogo universiteta, Seriya Filosofiya. Psikhologiya. Pedagogika, T. 27, Vyp. 1, S. 35-40.*
6. Stepanova, S., 2019. 'Yapontsy sobrali robota-boga i teper' poklonyayutsya yemu. II reshil porabotit' mir? (The Japanese have assembled a robot-god and are now worshiping him. Did the AI decide to enslave the world?)'. Dostupno : <<https://360tv.ru/news/tekst/ii-reshil-porabotit-mir/>> [Data obrashcheniya 07 Aprelya 2019].
7. Pimentel, RB., Elliot, RCh., Holton, R., 2016. 'Religion, culture and sustainable development', *Vol. III, EOLSS Publications, 440 p.*
8. Randall, L., 2011. 'Knocking on Heaven's Door: How Physics and Scientific Thinking Illuminate the Universe and the Modern World', 1st ed., NY : Ecco, 480 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-6

УДК 316.61/.77

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ*HUMAN PROBLEM IN THE INFORMATION SOCIETY***О. С. Поліщук,
О. В. Поліщук**

Актуальність дослідження зумовлена соціально-економічними, політичними та культурними суперечностями динамічного розвитку людства у постіндустріальному, інформаційному суспільстві. Вони стали об'єктивною передумовою еволюції постіндустріального, інформаційного періоду розвитку цивілізації.

Постановка проблеми. Інформаційне суспільство як феномен науково-технічного прогресу, а тим більше людина, яка є основою цього суспільства, потребує детального подальшого вивчення. Фактично відбувається посилення інформаційного рівня взаємодії, що супроводжується регламентацією, а подекуди і легітимацією морально-етичних взаємодій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі інформаційного суспільства як нового етапу розвитку людства, його концептуалізації, присвячувалося чимало праць відомих дослідників: Д. Белла, Р. Дарендорфа, А. Етціоні, М. Кастельса, Т. Стоун'єра, О. Тофлера, А. Турена та ін.

Постановка завдання. З'ясувати суть інформаційного суспільства; визначити місце людини у суспільстві цього етапу; розкрити позитивний і негативний потенціал інфор-

Urgency of the research. is determined by the social and economic, political and cultural contradictions of the dynamic development of mankind in the post-industrial, informational society. They have become an objective precondition for the evolution of the post-industrial, informational period of the development of civilization.

Target setting. Information society as a phenomenon of scientific and technological progress, and even more so, the person who is the basis of this society, needs further detailed study. In fact, there is an intensification of the information level of interaction, which is accompanied by regulation, and sometimes also by the legitimization of moral and ethical interactions.

Actual scientific researches and issues analysis. The problem of the information society as a new stage in the development of mankind, its conceptualization, was devoted to many works of well-known researchers: D. Bell, R. Darendorf, A. Etzioni, M. Castells, T. Stounier, A. Tofler, A. Turen etc.

The research objectives. Find out the essence of the information society; determine the place of a person in society at this stage; to reveal the positive and negative potential of the

маційного суспільства для людини.

Виклад основного матеріалу. Розглянуто підходи до розуміння суті інформаційного суспільства. З'ясовано, що в основі світогляду покладено характеристику відношення до сучасних технологій, а саме науково-технічний прогрес, основою якого стало винайдення комп'ютерної техніки і можливість цифрувати інформацію, а також колонізація, комп'ютеризація усіх сфер людської діяльності. Всі ці явища продиктовані часом інтеграції та глобалізації й мають неабиякий вплив на людину як антропологічний вид.

Висновки. Постіндустріальний етап розвитку, представлений інформаційним – зумовлений часом і попередньою діяльністю суспільства. Новий етап приніс не лише позитивні і негативні зміни, що відображається в часі, просторі й діяльності людини – він висунув нові вимоги до самої людини і все, що пов'язано з її перебуванням у Світі як антропологічного виду.

Ключові слова: постіндустріальне, інформаційне суспільство, людина, цінності, Світ, ідентифікація, “модулятивне Я”, “Модульна людина”, науково-технічна революція, інформація, комп'ютер.

information society for a person.

The statement of basic materials. Approaches to understanding the essence of the information society are considered. It was found out that the basis of the worldview is the characteristic of the relation to modern technologies, namely, scientific and technological progress, the basis of which was the invention of computer technology and the ability to digitize information, as well as polonization, computerization of all spheres of human activity. All these phenomena are dictated by the times of integration and globalization and have a significant impact on man as an anthropological view.

Conclusions. The post-industrial stage of development, presented by the information, is conditioned by the time and the prior activity of society. The new stage brought not only positive and negative changes that are reflected in time, space and human activity - he put forward new demands on the person himself and everything related to her stay in the world as an anthropological kind.

Keywords: postindustrial, information society, person, values, world, identification, “modular Self”, “modular Person”, scientific and technological revolution, information, computer.

Актуальність теми зумовлена соціально-економічними, політичними та культурними суперечностями динамічного розвитку людства у постіндустріальному, інформаційному суспільстві. Вони стали об'єктивною передумовою еволюції постіндустріального, інформаційного періоду розвитку цивілізації. Хвиля цього процесу розпочалася у другій половині ХХ ст. і триває по сьогоднішній день з різною інтенсивністю, сама хвиля поглинає ті соціуми, які здійснюють перехід від одного стану свого розвитку до наступного, від нижчого до вищого, завершуючи індустріальний етап тощо. З

часом вона поглине увесь соціум Землі. І виграють лише ті суспільства, які швидше інтегруються в інформаційний простір, чітко з'ясують його як позитивні, так і негативні сторони, а людина такого суспільства буде себе комфортніше відчувати. Таким чином, сучасний етап розвитку суспільства більшістю дослідників, виходячи з наявних ознак, характеризується як інформаційне. Це зумовлено тим, що в індустріальному суспільстві домінуючим було виробництво матеріальних благ, а у інформаційному як різновиду постіндустріального відбувається продукування інформації. Остання створюється з метою продажу і споживається задля отримання нової вартості у наступному виробництві та обміні. Однак накопичення інформації без її поширення у суспільстві нічого не варте, вона має бути доступною для всіх. І в цьому контексті велику роль відводиться новим технологіям. Адже саме вони сприяють утворенню, збереженню і розповсюдженню інформації у соціальному просторі. З праксеологічного підходу створення інформації відноситься до нематеріальних благ, що стали провідними у постіндустріальному суспільстві і мають неабиякий вплив на формування нового суспільства. З приводу цього М. Кастельс відмічав, що створення інформації як нематеріального блага формує принципово нове мережеве суспільство, яке розвивається спонтанно і є результатом взаємодії соціальних груп та людей. Джерело виробництва полягає в технології генерування знань, в обробці інформації та символічній комунікації [6, с. 340].

На інформаційне суспільство як новий етап в історії людського розвитку звертали увагу І. Арістова, В. Данильян, В. Ліпкан та ін. Інформаційне суспільство як феномен, що сприяє людині отримувати, накопичувати, систематизовувати і розповсюджувати інформацію, розглядали В. Бебик, В. Цимбалюк. Щодо понятійно-категоріального апарату, то цікавими є напрацювання М. Вершиніна, В. Бебика та О. Прахоменко.

Постановка проблеми. У зв'язку з цим інформаційне суспільство як феномен науково-технічного прогресу, а тим більше людина, яка є основою цього суспільства, потребує детального подальшого вивчення, адже, на переконання О. Зоценка, "інформація одночасно визначає і соціокультурне життя людини і його матеріальне буття" [5, с. 27–276]. Фактично відбувається посилення інформаційного рівня взаємодії, що супроводжується регламентацією, а подекуди і легітимацією морально-етичних взаємодій.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі інформаційного суспільства як нового етапу розвитку людства, його концептуалізації, присвячувалося чимало праць відомих дослідників: Д. Белла, Р. Дарендорфа, А. Етціоні, М. Кастельса, Т. Стоуньєра, О. Тофлера, А. Турена та ін. У наукових працях, розвідках цих дослідників ми знаходимо прагнення з'ясувати суть інформаційного суспільства,

визначити його передумови тощо. Однак, на переконання В. Степанова, вони не дають комплексного узагальнення, а демонструють односторонній підхід [12]. Окремі аспекти антропологічних проблем, пов'язаних з розвитком інформаційного суспільства, розглядали С. Кримський, Дж. Ланір, Н. Лазарович, А. Насаретян та ін. Вони зосередили свою увагу на тих негативах, що несе в собі інформаційний етап розвитку суспільства і які можуть стати загрозою у подальшому існуванні людства.

Мета статті: розглянути особливості становлення людини в інформаційному суспільстві.

Завдання статті: з'ясувати суть інформаційного суспільства; визначити місце людини у суспільстві цього етапу; розкрити позитивний і негативний потенціал інформаційного суспільства для людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з цього, ми спробуємо з'ясувати, що все ж таки розуміється під поняттям “інформаційне суспільство”. В основі такого суспільства покладена інформація. Саме поняття “інформація”, виходячи із сучасних наукових розвідок, має надзвичайно широке поле визначень. Наприклад, деякі дослідники під інформацією розуміли: 1) визначення змісту, отриманого від зовнішнього світу в процесі пристосування до нього (Н. Вінер); 2) передачу різноманіття, яке може мати певний вплив на подальший розвиток подій, вчинків, шляхів розв'язання завдань (У. Ешбі); 3) міру складності або вірогідності структур (А. Моль); 4) протилежність невпорядкованості (Л. Бриллюен). Крім наведених прикладів, існують безліч інших. Але, ознайомившись з ними, можна зробити висновок, що інформація у більшості своїх випадків, виходячи із змістового наповнення, розуміється у двох значеннях: 1) як форма, що відображає самокеровані системи і 2) як феномен, що може передаватися і ставати об'єктивним.

Однак варто розуміти, що сама по собі інформація нічого не вартує, якщо вона існуватиме поза суспільством. Вона є цінною лише в суспільстві, яке виробляє інформацію і споживає її. Цей процес пов'язаний з науково-технічною революцією, що відбулася у другій половині ХХ – початку ХХІ століть, зміни у цей період зумовлювалися тим, що матеріальні блага, які продукувалися в індустріальному суспільстві, почали втрачати свою вагу й поступилися інформації. В цей період у високорозвинених технологічно і науково країнах світу інформаційний сектор почав швидкими темпами випереджати традиційні галузі, що були властивими для індустріальних країн. Так у США, зазначають В. Воронкова і О. Соснін, у середині 80-х років у інформаційному секторі було зайнято 46,6% економічно активного населення, тоді як у сфері послуг – 28,8%; у промисловості (без виробництва комп'ютерного і комунікаційного устаткування) – 22,5%; у

сільському господарстві – 2,1%. Це свідчить, як зазначають дослідники, про виникнення в сучасних умовах нового основного джерела вартості, яке пов'язане насамперед з інтелектуальним потенціалом, знаннями працівника, а не з його психофізичними зусиллями, як у минулому [1, с. 13–24].

З наведеного помічаємо, що в розвинених країнах: США, Японії та ряду інших відбувається домінування інформації над усіма іншими сферами. Вона, зазначає М. Кастельс, створюється з метою продажу і споживання у наступному виробництві та обміні. Нові технології, які безпосередньо пов'язані зі створенням інформації як нематеріального блага, формують принципово нове мережеве суспільство, яке розвивається спонтанно і є результатом взаємодії соціальних груп та людей. Джерело виробництва полягає в технології генерування, обробці інформації та символічній комунікації [6, с. 304]. Ключовим поняттям у цьому контексті є “нове суспільство”. Саме нове суспільство стало формою для постіндустріального, змістовим наповненням якого є інформація, а точніше період перетворення її на нематеріальне благо, яке через різні технічні засоби, що виникають внаслідок науково–технічної революції і попиту, генерується у соціум, який є одночасно і виробник, і споживач такого блага. Ця теза підводить нас до висновку, що нове постіндустріальне суспільство – це не що інше як суспільство розумової праці, засноване на застосуванні людських знань до всього, що виробляється і того, як це виробляється – тобто інформаційне суспільство. Останнє в силу антропологічних особливостей вимагає детального вивчення.

Варто відмітити, що на сьогодні немає однозначного розуміння поняття “інформаційне суспільство”. Більшість визначень ґрунтується на основі характерних ознак, що стали властивими для суспільства у цей період людства. Щоб довести цю тезу, розглянемо декілька підходів до розуміння поняття “інформаційне суспільство”. Уперше це поняття вжив Тадао Умесао в одній із своїх статей про теорію революції у 1963 році. У цій теорії в основі еволюційних процесів він заклав перетворення інформації. Цікавим є напрацювання Й. Масуда, який у Японії опублікував книжку, присвячену інформаційному суспільству. В ній автор обережно, крізь призму інформатизації, розглянув вплив комп'ютеризації на людину, суспільство в цілому, намагався визначити як позитивні, так і негативні сторони цього процесу. М. Кастелс у своїй концепції доводить, що в наслідок технологічних змін з'явилися якісно нові, невідомі раніше глобальні суспільні відносини, які він описує як появу суспільства мережі, у якому потрібно заново окреслити поняття часу і простору [6]. В. Воронкова, О. Соснін у своїй статті “Формування інформаційного суспільства в Україні: виклик чи потреба часу?” зазначають, що “інформаційне суспільство – це суспільство, що з'явилося на основі інформаційної супермагістралі

(злиття різних технологій в одну інтеграційну інформаційну технологію), а також збільшення ролі інтелектуальних послуг у фінансовій сфері” [1, с. 3–23]. Запропоноване розуміння інформаційного суспільства ґрунтується на тому, що в період постіндустріального розвитку інтенсивними темпами почали розвиватися нові інформаційні технології, що впроваджувалися в реальне буття. Їх впровадження відбулося через економічну галузь і, як наслідок, дало позитивні економічні зростання і прибутки для тих суб’єктів, які увійшли в інформаційний простір. Адже поширення інформаційних технологій у сфері як матеріального, так і нематеріального виробництва стало однією, і чи не найважливішою причиною перетворення інформації на основу соціально–економічного прогресу. Таке становище сприяло утворенню інформаційної економіки. Тобто інформація стала причиною розвитку соціально–економічних перетворень у постіндустріальних суспільствах. А це в свою чергу здійснило вплив на процеси пізнання людини, буття і зміни останнього. Як бачимо, в інформаційному суспільстві інформація кардинально вплинула не лише на соціально–економічні відносини, розвиток, а й на розвиток людини як антропологічної істоти. Адже зважаючи на те, що в інформаційному суспільстві домінуючою є інформація, основою якої є розумова праця. Остання витісняє фізичну працю не лише з промисловості, а й з сільського господарства – наслідком цього є деяка деградація м’яз людини. Вона менше рухається, надає перевагу сидячому способу діяльності, спостерігає за процесами крізь монітор чи інші доступні технічні засоби.

Говорячи про інформаційне суспільство, враховуючи процеси глобалізації, можна з впевненістю стверджувати про те, що це є цивілізаційний процес, а враховуючи те, що українське суспільство знаходиться на стику двох цивілізацій, і за останніми подіями – обрало європейський варіант, ми можемо відмітити, що це новий етап у розвитку українського суспільства, зумовлений не лише економічними процесами, а й цивілізаційним вибором. У цьому контексті, ми підтримуємо думку зазначених дослідників про те, що інформаційне суспільство – це сучасний етап цивілізаційної динаміки [1, с. 13–23], де посилюється роль інформаційного рівня взаємодії, на якому відбувається регламентація обґрунтування, а в деяких випадках й легітимація матеріально–енергетичних взаємодій. З проведеного аналізу стає очевидним, що інформаційна складова в сучасному суспільстві є домінуючою над усіма іншими формами та компонентами.

Досить цікавим дослідженням, у цьому контексті, є напрацювання І. Мелюхіна, який дійшов наступних висновків: інформаційне суспільство – це: 1) суспільство, в якому створені значні інформаційні ресурси; виробництво, зберігання, поширення і передача стають найважливішою частиною економіки;

сформувалася інформаційна індустрія – комп’ютерна і телекомунікаційна промисловість, розробники програмного забезпечення, виробники елементної бази і побутової електроніки, мультимедійна промисловість та ін.; люди мають технічні і правові можливості доступу до різноманітних джерел інформації; 2) наступний ступінь в історичному розвитку людства по ланцюгу “аграрне – індустріальне – постіндустріальне” суспільство. Або “аграрне – техногенне – антропогенне”, де інформаційне суспільство є другим етапом техногенного; 3) щабель розвитку людства, на якому домінуючим об’єктом виробництва і споживання стають інформаційні продукти та послуги, при цьому традиційні предмети споживання, що виробляються промисловістю і сільським господарством, не втрачають для людини актуальності, просто в процесі виробництва і обміні споживаних товарів і послуг частка “інформаційноємних” операцій переважає [11].

Отже, з проаналізованих підходів щодо розуміння інформаційного суспільства ми бачимо, що в основі світогляду покладено характеристику відношення до сучасних технологій, а саме науково–технічний прогрес, основою якого стало винайдення комп’ютерної техніки і можливість цифрувати інформацію, а також полонізація, комп’ютеризація усіх сфер людської діяльності. Всі ці явища продиктовані часом інтеграції та глобалізації. Щоб підтвердити такий висновок, доцільно звернутися до документів Європейського Союзу. В них у 1993 році вперше на рівні міждержавного соціального євроінституту подано розуміння інформаційного суспільства, де зазначається, що це суспільство у якому “діяльність людей проводиться на основі послуг, що надаються з допомогою інформаційних технологій і технологій зв’язку” [3, с. 5].

З усього вищезазначеного стає очевидним, що “нове суспільство” у вигляді інформаційного спровоковане науково–технічним прогресом людства другої половини ХХ – початку ХХІ століть, у вигляді винайдення комп’ютера. Останнє стало причиною переходу від індустріального до постіндустріального (інформаційного) суспільства, він змінив життя людини, розширив її можливості. Особливо цей процес інтенсифікувався в період інтеграції та глобалізації. Адже іде масове втілення в життя інформаційних технологій. Підприємства, що займаються виробленням та випуском таких технологій, стають монополістами на ринку послуг. Підприємства і установи в інформаційному суспільстві відрізняють від подібних суб’єктів господарювання, що були в індустріальному і аграрному суспільствах. В основі їх діяльності закладено вироблення, збереження і розповсюдження інформації, утворення різнопланового програмного забезпечення тощо.

Інформаційний етап розвитку приніс в життя людини такі поняття, як комп'ютер, інтернет, інтернет–мережі – це винаходи технічного творчого мислення, які, на думку М. Кравець, а з цим важко не погодитися, стали фундатором “нової ери” [7, с. 37–43], “нового суспільства”. Сюди ми ще додамо таке поняття як віртуальний світ. Основою цього суспільства є людина, яка під дією інформаційних процесів, як антропологічна істота зі своїми психологічними і біологічними особливостями, зазнає змін. З цієї позиції “інформаційне суспільство” являє собою швидше політичну програму, в якій людина є основою, ніж суто теоретичне поняття.

Отже, наступним кроком треба з'ясувати, яке місце займає людина в інформаційному суспільстві, і яких впливів вона зазнає.

Зважаючи на те, що людина – це істота, яка протягом історичного періоду розвитку Всесвіту, здатна еволюціонувати – від людини аграрного (доіндустріального) періоду розвитку до людини постіндустріального (інформаційного) суспільства. В основі такої еволюції покладено не лише засоби виробництва і розвиток економіки, а й її морально–етичні відносини до буття та подальшого його розвитку, вдосконалення. Тобто людина є тією істотою, яка завдяки діяльності та розумовому розвитку через прагнення вдосконалити буття свого перебування вдається до різних винаходів, що відображають, частково, і період розвитку самої людини. У процесі розумового розвитку людство перейшло від етапів збиральництва, переробки до етапу виготовлення та вдосконалення. У такому світосприйнятті людина, з антропологічної точки зору, зазнає відповідних змін, що відображаються як на рівні інтелектуальному, так і на фізичному.

В інтелектуальному аспекті людина інформаційного періоду розвитку має необмежені можливості в доступі до інформації. Робота з нею надає можливість інтелектуально розвиватися, розширювати свій кругозір, економити час на пошук потрібної інформації, скорочувати дистанції та долати простір і час. Це дещо спрощує життя людини. Продовжуючи цю думку, інформація спонукає суб'єкта до дії. Крім цього, використовуючи комп'ютерні системи, Інтернет, людина інформаційного періоду, за допомогою інформаційних технологій, може краще сприймати Світ. Адже Інтернет створив такі умови, завдяки яким людина, не виходячи з будівлі, має можливість вирішувати чимало проблем, пов'язаних як із задоволенням матеріальних, так і духовних потреб. Більше того, завдяки інформаційним технологіям, зазначає О. Запорожченко, якісно змінилася робота поліції, медичних та навчальних закладів; майже всі країни світу стали користуватися прогнозуванням метеорологічних даних за допомогою суперкомп'ютерів тощо [4, с. 81–85]. Людина інформаційного періоду із продуктивно діючої особистості перетворилася на активного споживача – вона стала залежною від гаджетів, що здійснюють контроль за людиною, її

здоров'ям тощо; у побуті, на рівні комп'ютерних технологій утворюються “розумні будинки”, самокеруючі автомобілі. Інформаційні технології вводяться у сільське господарство, промисловість. Такий процес сприяє тому, що людина менше вдається до фізичної праці – у промисловості використовують роботи зі штучним інтелектом.

Зважаючи на такий темп розвитку інформаційних технологій, людина поступово, як біологічний тип може бути витісненим. Свідченням цього є застереження більшості антропологів: попри всі досягнення постіндустріального (інформаційного) суспільства, цей етап може стати останнім в існуванні людства. Інформація у більшості випадків забезпечує тільки розумовий розвиток, і лише подекуди фізіологічний, але великий її масив може мати негативний наслідок для людини. Це порушує проблему підтримки мозкової активності технічними засобами прогресу, які допомагають людині опрацювати отриману інформацію, звернення до інформаційно-комунікативних технологій призводить до скорочення інноваційності ідей і самостійності розумових процесів. Від великої кількості інформації, дефіциту часу на її сприйняття, перевантаження людина перестає логічно мислити, а це призводить до інформаційного неврозу, явища яке є дуже поширеним у інформаційних суспільствах. Прикладами цього є постійне перебування людини у соціальних мережах. Сьогодні підрастаюче покоління, молодь, які є основними суб'єктами інформаційного періоду, більше часу проводять у гаджетах у пошуку інформації, інколи такий пошук стає причиною безсвідомого виконання тих чи інших дій, що подекуди – незрозумілий соціуму і, за окремими ціннісними орієнтирами, не вписуються у реальний, природний світ. У такий спосіб людина намагається втекти від реальності, вона шукає себе у іншому світі – світі інформації і віртуалізації, але потрібно пам'ятати, що сучасні комунікативні технології дають можливість людині шукати Іншого на відстані, але вона втрачає відчуття реальності і не бачить й не відчуває тих, хто поряд, у такий спосіб відбувається віддалення від реальності. Захопившись інформаційно-комунікативними технологіями, що стали результатом інформаційної революції в інформаційному суспільстві, людина втрачає можливість спілкуватися вживу, вона надає перевагу спілкуванню з Іншим через посередника – комп'ютера, який є засобом доступу до мережі Інтернет. Традиційне спілкування ґрунтується на спілкуванні індивід-індивід чи індивід-суспільство. Сьогодні безпосередній людський контакт зменшується, а це призводить до втрати таких детермінант як сором, повага, авторитет, соціальний статус, суспільна вагомість тощо. Спілкуючись через посередника (Інтернет), а таке спілкування, як бачимо, відрізняється від спілкування віч-на-віч, людина не апелює до таких понять як честь, повага, гідність, чистота мови та ін., адже їх в ньому не існує. У

зв'язку з цим людина, на переконання Я. Любивога, може іноді не усвідомлювати ту багатоманітність соціальних зв'язків, в які вона включена і, відповідно, акцентувати власну увагу на технологічній стороні взаємодії [9, с. 15–20]. Це свідчить про неусвідомлений її підхід до тих процесів, що відбуваються в інформаційному суспільстві. Передача життєвого досвіду зводиться до передачі найпримітивніших форм співжиття, масової культури, що не вимагає знань, затрат розуму, праці та спілкування.

Досить цікаву думку, щодо людини інформаційного періоду розвитку, майбутнього, ми знаходимо у відомій праці Е. Тоффлера “Третя хвиля”. У цій праці “Третя хвиля є феноменом динамічних соціальних змін” [13, с. 432–453], які мають неабиякий вплив на людину. Перед нею постає калейдоскопічне життя, що спонукає до формування “модулятивного Я”, яке є обов'язковою умовою інформаційного суспільства і сприяє формуванню “Модульної людини”. Концепт такого виду людини запропонувала Н. Лазарович, в основі якого розглядається людина, яка здатна змінювати нові типи діяльності, може потенційно вписуватись у будь-які сфери соціальної системи: організації, угруповання, співтовариства, а також легко їх полишати, змінювати власні переконання [8, с. 35–40].

Вищевикладене засвідчує, що інформаційний етап розвитку людства визначив місце людини в ньому: вона не лише виготовляє інформацію, а й є її споживачем. Чим більше інформації, тим більше можливостей розвиватися і пізнавати світ, але не можна бездумно надавати перевагу інформаційно-комунікативним технологіям. Адже захопившись ними – людина, як феномен в антропологічній філософії, може зникнути або перетворитися на істоту, яка буде позбавлена творчості, духовності. Посилення ролі інформаційних технологій у суспільстві, зазначає С. Ганаба, віддаляє людину від духовної сфери свого життя, зумовлюючи її моральне зубожіння. Змінюються масштаби життя, людині майже не вистачає часу, щоб фінансово себе забезпечити, їй постійно необхідно сприймати нову інформацію та використовувати в процесі створення суспільних благ. Цей процес дуже насичений, відтак людині не залишається часу для реалізації культурних, духовних потреб свого повсякденного життя. А це в свою чергу призводить до того, що загальнолюдським цінностям відводиться місце утопічних гуманістичних ідеалів [2, с. 78–85].

В такому суспільстві духовний світ людини буде зміненим духом глобалізації, інтеграції. В гонитві за інформацією і засобами доступу до неї людина втратить спокій і відчуття рівноваги. У цій ситуації людині потрібно зрозуміти, що комп'ютер і та техніка, яка утворюється на його базі, має лише допомагати людині, а не замінювати її. Сьогодні, на жаль, тенденція спостерігається інша – усі сфери людського перебування у Світі комп'ютеризуються і

програмуються. Наслідком таких дій буде сформоване контрольоване суспільство, де будь-які дії людини перебуватимуть під постійним наглядом і координуватимуться потоками інформації, що сприйматиметься без будь-якого аналізу, співставлення. Вона сприйматиметься лише до дії. У цьому контексті порушується питання свободи – визначатиметься можливостями технічних та програмних досягнень інформаційного суспільства.

Серед окремих позитивів, що несе інформаційне суспільство для людини – вільний та швидкий доступ до інформації, мобільність у просторі і часі, можливість самовиразитися, наявність нових, невідомих до цього моменту, можливості розвитку по висхідній лінії соціального прогресу, все ж таки більшість переважають негативи – проблеми пов'язані з: процесами ідентифікації; втратою фізичного здоров'я; втратою духовності; поширенням екстремізму та тероризму; відмовою від логічного мислення і перехід на матричне, шаблонне відтворення тощо. О. Маруховський до цього переліку додає ще футурошоки, зумовлені неспроможністю людей адекватно відповісти на динамічну соціальну трансформацію [10, с. 127–136].

Загальні висновки. На основі проведеного аналізу, можемо з впевненістю відмітити, що постіндустріальний етап розвитку, представлений інформаційним – зумовлений часом і попередньою діяльністю суспільства. Новий етап приніс не лише позитивні і негативні зміни, що відображається в часі, просторі й діяльності людини – він висунув нові вимоги до самої людини і все, що пов'язано з її перебуванням у Світі як антропологічного виду. Для того щоб вижити в сучасному світі і зберегтись як вид, вона має швидко реагувати на всі процеси і зміни, аналізувати їх і приймати рішення, а також нести відповідальність за свої дії, не шукати себе в Іншому світі, а залишитися в реальному, зумівши підпорядкувати Інший. Інформаційне суспільство, як наслідок науково-технічної революції і запровадження комп'ютеризації, стало калейдоскопічним, в ньому людині важко себе віднайти, адже ті цінності, форми життя, які властиві реальному, природному стану суспільства, в цей період втрачають свою сутність, а значить і порушується процес ідентифікації людини.

Список використаних джерел:

1. Воронкова, ВГ., Соснін, ОВ., 2015. 'Формування інформаційного суспільства в Україні', *Гуманітарний вісник ЗДІА*, № 60, С. 13–24.
2. Ганаба, С., 2011. 'Перспективи розвитку освіти в інформаційному суспільстві', *Гуманітарний вісник ЗДІА*, № 45, С. 78–85.
3. 'Європа на шляху до інформаційного суспільства. Збірник документів європейської комісії 1994–1995 рр.', 2000, Київ : *Зв'язок*, С. 5.
4. Запорожченко, ОВ., 2016. 'Антропологічні проблеми інформаційного суспільства', *Yong Scientist*, № 2, С. 81–85.
5. Зоценко, ОВ., 2004. 'Інформаційне суспільство: ознаки і динаміка', *Інтелект. Особистість. Цивілізація : Тематичний збірник наукових*

- праць із соціально-філософської проблематики, № 3, Донецьк : Дон ДУШТ, С. 27–276.
6. Кастельс, М., 2000. 'Информационная эпоха: экономика, общество и культура', Москва : ГУВШЭ, 608 с.
  7. Кравець, М., 2010. 'Філософія формування інформаційного суспільства у євро просторі', *Соціогуманітарні проблеми людини*, № 4, С. 37–43.
  8. Лазарович, Н., 2011. 'Людина у світлі концепцій інформаційного суспільства', *Вісник Національного університету «Львівська політехніка», Філософські науки*, № 692, С. 35–40.
  9. Любивий, ЯВ., 2014. 'Проблема віртуалізації інформаційного суспільства', *Вісник Національного авіаційного університету, Серія: Філософія, Культурологія*, № 1, С. 15–20.
  10. Маруховський, О., 2005. 'Преваги та види інформаційного суспільства', *Політичний менеджмент*, № 1, С. 127–136.
  11. Мелюхин, ИС., 1999. 'Информационное общество: стоки, тенденции, проблемы развития', Москва : Изд-во Моск ун-та, 208 с.
  12. Степанов, ВО., 2010. 'Інформаційне суспільство: концептуальний аспект філософії. Культура України', *Теорія та історія культури (філософські й культурологічні виміри)*, Вип. 31. Доступно : http://www.ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/gio_old_2017/ku/kultu ra31/12.pdf [Дата звернення 04 Березня 2019].
  13. Тоффлер, Е., 2000. 'Третья хвиля', Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 480 с.

References:

1. Voronkova, VG., Sosnin, OV., 2015. 'Formuvannja informacijnogo suspil'stva v Ukraїni (Formation of the information society in Ukraine)', *Gumanitarnyj visnyk ZDIA*, № 60, S.13–24.
2. Ganaba, S., 2011. 'Perspektyvy rozvytku osvity v informacijnomu suspil'stvi (Prospects for the development of education in the information society)', *Gumanitarnyj visnyk ZDIA*, № 45, S.78–85.
3. 'Jevropa na shljahu do informacijnogo suspil'stva. Zbirnyk dokumentiv jevropejs'koi komisii' 1994–1995 rr. (Europe on the way to the information society. Collection of documents of the European Commission 1994–1995)', 2000, Kyїv : Zvjazok, S. 5.
4. Zaporozhchenko, OV., 2016. 'Antropologichni problemy informacijnogo suspil'stva (Anthropological problems of the information society)', *Yong Scientist*, № 2, S. 81–85.
5. Zoshhenko, OV., 2004. 'Informacijne suspil'stvo: oznaky i dynamika (Information society: signs and dynamics)', *Intelekt. Osobystist'. Cyvilizacija : Tematychnyj zbirnyk naukovyh prac' iz social'no-filosofs'koi problematyky*, Donets'k : Don DUSHT, № 3, S. 27–276.
6. Kastel's, M., 2000. 'Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura (Information Age: Economy, Society and Culture)', Москва : GUVShhJe, 608 s.
7. Kravec', M., 2010. 'Filosofija formuvannja informacijnogo suspil'stva u jevro prostori (The philosophy of the formation of an information society in the euro space)', *Sociogumanitarni problemy ljudyny*, № 4, S. 37–43.
8. Lazarovych, N., 2011. 'Ljudyna u svitli koncepcij informacijnogo suspil'stva (Man in the light of the concepts of information society)', *Visnyk*

- Nacional'nogo universytetu «L'vivs'ka politehnika», Filososfs'ki nauky, № 692, S. 35–40.*
9. Ljubyvyj, JaV., 2014. 'Problema virtualizacii' informacijnogo suspil'stva (The problem of virtualization of the information society)', *Visnyk Nacional'nogo aviacijnogo universytetu, Serija : Filosofija, Kul'turologija, № 1, S. 15–20.*
  10. Maruhovs'kyj, O., 2005. 'Perevagy ta vydy informacijnogo suspil'stva (Advantages and types of information society)', *Politychnyj menedzhment, № 1, S. 127–136.*
  11. Meljuhin, IS., 1999. 'Informacionnoe obshhestvo: stoki, tendencii, problemy razvitija (Information society: sinks, trends, development problems)', Moskva : *Izd-vo Mosk un-ta*, 208 s.
  12. Stepanov, VO., 2010. 'Informacijne suspil'stvo: konceptual'nyj aspekt filosofii'. Kul'tura Ukrai'ny (Information society: the conceptual aspect of philosophy. Culture of Ukraine)', *Teorija ta istorija kul'tury (filososfs'ki j kul'turologichni vymiry), Vyp.31.* Dostupno: http://www.ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura31/12.pdf [Data zvernennja 04 Bereznya 2019].
  13. Toffler, Elvin, 2000. 'Tretja hvylja (The third wave)', Kyi'v : *Vydavnychyj dim «Vsesvit»*, 480 s.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-7

УДК 130.123.4:008

ПРОТИРІЧЧЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕФЛЕКСІЇ КУЛЬТУРИ

CONTRADICTION AS AN INSTRUMENT OF CULTURAL REFLECTION

О.Д. Яценко

Актуальність дослідження. Проблема розуміння сутності культури на сучасному етапі розвитку характеризується полісемантичністю запропонованих інтерпретативних стратегій. Цей спектр варіацій є показовим у питанні верифікації сучасної культури як кризової та транзитивної. Неоднозначність оцінок змісту та сутності культури зазвичай пояснюють наявними протиріччями в її експлікаціях, змістовних стратифікаціях, маргіналізації, естетизації потворного та наростанні симуляції в сучасному капіталістичному суспільстві. Але протиріччя є ефективним інструментом дослідження сутності. Тому вважаємо за доцільне застосування діалектичного протиріччя до з'ясування сутності культури в її історичній логіці трансформацій.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні епістемологічного потенціалу діалектичного протиріччя для вивчення сутності феномену культури, особливо на сучасному етапі становлення.

Аналіз досліджень і публікацій. Історико-ретроспективний аналіз

Urgency of the research. The problem of understanding the essence of culture at the contemporary stage of development is characterized by the polysemanticity of the proposed interpretative strategies. This spectrum of variations is indicative in the question of verifying modern culture as a crisis and transitive. The ambiguity of evaluations of the meaning and essence of culture is usually explained by the contradictions that exist in its explicit, meaningful stratifications, marginalization, and the aesthetization of ugly and increasing simulations in modern capitalist society. But the contradiction is an effective tool for studying the essence. Therefore, we consider it appropriate to use the dialectical contradiction to ascertain the essence of culture in its historical logic of transformation.

The purpose of the study is to substantiate the epistemological potential of the dialectical contradiction to study the essence of the phenomenon of culture, especially at the present stage of formation.

Actual scientific researches and issues analysis. The historical and retrospective analysis

філософських розвідок щодо сутності культури засвідчує, що інтенції рефлексії культури плідно застосовують алгоритм діалектичного протиріччя. М. К. Мамардашвілі, В. К. Суханцева, В. С. Степін актуалізують проблему рефлексії культури через її контрадикторну опозицію. С. Брукфільд аналізує концепт критичності рефлексії та її значення в сучасному житті. С. Метью та М. Д. Сінк вивчають проблему протиріччя та перевизначення особи та суб'єктивності в умовах агресивного капіталізму. Дж. Бьянко за основу такої критичності рефлексії пропонує проб лематизацію мислення та філософствування. К. Томпсон та П. Вліет артикулюють проблему критичності рефлексії як механізму стабілізації психіки та забезпечення добробуту особи та суспільства.

Завдання дослідження: з'ясувати можливості імплементації діалектичного протиріччя в інтерпретативні техніки дослідження сутності культури; дослідити основні історико-філософські контрадикторні опозиції щодо сутності феномену культури; виявити процесуальні та контекстуальні детермінанти розуміння діалектичного протиріччя в епістемологічних процедурах аналітики культури.

Виклад основного матеріалу. Проблема критичності рефлексії є надзвичайно актуальною для сучасного полісемантичного середовища соціокультури. Її важливість питання полягає не тільки в необхідності протистояти ідеологічним флуктуаціям

of philosophical intelligence about the essence of culture shows that the intentions of cultural reflection fruitfully apply the algorithm of dialectical contradiction. M. K. Mamardashvili, V. K. Sukhantseva, V. S. Stepin actualizes the problem of cultural reflection through her contractile opposition. S. Brookfield analyzes the concept of the criticality of reflection and its significance in modern life. S. Matthew and M. D. Sinck study the problem of contradiction and redefinition of personality and subjectivity in conditions of aggressive capitalism. J. Bianco, on the basis of such a critical reflection, offers probation of thinking and philosophizing. K. Thompson and P. Wiles articulate the problem of the criticality of reflection as a mechanism for stabilizing the psyche and ensuring the well-being of individuals and society.

Objectives of the study: to find out the possibilities of implementation of the dialectical contradiction in interpretative techniques of research of the essence of culture; to study the main historical and philosophical contradictory opposition regarding the essence of the phenomenon of culture; to identify the procedural and contextual determinants of understanding the dialectical contradiction in the epistemological procedures of analytical culture.

The statement of basic material. The problem of criticality of reflection is extremely relevant for the modern polysemantic environment of social culture. And the importance of the issue lies not only in the need to confront the ideological fluctuations of the space of political and economic

простору політико-економічних симуляцій, але в горизонті буденних практик. Критичність рефлексії є рятівною для свідомості, що витримує натиск фрагментації та дезорієнтації. Важливим елементом критичності рефлексії автор вважає деструкцію поняття гегемонії впливу і можливість вільного вибору та реалізації власних інтересів.

Висновки. Ретроспективний аналіз історико-філософських аналітик сутності культури пропонує різні варіанти таких протилежних за значенням концептів: природа (Античність), сакральне (Середньовіччя), соціум (Новий час), трансценденція (німецька класика). На сучасному етапі такою опозицією культурі в її класичному значенні є феномен симуляції як продукування семіотичних одиниць, позбавлених онтологічних підстав. Втілюючи інтенції капіталізму в агресивних формах ідеолого-економічного впливу, симуляції суттєво трансформують перебіг соціокультурного та індивідуального буття. Тому філософська освіта як осередок критичності рефлексії є необхідним компонентом підготовки фахівця.

Ключові слова: рефлексія, протиріччя, критичність, суб'єктивність, експлікація.

simulations, but in the horizon of everyday practices. The criticality of reflection is salvage for consciousness that sustains the onset of fragmentation and disorientation. An important element of the criticality of reflection, the author considers the destruction of the concept of hegemony of influence and the possibility of free choice and realization of their own interests.

Conclusions. A retrospective analysis of the historical and philosophical analyst of the essence of culture offers various variants of the opposite in meaning of the concepts: nature (Antiquity), sacred (Middle Ages), socium (New time), transcendence (German classics). At the present stage, such an opposition culture in its classical sense has the phenomenon of simulation as the production of semiotic units deprived of ontological grounds. Incarnating the intentions of capitalism in aggressive forms of ideological and economic influence, simulations substantially transform the course of socio-cultural and individual life. Therefore, philosophical education as a focal point for the criticality of reflection is a necessary component of the training of a specialist.

Keywords: reflection, contradiction, criticality, subjectivity, explication.

Актуальність дослідження. Проблема розуміння сутності культури на сучасному етапі розвитку характеризується полісемантичністю запропонованих інтерпретативних стратегій. Цей спектр варіацій є показовим у питанні верифікації сучасної культури як кризової та транзитивної. Неоднозначність оцінок змісту та сутності культури зазвичай пояснюють наявними протиріччями в її експлікаціях, змістовних стратифікаціях, маргіналізації, естетизації потворного та наростанні симуляції в сучасному капіталістичному суспільстві. Але протиріччя є ефективним інструментом дослідження сутності. Тому вважаємо за

доцільне застосування діалектичного протиріччя до з'ясування сутності культури в її історичній логіці трансформацій.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні епістемологічного потенціалу діалектичного протиріччя для вивчення сутності феномену культури, особливо на сучасному етапі становлення.

Останні наукові дослідження та аналіз проблеми. Історико-ретроспективний аналіз філософських розвідок щодо сутності культури засвідчує, що інтенції рефлексії культури плідно застосовують алгоритм діалектичного протиріччя. М. К. Мамардашвілі, В. К. Суханцева, В. С. Степін актуалізують проблему рефлексії культури через її контрадикторну опозицію. С. Брукфільд аналізує концепт критичності рефлексії та її значення в сучасному житті. С. Метью та М. Д. Сінк вивчають проблему протиріччя та перевизначення особи та суб'єктивності в умовах агресивного капіталізму. Дж. Бьянко за основу такої критичності рефлексії пропонує проб лематизацію мислення та філософствування. К. Томпсон та П. Вліет артикулюють проблему критичності рефлексії як механізму стабілізації психіки та забезпечення добробуту особи та суспільства.

Завдання дослідження:

- з'ясувати можливості імплементації діалектичного протиріччя в інтерпретативні техніки дослідження сутності культури;
- дослідити основні історико-філософські контрадикторні опозиції щодо сутності феномену культури;
- виявити процесуальні та контекстуальні детермінанти розуміння діалектичного протиріччя в епістемологічних процедурах аналітики культури.

Виклад основного матеріалу. Спосіб буття людини в світі суттєво відрізняється від інших форм існування. Як відомо, людина не просто пристосовується до об'єктивної дійсності, але й сама володіє здатністю її якісного перетворення. Накопичуючи традицію осмислення світу, людина продукує поле культури як певний обжитий простір символів. Це найперша та найбільш фундаментальна умова раціонального пізнання. Символ фіксує діалектичне протиріччя між річчю та сенсом, формою та змістом. В динаміці експлікації вказаного протиріччя і здійснюється утворення сенсу, тобто пізнання. Іншими словами, виявлення сенсу можливо виключно шляхом встановлення його іншого. Істина як відповідність константна, що є наслідком законів і принципів формальної логіки. Але сенс процесуальний, невід'ємний від процесу становлення, адже заснований на метафоричності, що наближує нас до логіки діалектичної

Отже, “все пізнається у порівнянні”. Для виявлення сутності феномену необхідно встановити межу, що відділяє замість цієї речі, її атрибуції від якостей та предикацій чужих за своє природою.

Грунтовно та наочно цей принцип втілює І. Г. Фіхте в діалектиці “Я” та “не-Я”. Вихідна територіалізація суб’єктивності дозволяє автору таким чином будувати логічно достовірну гносеологічну концепцію.

Культура є феноменом унікальним, принаймні для можливостей нашого дискурсу. Тому питання осмислення культури через діалектичне протиріччя актуалізує не менш провокативне питання: що саме є цією протилежністю культури, її іншим? Що саме слід вважати іншим по відношенню до культури?

Класична парадигма філософії, що заснована на жорсткій онтології та каузальності, в якості такого опонента називає певні зовнішні, специфічно інші сутності. Так, Аристотель розрізняє “фюзис” як світ природи та необхідності та “текне” як світ свободи та творчості. Августин Блажений окреслює межу між “градом земним” та “градом небесним”, артикуючи таким чином властиву Середньовіччю вертикаль трансценденції. Досить категорично протиставляють природний та соціальний стан життя решта мислителів Нового часу, зокрема Б. Спіноза та Т. Гоббс. Так, Б. Спіноза чітко протиставляє закон, що виражає природну необхідність (*necessitas naturae*) від суспільного закону, який залежить “від людського волевиявлення” [Т.2, с.62]. Проте виникають ці соціальні устрої цілком органічно: “громадянський стан встановлюється за природним ходом речей для видалення загального страху та з метою запобігання загальних бід” [Т.2, с.301]. Отже, він не поділяє думки Т. Гоббса про свідомий, кардинальний та договірний підхід до виникнення соціуму. Б. Спіноза слідує античним класикам Платону та Аристотелю, зазначаючи, що фундамент суспільства становить факт розподілу праці в наслідок різноманіття потреб та здібностей, а також спілкування, яке забезпечує роботу цього складного соціального механізму. Характер цього спілкування в соціальному середовищі істотно змінюється: якщо в природному стані поведінка людей одне до одного розкривалась формулою “людина людині вовк”, то в громадянському стані вона поступається принципові “людина людині бог” [Т.1, с.549], який має стати основоположним моральним принципом. Така мотивація є проявом знання єдності, яким дух пов’язаний з усією природою. Таким чином виникає інша просторова диспозиція трансценденції та іманентності. Адже “розум не вчить нічому, що спрямоване проти природи” [Т.2, с.301]. Тому визнання Іншого не має суперечити раціональній природі речей. Як кожна річ є необхідною в своєму існуванні і прагне до самозбереження, то й життя людини має всі підстави для власного збереження та підтримки. Такий індивідуалізм концепції Спінози виступає як розумний егоїзм, переконаний В.В. Соколов. Людина, яка керується розумом, живучи в державі згідно загальних настанов, є більш вільною, ніж в самотності, де вона підкорена тільки самій собі. Виникає та обґрунтовується поняття “розумного егоїзму”. Так

перетинаються проблеми фізики, етики та соціальності. Як відомо, ньютонова механіка плідно опрацьовує фізичне явище інерції. Ця концепція знаходить свою екстраполяцію й в інші сфери знання. Згідно принципу інерції прямолінійний рух (до перепони) асоціюється з уявленням про час як лінійний процес, а звідси слідує уявлення про історію як прогрес, зростання сили у площині соціальних норм та вільної поведінки, віри в безграничні творчі та пізнавальні можливості людини. В реалізації цього принципу, в гуманітаристиці зокрема, демонструє себе “фастівський” дух західної культури, за термінологією О. Шпенглера. В цьому світлі інерція розуміється як універсальний закон самозбереження, або “тяжіння до себе” (Гольбах). Тому етична механіка самозбереження (“selfish system”) є основоположною у сфері моральних орієнтацій, переконаний Т. Гоббс, розглядаючи егоїзм як “механізм бажань”. Такий підхід призводить мислителя до висновку про абсолютний пріоритет держави перед культурою, та визнання монархії найкращою формою суспільного договору. Дійсно, інерція (енергія) – найпотужніша сила у Всесвіті, переконані ціла низка дослідників. Прихильники оказіоналізму, Гейменс зокрема, вважали, що інерція лежить в основі діалектики руху та спокою в світі, а приводить до руху тілесний світ бажання як прагнення життя. Теорії “розумного егоїзму” набули широкої популярності серед мислителів Просвітництва. Так, Ларошфуко та Лабрюйєр визначають культуру як “витончення первинного егоїзму” [1, 112]. Отже, природа та культура все більш значною мірою диференційовані у філософських штудіях досліджуваної доби. Проте їх органічна єдність та певні відношення успадкування, переважно, не викликають заперечень. Навіть фундамент моральності, її об’єктивний принцип, деякі дослідники вбачають у тих законах, які накладає на людське свавілля природній устрій речей (С. Кларк, наприклад). Цю ідею також є підстави вважати висхідною до античної ідеї Блага як універсального космічного закону. Цікаво, що майже два десятиліття згодом, як наслідок поширення християнської світоглядної парадигми, людська суб’єктивність набула таких вселенських масштабів, що потребує певної “ревізії” з метою пошуку цього Блага в самій свідомості. Так, метод сумніву Декарта більшість дослідників порівнюють із феноменологічною редукцією, яка покликана до виконання двох основних завдань. По-перше, обґрунтувати “незалежність свідомості від Богом проклятої психіки” [1, 133], тобто звільнити душу від пристрастей та афектів, від свавілля волі, що несе загрозу порушення онтологічної гармонії та просто робить людину нещасною. А по-друге, редукція потрібна для нейтралізації “атмосферного стовпу тиску культури” [1, 136]. Це своєрідна “боротьба з ідолами”, “повернення до основи”, або “переоцінка цінностей”. В такі момент (а Мамардашвілі наполягає, услід за Картезієм, що тільки у короткотривалі моменти здійснюється дійсне

філософствування) людина виривається із площини буденності, інерції та егоїзму і піднімається на справжній рівень культури, а не слідів її буття. Тому автор вважав аристократію найкращим для здійснення влади соціальним класом, який поєднує в собі освіту та досвід.

Отже, медитативна інтроспекція дає підстави вести мову про природні права людини та здорові принципи устрою людської спільноти. Звичайно, такі висновки можливі за умови визнання субстанціальності Духа. Якщо, услід за Д. Юмом, розуміти Дух як “дещо на кшталт театру, в якому виступають одне за одним різні сприйняття” [1, 201] та спростовувати фундаментальні для мислення принципи простоти та тотожності, то будь-які підстави для обґрунтування соціуму та культури зникають. Разом з ними, абсолютно закономірно, втрачає сенс проблема освіти, або пайдеї. А разом з тим проблеми педагогіки посідають значне місце в філософії Нового часу, а особливо у Просвітництві. Так, Дж. Локк закликає до вільного розвитку природної людини, а Шефтсбері проголошує ідеал етики у першу чергу в освіті. Ключі до “розкодування” людської душі, а, отже і поведінки Т. Гоббс вбачає у мотивації. Саме бажання і наміри людини визначають перебіг суспільного життя та основні підвалини культурних цінностей. Слідуючи цій логіці, Гольбах цілком слушно створює “теорію середовища”, згідно якої виховання повідомляє перші імпульси волі людини, формує її мотиви та звички. Більш широкий онтологічний контекст проблеми виховання, пайдеї, пропонує Г. Лейбніц. Хід думки приблизно такий: суще існує як дискретність, проте феноменологічно сприймається як протяжність. Для сприйняття цілісності та завершеності суцього у протяжності досвіду світу необхідна певна зацікавленість суб'єкта (згадаємо біблейське “ті, що мають очі, не побачать”). В основі цієї зацікавленості лежить потреба, яка й керує увагою людини. А культура як простір Духу, смислу та цінності формує ці потреби, або запити. Отже, резюмує Г. Лейбніц, необхідне навчання рефлексії. Це той самий “фокус сприйняття суцього”, про який говорить Гайдеггер в аналітиці платонівського міфу про печеру.

Німецька класична філософія вбачає цей онтологічний розрив, або межу роздвоєння цілого, в диференціації наявного та повинного, дійсного та ідеального. Всі ці історико-філософські концепції є втіленням інтерпретаційної стратегії дослідження. Але жодна з них не пояснює феномен культури з його сутнісних підстав та інтенцій, особливо з огляду на той монументальний фактаж, що його демонструє сучасність. На думку, М. К. Мамардашвілі, культура не має онтологічних підстав [1, 219]. З цим складно не погодитись. Проте існує культура у вигляді наслідку власного існування - людини, що мислить, або “істоти, обтяженої Духом” [2, с.38]. Тим більше, що вирахувати та перелічити суперечливі тенденції, що

сплітають єдність людської сутності непередбачувано, адже обмеженням цього діапазону слугує екзистенціал свободи. Отже, обмежень не існує. Відповідно, культура суперечлива не тільки по відношенню до певних зовнішніх чинників детермінації. Цілісність культури також розкривається методологією бінарної логіки експлікації. Романтизм, напевне, найпершим віднайшов у культурі такі “підводні течії” та “підступні рифи” маргіналії. Опозиція “єдине-різноманітне” у романтиків трансформуються в “універсальне-особливе”, і кожен із опонентів рівний в заявлених претензіях на значущість. Відповідно, в самій культурі міститься діалектичне протиріччя ціннісних підстав. Так, О. Шпенглер пропонує хрестоматійне розрізнення культури як аксіологічного утворення і цивілізації як гранично раціоналізованої технології виробництва. Г. Зіммель протиставляє культуру як духовність феномену життя, тобто вітальним цінностям. А. Тойнбі сутнісне протиріччя культури, що зумовлює її динаміку та стійкість, визначає у формуванні виклику як рефлексії культури та цивілізації як конструктивного рішення ситуації, або відповіді на виклик. А. Швейцер в якості фундаментального протиріччя в розумінні сучасної культури називає науку та етику, що і призводить до необхідності формулювання принципу “благоговіння перед життям”. Спільним для цих концепцій є ототожнення культури із соціальністю, що загрожує редукціонізмом. Соціум є необхідною умовою буття культури, проте ці феномени різні і за порядком, і за змістом. Якщо провести достатньо грубу аналогію, то суспільство – це система, що включає в себе структурну ієрархію індивідів. Культура – це ефект цілісності, що не зводиться до суми частин, це сенс, який консолідує окремі одиниці, або існує в здійсненні.

Вельми тонко та обґрунтовано ця проблематика розкривається в філософії М. Гайдеггера. Сутнісне протиріччя закладається в розрізненні буття та суцього культури. Людина задає контури свого життєвого світу, сама будучи суцим в ряді інших суцих. Життєвий світ кристалізується у вигляді продуктів перетворюючої діяльності людини, тобто певних артефактів. Причиною кризи сучасної культури слід вважати короткозорість. Це плата за комфорт, за необхідний пакет задоволення вітальних цінностей. Відсутній стимул для подолання себе, необхідність “стрибнути в невідоме”. Нівелюється необхідність в екзистуванні. Суцце отримує інтерпретацію артефакту, знаряддя, об’єкта. Проте буття культури і буття в культурі передбачає не функціональне використання або господарювання над суццим. Буття культури можливе виключно за умови і на підставі наявності мислячої свідомості, включеної в онтологічне коло герменевтики. Закономірно, що в сучасності відчайдушний крик переходить в німоту, глибокі почуття не потребують перфомансу, сенс потерпає від метушні, а культура – від галасу та балаканини. Але все не

пояснює проблему культури, не нівелює її значення. Людина приречена робити вибір.

Отже, протиріччя є фундаментальним принципом пізнання. Таку ж конструктивну роль діалектичний метод демонструє і в дослідженні сутності культури. Актуалізація базової опозиції в інтерпретації культури закономірно призводить до більш глибокого та якісно нового способу її буття та рефлексії. Сучасний стан кризи культури обумовлений становленням нової бінарної пари всередині культури: традиція та освіта. В класичній моделі інтерпретації культури традиція передбачала, окрім іншого, і освіту як запоруку трансляції досвіду поколінь. Сучасність задає інший ритм життя, інтенсивність зростає, простір стискається. Цивілізація вимагає певним чином підготовленого працівника. Аксіологічний, етичний, естетичний компоненти в перелік затребуваних компетенцій не включено. А чи можлива тоді рефлексія? Що буде її основою та реалізацією? Умовні рефлексії більш ефективні для виконання технологічних операцій. І в цьому контексті ще раз наголосимо на необхідності філософської освіти як необхідного компоненту класичної парадигми освіти. Так, В. С. Степін аналізує унікальну роль філософії в світі, що стрімко змінюється на основі цінностей техногенної цивілізації. На думку автора, ці зміни продукують нові виклики для гуманності та людства. Тому дослідження класичної та некласичної філософії з огляду на інтерпретацію їх цілей та цінностей автор вважає продуктивним у фокусі розуміння універсальї культури та верифікації конструктів її нових значень. Логічно, що філософське мислення як таке лежить в основі компетенції критично-аналітичного спектру підготовки фахівця. Відповідно до цього Стефен Брукфілд актуалізує проблему критичної рефлексії як необхідної передумови професійної освіти. Дослідник переконаний, що критичність рефлексії означає її більш глибокий та основоположний рівень операціональності. Тому критичність рефлексії надає можливості для винаходу критеріїв, логіки змін та широкої структуризації в практичному аспекті застосування. Критичність рефлексії, аргументує автор, дає змогу дескрипції в модусі ефективності та точності. Ця предикація рефлексії має на меті перенести фокус сприйняття з загальних та універсальних принципів до категорій доцільності та вибірковості. Так формулюється здатність нівеляції негативних впливів та викликів, і відповідно, прагматичного сприйняття оточення.

Проблема критичності рефлексії є надзвичайно актуальною для сучасного полісемантичного середовища соціокультури. І важливість питання полягає не тільки в необхідності протистояти ідеологічним флуктуаціям простору політико-економічних симуляцій, але в горизонті буденних практик. Критичність рефлексії є рятівною для свідомості, що витримує натиск фрагментації та дезорієнтації. Важливим елементом критичності рефлексії автор

вважає деструкцію поняття гегемонії впливу і можливість вільного вибору та реалізації власних інтересів.

Вплив ідеології, політики та економіки на загальний суспільний розвиток значною мірою посилюється в сучасному соціумі. Тому проблема самоідентифікації особи в умовах тотального впливу капіталістичного режиму набуває особливого значення в сучасних студіях сутності культури та способів її експлікації. Відповідно, М. С. Мей та Д. Синк досліджують протиріччя та перевизначення в роботах Л. Альтюссера. Виходячи з визначення капіталізму як структурної тотальності, що регламентує перебіг класової боротьби, автори пропонують інтерпретативне поле розуміння протиріччя як диференціальної логіки модусів виробництва. Тому протиріччя в його соціокультурних та цивілізаційних експлікаціях мають потенціал до вираження в революційних формах, як бунт або девіація. Виправдано, що виявлення та рефлексія наявних протиріч є необхідною передумовою сталого розвитку суспільства.

Сам феномен мислення через проблематизацію фактів та явищ буденності є виключно філософським за своєю природою. Так, Джузеппе Бьянко здійснює ретроспективний аналіз філософського знання як технології продукування та відтворення проблеми як рефлексії та оцінки дійсності. На його думку, саме через проблематизацію узвичаєних дискурсів здійснюється історичний поступ розвитку культури, цивілізації та суспільства. В цьому і полягає критичність рефлексії – в можливості аналітики повсякденного контексту та верифікації її чинників та детермінацій. Але епістемологічний контекст не вичерпує зазначену проблему розуміння буття культури та буття людини в культурі крізь призму виявлення субстанціальних протиріч. Здатність диференціації, окрім іншого, є запорукою стабілізації та врівноваженості психіки індивіда, що потерпає від нав'язливого цивілізаційного галасу. К. Томпсон та П. ван Вліет обґрунтовують поняття критичності рефлексії як запоруку психічного здоров'я та психологічного комфорту. Автори вважають, що цей елемент важливий у підготовці та роботі соціальних працівників. Але контекст його доцільності набагато ширший. Критичність рефлексії продукує не просто інформативну компоненту сприйняття світу, але формує необхідний етико-аксіологічний комплекс оцінки та мотивації активності суб'єкту. Критичність в цьому контексті продукує необхідний базис реалізації свободи волі та виступає своєрідним захисним механізмом перед агресивним впливом оточення.

Висновки

1. Пізнання феномену будь-якого рівня організації вимагає спекулятивної побудови контрадикторного протиріччя. Культура не є виключенням з цього правила, або гносеологічного принципу.

Постає питання в змісті та сутності феномену, що спроможний виступити опозицією явищу культури.

2. Ретроспективний аналіз історико-філософських аналітик сутності культури пропонує різні варіанти таких протилежних за значенням концептів: природа (Античність), сакральне (Середньовіччя), соціум (Новий час), трансценденція (німецька класика). На сучасному етапі такою опозицією культурі в її класичному значенні є феномен симуляції як продукування семіотичних одиниць, позбавлених онтологічних підстав. Втілюючи інтенції капіталізму в агресивних формах ідеолого-економічного впливу, симуляції суттєво трансформують перебіг соціокультурного та індивідуального буття. Тому філософська освіта як осередок критичності рефлексії є необхідним компонентом підготовки фахівця.

3. Протиріччя не є константним за своєю природою, а швидше констатуючим. Є всі підстави вважати протиріччя діалектично-процесуальним. Саме тому вважаємо протиріччя одним з універсальних інструментів дослідження, що дає можливість виявлення як субстанціальних, так і феноменолого-акцидентальних експлікацій досліджуваного явища.

Список використаних джерел:

1. Мамардашвили, МК., 2012. 'Очерк современной европейской философии', Издательство: *Азбука*, 608 с.
2. Суханцева, ВК., 2006. 'Метафізика культури', К.: *Факт*, 368 с.
3. Stepin, VS., 2015. 'Philosophy as Cultural Self-Awareness', *Russian Studies in Philosophy, Volume 53, Issue 2 : Contemporary Russian Philosophers*, P. 151-158. DOI : <https://doi.org/10.1080/10611967.2015.1096699>.
4. Brookfield, S., 2009. 'The concept of critical reflection: promises and contradictions', *European Journal of Social Work, Volume 12, Issue 3 : Critical reflection in social work*, P. 293-304. DOI : <https://doi.org/10.1080/13691450902945215>.
5. Matthew, S., Synk, MD., 2014. 'Contradiction and Overdetermination in Occupy Wall Street', *Communication and Critical/Cultural Studies, Volume 11, Issue 1 : Occupy Communication and Culture*, P. 74-84. DOI : <https://doi.org/10.1080/14791420.2013.828382>.
6. Bianco, G., 2018. 'The misadventures of the "problem" in "philosophy": from Kant to Deleuze. Angelaki', *Journal of the Theoretical Humanities, Volume 23, Issue 2 : Problems in twentieth-century french philosophy*, P. 8-30. DOI : <https://doi.org/10.1080/0969725X.2018.1451459>.
7. Thompson, K., Vliet, P., 2018. 'Critical Reflection on the Ethics of Mindfulness', *Australian Social Work, Volume 71, Issue 1*. P. 120-128. DOI : <https://doi.org/10.1080/0312407X.2017.1364396>.

References:

1. Mamardashvili, MK., 2012. 'Ocherk sovremennoy yevropeyskoy filosofii (Essay on modern European philosophy)', Izdatel'stvo : *Azбуka*, 608 s.

2. Sukhantseva, VK., 2006. 'Metafizika kul'tury (Metaphysics of culture)', K. : *Fakt*, 368 s.
3. Stepin, VS., 2015. 'Philosophy as Cultural Self-Awareness', *Russian Studies in Philosophy, Volume 53, Issue 2 : Contemporary Russian Philosophers*, P. 151-158. DOI : <https://doi.org/10.1080/10611967.2015.1096699>.
4. Brookfield, S., 2009. 'The concept of critical reflection: promises and contradictions', *European Journal of Social Work, Volume 12, Issue 3 : Critical reflection in social work*, P. 293-304. DOI : <https://doi.org/10.1080/13691450902945215>.
5. Matthew, S., Synk, MD., 2014. 'Contradiction and Overdetermination in Occupy Wall Street', *Communication and Critical/Cultural Studies, Volume 11, Issue 1 : Occupy Communication and Culture*, P. 74-84. DOI : <https://doi.org/10.1080/14791420.2013.828382>.
6. Bianco, G., 2018. 'The misadventures of the "problem" in "philosophy": from Kant to Deleuze. Angelaki', *Journal of the Theoretical Humanities, Volume 23, Issue 2 : Problems in twentieth-century french philosophy*, P. 8-30. DOI : <https://doi.org/10.1080/0969725X.2018.1451459>.
7. Thompson, K., Vliet, P., 2018. 'Critical Reflection on the Ethics of Mindfulness', *Australian Social Work, Volume 71, Issue 1*. P. 120-128. DOI : <https://doi.org/10.1080/0312407X.2017.1364396>.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-8

УДК 165.741

ЕВОЛЮЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІДЕЙ ПРАГМАТИЗМУ

EVOLUTIONAL TRANSFORMATIONS OF PRAGMATISM IDEAS

А. В. Осіпцов,
О. С. Цибулько

Актуальність дослідження. Одна з найбільш впливових філософських течій сучасного світу – прагматизм – не позбавлена проблем еволюційних змін. Зрозуміло, що це свідчить про гнучкість напрямку, про його можливість надавати відповіді на "виклики" сучасного світу. Разом з тим, іноді важко усвідомити граничні межі філософствування даного напрямку. Актуальність дослідження прагматистських концепцій визначається насамперед важливістю створеної моделі людини, яка поставлена в центр філософського аналізу.

Urgency of the research. One of the most influential philosophical currents of the modern world - pragmatism - is not without problems of evolutionary changes. It is clear that this demonstrates the flexibility of the direction, its ability to respond to the "challenges" of the modern world. At the same time, it is sometimes difficult to understand the limits of philosophizing this direction. The urgency of the pragmatist concepts study is determined primarily by the importance of the created model of a person, which is placed in the center of philosophical analysis.

Постановка проблеми.

Прагматизм – це не одна теорія, а точніше сукупність позицій, що охоплює спектр різних підходів. Наприклад, суб'єктивістський прагматизм В. Джеймса і Ф. Шилера, соціальний прагматизм Д. Дьюї, функціоналістський (об'єктивістський) прагматизм Ч. Пірса, Н. Рещера, Х. Патнема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для виявлення трансформаційних особливостей філософського напрямку важливими були власне здобутки американських прагматистів Ч. Пірса, В. Джеймса та Д. Дьюї, а також роботи неопрагматистів Р. Рорті та Н. Рещера. Серед сучасних дослідників слід виділити розвідки Грязнова А. Ф., Жарких В. Ю. та Труїта У. Г., разом з тим, саме виявленню еволюційних особливостей приділено мало уваги.

Постановка завдання. Дослідження еволюційної трансформації вихідних положень прагматизму.

Виклад основного матеріалу. У статті розглядається питання трансформації ключових ідей прагматизму. Особлива увага приділяється фундаментальним концепціям засновників прагматизму як філософського напрямку. Разом з тим, прагматична філософія – це вчення про методи раціонального обґрунтування знання, причому, перш за все, обґрунтування емпіричного знання. У статті виявлено особливості релятивістського і об'єктивістського прагматизму.

Висновки. Отже, визначити прагматизм як теоретичний рух допомагає його головна теза: істина чи виправданість наших вірувань, а також методи, що їх створюють, повинні визначатися

Target setting. Pragmatism is not a theory, but rather a set of positions covering a range of different approaches. For example, the subjectivist pragmatism of W. James and F. Schiller, the social pragmatism of D. Dewey, the functionalist (objectivist) pragmatism of C. Pearce, N. Recher, and H. Putnam.

Actual scientific researches and issues analysis. The actual achievements of American pragmatists C. Pearce, W. James and D. Dewey, as well as works R. Rorty and N. Recher, were important for revealing the transformational peculiarities of the philosophical direction. Among modern researchers it is necessary to allocate works of such philosophers as Gryaznov, Zharkih, and Truitt, however, very little attention is paid to the discovery of evolutionary features.

The research objective. Investigation of the evolutionary transformation of the pragmatism positions.

The statement of basic material. The article deals with the question of the transformation of pragmatism key ideas. Particular attention is paid to the fundamental concepts of the founders of pragmatism as a philosophical direction. However, pragmatic philosophy is the doctrine of the rational substantiation methods of knowledge, and, above all, the substantiation of empirical knowledge. The article reveals features of relativistic and objectivist pragmatism.

Conclusions. Consequently, the determination of pragmatism as a theoretical movement is supported by its main thesis: the truth or justification of our beliefs, as well as the methods that they create, must be

не як певна відповідність з передбачуваним зовнішнім світом, а термінами успішної дії на основі вірувань, що стосуються певної низки практичних або, щонайменше, конкретних цілей. У представленому контексті обговорення еволюції прагматизму варто визнати наявність істотних розбіжностей між релятивістським і об'єктивістським прагматизмом. Перший ставить під сумнів будь-які стандарти і нехтує теорією на користь практики, останній, навпаки, визнає стандарт і вбачає в практиці, перш за все в науковій, безпосереднє джерело і підстави для перевірки обґрунтованості теорій. Отже, на сьогодні перед теоретиками стоїть нелегке завдання запобігти постмодерністській дезінтеграції прагматизму.

Ключові слова: прагматизм, практика, релятивізм, персоналізм, інструменталізм,

determined not as a certain conformity with the foreseeable external world, but as terms of successful action on the basis of beliefs relating to a certain number of practical or at least for specific purposes. In the context of the discussion of pragmatism evolution, one must admit, the existence of significant differences between relativistic and objectivist pragmatism. The first questioned any standards and neglected the theory in favor of practice, the second, on the contrary, recognizes the standard and sees in practice, especially in the scientific, direct source and grounds for verifying the validity of theories. Consequently, today the theorists face a difficult task of preventing the postmodern disintegration of pragmatism.

Keywords: pragmatism, personalism, practice, instrumentalism, relativism.

Актуальність теми. Одна з найбільш впливових філософських течій сучасного світу – прагматизм – не позбавлена проблем еволюційних змін. Зрозуміло, що це свідчить про гнучкість напрямку, про його можливість надавати відповіді на “виклики” сучасного світу. Разом з тим, іноді важко усвідомити граничні межі філософствування даного напрямку. Актуальність дослідження прагматистських концепцій визначається насамперед важливістю створеної моделі людини, яка поставлена в центр філософського аналізу.

Постановка проблеми. Прагматизм – це не одна теорія, а точніше сукупність позицій, що охоплює спектр різних підходів. Наприклад, суб'єктивістський прагматизм В. Джеймса і Ф. Шилера, соціальний прагматизм Д. Дьюї, функціоналістський (об'єктивістський) прагматизм Ч. Пірса, Н. Решера, Х. Патнема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для виявлення трансформаційних особливостей філософського напрямку важливими були власне здобутки американських прагматистів Ч. Пірса [8; 9], В. Джеймса [5] та Д. Дьюї [6], а також роботи неопрагматистів Р. Рорті [10] та Н. Решера [2]. Серед сучасних дослідників слід виділити розвідки Грязнова А. Ф. [4], Жарких В. Ю.

[7] та Труїта У. Г. [11], разом з тим, саме виявленню еволюційних особливостей приділено мало уваги.

Постановка завдання. Дослідження еволюційної трансформації вихідних положень прагматизму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засновником класичного прагматизму вважають Чарльза Пірса, ядром філософських міркувань котрого є забезпечення об'єктивності наших знань, їх придатності у реальному людському світові. Американський філософ прагнув віднайти найвірогідніший метод їх закріплення та укорінення. Він приходить до висновку, що таким методом є метод науки, згідно з яким, можна позбавитися сумніву, а також віднайти об'єктивне уявлення та знання про реальні речі. Метод науки розмежовує правильні та неправильні шляхи пізнання, “виступає як зовнішній постійний фактор, що приводить до єдиного вирішення для всіх, хто ним користується” [8, с. 113].

Основне питання прагматизму полягає у можливості наших знань про світ, у можливості наших наукових уявлень про оточуючі нас речі реально характеризувати дійсність. За традиційним розумінням, істина розуміється у спроможності до дійсності. Пірс вважав, що наші уявлення знаходяться під постійним впливом можливостей їх реалізації, отже, ми маємо завжди пам'ятати про результати практичних дій. Отже, ми можемо забезпечувати виконання наших цілей відповідно до реалій оточуючого світу. Регулюючи досвід повсякденного життя чи наукового спостереження та експерименту можливо встановлювати успішність прогнозування та контролю над спостережуваними подіями. Укорінення знання у людській свідомості як істинного, реального, полягає у можливості наукової спільноти переконати нас у його незаперечності. Відповідно незаперечним критерієм виступає ефективність такого знання.

Саме тому талановитий засновник відомого американського філософського напрямку вважав, що саме прагматизм пропонує науковій спільноті та назагал, незаперечний стандарт оцінювання пізнавального інструментарію, як от ідей, теорій, методів та процедур. Таким для нього виступав стандарт, що пов'язує сферу теоретизування та сферу реального буття.

Для Ч. Пірса прагматична філософія – це вчення про методи раціонального обґрунтування знання, причому, перш за все, обґрунтування емпіричного знання. У свій час центральною ідеєю прагматизму Пірс вважав демонстрацію способу конструювання значення терміну чи поняття засобом його щоденного використання. Будь-яке судження є релевантним і доведеним, для філософа, у залежності від успішного та ефективного використання таких термінів та понять на шляху реалізації відповідних цілей та намірів.

Отже, доведене судження – це судження практики людської, неодмінно пов'язане із задумом. Для Пірса, як науковця, стержневі поняття “успішне застосування” та “прогнозована ефективність” є

частиною фізичних дій оточуючого світу та пов'язані з діяльністю лабораторій, що верифікують наші знання. Основною метою своїх досліджень він бачив прагматичний "успіх", який розумів як ефективність науки, та наукових досліджень.

Таким чином, здобутком філософських напрацювань Пірса є розуміння функції інтелектуальних надбань, яка виступає посередником у ефективних людських практиках та слугує певним цілям. Для цього і були створені соціальні засоби колективних досліджень, такі як ефективність прогнозування та контроль. Відповідно, будь-які теорії перевіряються практикою.

Головна мета першого прагматизму у забезпеченні доказів досвідом, у консолідації принципів за ефективністю їх практичного застосування. Основна ідея полягала у використанні в науці тих принципів, що найбільш ефективні у використанні, а відповідно й найоптимальніші. Теорія вважається доведеною залежно від її практичного успішного використання [3, с. 50]. Ми маємо зберігати ті принципи, що підтверджені систематично ефективністю їх використання у різних сферах. Але, з плином часу акцент з об'єктивно детермінованої функціональної ефективності змістився на суб'єктивне задоволення.

Так, послідовник Пірса Вільям Джеймс, принципово змінив ключову проблематику прагматизму. Його хвилювали вже не загадки природи, а особливості людської психології. Його цікавість викликають вже не події та закономірності оточуючого світу, а питання ефективності та релігії. У своєму дослідженні він стверджує: "Думка, яка успішно веде нас від якоїсь однієї частини досвіду до будь-якої іншої, яка доцільно пов'язує між собою речі, працює надійно, спрощує, економить працю, така думка істинна рівно настільки, наскільки вона все це робить" [5, с. 88].

Ключовим та визначальним поняттям у філософії Джеймса є життєвий успіх, умови реалізації щасливого життя, відтворені у термінах особистого щастя та задоволення. Філософ надає своїм ідеям суб'єктивістський відтінок: те, що робить щасливим мене, суттєво відрізняється від того, що робить щасливими інших. Прагматизм Джеймса заохочує персоналізм та залежність від індивідуального психологічного задоволення на відміну від прагматизму Пірса, що наголошує на необхідності реалізації суспільного проекту природничих наук з раціонального вивчення об'єктивних фактів. Прагматичні ідеї Пірса звернені до ефективності досвіду як джерела об'єктивної адекватності, що у змозі компенсувати мінливість людських реакцій, але багато прагматистів, разом із Джеймсом, відвернулися від ідеї існування універсальної об'єктивності.

Вони, на противагу прагматизму Пірса та його ідеї про об'єктивні імперсональні стандарти, звертаються до суб'єктивізму та до егоцентризму. Як наслідок, першомета прагматизму, яка була

націлена на безособистісні об'єктивні стандарти та ідеї, зводиться до конкретних питань, що фрагментує діяльність науковців.

Вбачаючи в нових ідеях певні перекручування, Пірс бажаючи, зберегти унікальність напряму у його власному розумінні, іменує його “прагматизмом”, разом з тим ця назва не набула поширення.

В останні десятиліття ХХ ст. прагматизм зазнав суттєвих змін, які зробили його відмінним від первісного варіанту Пірса. Наразі прагматизм є не способом для досягнення об'єктивної достовірності, а засобом спростування цієї ідеї. Під впливом постмодерністських теоретиків від В. Джеймса до Р. Рорті, прагматизм був перетворений на знаряддя виправдання обмежених індивідуальних інтересів, а сама ідея об'єктивності була знехтувана [4, с. 104]. У цьому простежується руйнування або “деконструкція” підходу Пірса, який вбачав раціональну обґрунтованість інтелектуальних артефактів у нашій здатності забезпечити ефективність в питаннях передбачення, планування та втручання в хід природних процесів.

З вище наведеного випливає, що основне положення прагматизму Пірса зводиться до ідеї, що успіх в реалізації поставлених цілей слугує пробним тестуванням раціональної адекватності. Означена перспектива, за своєю суттю є інструменталістською та телеологічною. Варто зазначити, що є різні варіанти прагматизму, які відповідають різним підходам стосовно обумовленого виду “успіху”. У зв'язку з цим, прагматизм може бути або когнітивним (пізнавальним), або емоційним. Окрім того, прагматизм може розвиватися як у позитивному, так і в негативному напрямку: може виконувати функцію позитивного посередника при вирішенні завдання виправдання майже пріоритетної позиції, або ж здійснювати негативний вплив під час обговорення певного теоретичного підходу, що виходить за межі дійсної практики. Таким чином, прагматизм є не визначеною концепцією, а універсальним засобом, який можна застосовувати в різних сферах людської діяльності [7, с. 80].

Для всіх представників прагматизму провідної є ідея дії, або практики. Для них, ця ідея є натхненням, завдяки якому вони прагнуть досягнути істину через ефективну дію. Головна розбіжність у поглядах прагматистів виникає у такому питанні: “Ефективна дія – так, але в якому напрямку?” При відповіді на це питання перші дослідники схиляються до персоналістського або гуманістичного прагматизму В. Джеймса та Ф. Шилера “у напрямку до власних індивідуальних цілей”, другі – до соціального прагматизму Дж. Дьюї “у напрямку до загально визнаних цілей” [6, с. 36], треті прагнуть повернутись до об'єктивістського прагматизму Ч. Пірса “у напрямку до відповідних і дійсних цілей” [9, с. 130].

Сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що розвиток прагматизму відбувався паралельно зі збільшенням розколу між прагматизмом “зліва”, що веде до когнітивному релятивізму і

плюралізму, і прагматизмом “зправа”, який розцінює свою позицію як джерело стабільності, як шлях до когнітивної безпеки і одноманітності. “Правий” прагматизм – це прагматизм Ч. Пірса, К. Льюїса, а серед сучасників – Х. Патнема, Н. Решера. “Лівий” прагматизм – це прагматизм В. Джеймса, Ф. Шилера, серед сучасних філософів – Р. Рорті. Хоча ці два види прагматизму мають загальну назву, за своїм змістом вони є діаметрально протилежними тенденціями мислення.

“Лівий” прагматизм неухильно дотримується концепції Джеймса, пов’язаний з виявленням того, “що працює на задоволення індивідуальних бажань і переваг”. “Правий” прагматизм, навпаки, зацікавлений пошуками того, що є ефективним для задоволення універсальних потреб, загальнолюдських прагнень. Перший прагматизм ставить за мету подолання раціональних обмежень, другий – забезпечення та реалізацію раціонально прийнятних стандартів імперсональної обґрунтованості та доречності.

Для прагматистів зліва характерний наступний спосіб мислення. Ядром прагматизму є застосування стандарту – “що працює”. Але цей стандарт починає розхитуватися, коли ми ставимо питання “працює для кого?”. Різні особистості мають неоднакові наміри, потреби, уподобання, життєві цілі, переконання, мають різну структуру індивідуальності. Це ж стосується й різних спільнот. Відповідно прагматизм морально схвалює все життєве. Широкий діапазон людських особливостей і культурної мінливості служить підставою для прийняття ідеї про широту і гнучкість різноманітних людських уявлень.

Вчення “лівого” прагматизму є певним способом розвитку гнучкості нашого мислення. Задля досягнення результату він сприяє усуненню імперсонального обмеження, прийнятність якого є суб’єктивістською, персоналістською та релятивістською. Недоліком такого “постмодерністського” прагматизму є його відмова від ідеалу об’єктивності. Означений вид прагматизму замінює проблему ефективності при реалізації універсального проекту досягнення об’єктивної істини і загального стандарту раціональності досягненням особливих задоволень особистості або соціальної групи. Скорочена до невизначеності індивідуального смаку прагматична ефективність стала розглядатися тепер як предмет особистого вибору, індивідуального смаку.

“Правий” прагматизм протистоїть цій дезінтеграційній тенденції в мисленні. Для нього проблема ефективності прагматизму є засобом обґрунтування посилення на об’єктивні причини і зміцнення когнітивної позиції [1, с. 9]. Прагматисти зправа суворо дотримуються такої думки, що прагматизм пов’язує проблему “що працює” з ефективною реалізацією мети. Обговорювана мета не залежить від індивідуальних особливостей, а насамперед пов’язана з універсальними умовами буття людини в цілому. Наше емпіричне

знання стосується, зокрема, питання досягнення активного чи пасивного (прогнозованого) контролю над явищами природи. Ті способи перевірки, що підтвердили свою ефективність, є обґрунтованими тією мірою, якою люди, які беруть участь у проекті готові їх раціонально сприйняти. Людина припускає, а природа володіє. Саме реальність, а не ми – люди, безпосередньо перебуваємо в центрі того, “що працює”, а саме, наших дій у світі. В такому випадку прагматизм – це дорога, що веде не до релятивістської мінливості, а до імперсональної однорідності; а прагматизм артикулює не на користь суб’єктивної переваги, а на користь об’єктивних причин.

Подібний підхід до прагматизму як “принципу реальності” не скасовує, а накладає обмеження і обов’язки. Це дійсно працює при задоволенні людиною своїх потреб, але, залежить не від людських особливих уподобань і бажань. Саме ця імперсональна настанова має значення для універсалістського прагматизму.

Якщо “лівий” прагматизм акцентує увагу на локальних, індивідуальних особливостях, то “правий”, навпаки, підкреслює глобальну, універсальну сторону, прагне вийти за вузькі межі і звернутись до раціональної людської спільноти в цілому. Останній наполягає на тому, що завдання науки – пояснення, передбачення, контроль – конституює наш кращий операційний критерій правильного вірування. “Правий” прагматизм стверджує, що природі не відомі “фаворити”, а вирішення питань вірування і дії, пристосованих до імперсонального стандарту успішно застосованого, забезпечує об’єктивна достовірність [11, с. 160].

На цій підставі “праві” прагматисти схиляються до думки Пірса, у погляді на метафізичний реалізм, вважаючи, що дійсність є тим, чим вона насправді є, незалежно від того, що можуть про неї думати люди [2, с. 30]. Таким чином, “праві” прагматисти в епістемології, переважно стверджують, що екзистенція передує знанню: наукове дослідження не породжує дійсність, а насамперед призводить до результатів, які обумовлені її незалежними діями. Вірування, сформовані належним чином у скоординованому дослідженні, є значною мірою продуктом станів і обставин, які є незалежними від вірувань.

“Лівий” і “правий” прагматизм – це два протилежні види прагматизму, які є несумісними. Один (“лівий”) характеризується як консенсуалістський і релятивістський, інший (“правий”) як об’єктивістський і універсалістський. “Лівий” прагматизм постає як релятивістський прагматизм персоніфікованих бажань і схильностей, “правий” – як об’єктивістський прагматизм загальних потреб і імперсональних стандартів. Об’єктивістський прагматизм розглядає прагматичний успіх в якості центра, який контролює наші істинні твердження, а релятивістський прагматизм розглядає це як доказ істинних тверджень і можливість виправдати відмову від них.

Постмодерна версія прагматизму Р. Рорті особливо радикальна в цьому аспекті. У книзі “Випадковість, іронія і солідарність” зазначає: “Для моєї позиції істотно те, що у нас немає ніякої долінгвістичної свідомості, до якої має пристосовуватися мова ...” [10, с. 144]. Це може бути цілком виправдано, але лише тому, що спрямовано до привабливо доступної мети. Однак розмовна мова має бути відповідною чомусь екстралінгвістичному, що дозволяє нам отримати певну пізнавальну владу над певними природними процесами й явищами, що визначається за допомогою передбачення і контролю. У цьому ми стикаємось з труднощами традиційного прагматизму зправа, а саме з тим, що існує область екстралінгвістичної дійсності, пізнавальний і фізичний контроль над якою забезпечується стандартом адекватності, незалежним від мови, лінгвістичних практик. Реалістичний прагматизм усвідомлює, що наша мова і наше мислення дійсно є нашими, але це не є довільним процесом, а насамперед предметом для суворого (прагматичного) контролю.

Саме у цьому пункті розходяться шляхи двох прагматизмів – “правого” і “лівого”. “Лівий” прагматизм репрезентує наукове знання як винахід людини, створений для реалізації практичних цілей і функціонує належним чином. Він повинен повністю розглядатися інструменталістськими термінами, як вільний від будь-якого носія інформації, від будь-яких вимог фактичної чи припущеної істини. “Правий” прагматизм, навпаки, відкидає подібний скептичний інструменталізм, а на його підвалинах виникає фаллібілізм, який звертається до наукового знання для отримання кращої та доступної на даний момент оцінки фактичної істини речей. “Правий” прагматизм не відкидає поняття “істини” як марну фікцію, але приймає її як регулятивний ідеал, контрастне поняття, яке демонструє розрив між тим, що ми реально маємо, і тим, що ідеально бажаємо.

Об’єктивістський прагматизм є готовністю визнати моральну нестійкість людей, різноманітність їх цілей і намірів. Він може дійсно наполягати на тому, що боротьба за раціональну поведінку залишається свідомим вибором для нас. Чи працюють певні ідеї, вірування фактично чи ні – це питання не скільки соціальної традиції, як універсальних, безособових, методів пізнання. Даний вид реалістичного прагматизму повертає нас до думки Ч. Пірса, згідно з якою наші інтелектуальні механізми є невід’ємною частиною нашої еволюційної спадщини, і головна функція мислення полягає в тому, щоб сприяти ефективній дії в реалізації природно сформованих бажань і потреб людей.

Висновки. Підводячи підсумок, варто зазначити, що прагматизм – це не одна теорія, а точніше сукупність позицій, що охоплює спектр різних підходів. Наприклад, суб’єктивістський прагматизм В. Джеймса і Ф. Шилера, соціальний прагматизм

Д. Дьюї, функціоналістський (об'єктивістський) прагматизм Ч. Пірса, Н. Решера, Х. Патнема. Визначити прагматизм як теоретичний рух допомагає його головна теза: істина чи виправданість наших вірувань, а також методи, що їх створюють, повинні визначатися не як певна відповідність з передбачуваним зовнішнім світом, а термінами успішної дії на основі вірувань, що стосуються певної низки практичних або, щонайменше, конкретних цілей. У представленому контексті обговорення еволюції прагматизму варто визнати наявність істотних розбіжностей між релятивістським і об'єктивістським прагматизмом. Перший ставить під сумнів будь-які стандарти і нехтує теорією на користь практики, останній, навпаки, визнає стандарт і вбачає в практиці, перш за все в науковій, безпосереднє джерело і підстави для перевірки обґрунтованості теорій. Отже, на сьогодні перед теоретиками стоїть нелегке завдання запобігти постмодерністській дезінтеграції прагматизму.

Список використаних джерел:

1. Lovejoy, A.O., 1908. 'The Thirteen Pragmatisms', *The Journal of Philosophy, Psychology, and Scientific Methods*, V. 5, P. 5-12.
2. Rescher, N., 1998. 'Pragmatism in Crisis', *The Role of Pragmatics in Contemporary Philosophy*, Vienna, P. 24-38.
3. Schurz, G., 1998. 'Kinds of Pragmatisms and Pragmatic Components of Knowledge', *The Role of Pragmatics in Contemporary Philosophy*, Vienna, P. 39-57.
4. Грязнов, АФ., 1996. 'У истоков прагматизма', *Вопросы философии*, № 12, С. 103-105.
5. Джеймс, В., 2000. 'Прагматизм', Київ : *Альтернатива*, 144 с.
6. Дьюи, Д., 1922. 'Школа и общество', М., 48 с.
7. Жарких, ВЮ., 2009. 'Прагматизм і сучасна філософська традиція', *Мультиверсум. Філософський альманах : Збірник наукових праць*, Вип. 77, К., С. 79-88.
8. Пирс, ЧС., 1996. 'Закрепление верования', *Вопросы философии*, № 12, С. 113-114.
9. Пирс, ЧС., 1996. 'Как сделать наши идеи ясными', *Вопросы философии*, № 12, С. 120-132.
10. Рорти, Р., 1996. 'Случайность, ирония и солидарность', М., 282 с.
11. Труитт, УГ., 2003. 'Предшественники постмодернизма и его связь с классическим прагматизмом', *Вопросы философии*, № 3, С. 154-167.

References:

1. Lovejoy, A.O., 1908. 'The Thirteen Pragmatisms', *The Journal of Philosophy, Psychology, and Scientific Methods*, V. 5, P. 5-12.
2. Rescher, N., 1998. 'Pragmatism in Crisis', *The Role of Pragmatics in Contemporary Philosophy*, Vienna, P. 24-38.
3. Schurz, G., 1998. 'Kinds of Pragmatisms and Pragmatic Components of Knowledge', *The Role of Pragmatics in Contemporary Philosophy*, Vienna, P. 39-57.

4. Gryaznov, AF., 1996. 'U istokov pragmatizma (At the root of pragmatism)', *Voprosy filosofii*, № 12, S. 103-105.
5. Dzheym, V., 2000. 'Pragmatizm (Pragmatizm)', К. : *Alternatyva*, 144 s.
6. Dyui, D., 1922. 'Shkola i obschestvo (School and Society)', М., 48 s.
7. Zharkih, VYu., 2009. 'Pragmatizm i suchasna filososfs'ka traditsiya (Pragmatism and modern philosophical tradition)', *Multyversum. Filosofskyy almanakh : Zbirnyk naukovykh prats'*, Vyp. 77, К., S. 79-88.
8. Pirs, ChS., 1996. 'Zakreplenie verovaniya (Anchoring beliefs)', *Voprosy filosofii*, № 12, S. 113-114.
9. Pirs, ChS., 1996. 'Kak sdelat' nashy idei yasnymy (How to make our ideas clear)', *Voprosy filosofii*, № 12, S. 120-132.
10. Rorti, R., 1996. 'Sluchaynost', ironiya i solidarnost' (Accident, irony and solidarity)', М., S. 282.
11. Truitt, UG., 2003. 'Predshestvenniki postmodernizma i yego svyaz' s klassicheskim pragmatizmom (The predecessors of postmodernism and its connection with classical pragmatism)', *Voprosy filosofii*, № 3, S. 154-167.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-9

УДК 316.286:316.3

КОМУНІКАТИВНИЙ ГОРИЗОНТ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА У ДЗЕРКАЛІ ПЕРСПЕКТИВ І ОБМЕЖЕНЬ

THE COMMUNICATIVE HORIZON OF MODERN SOCIETY AS A REFLECTION OF PROSPECTS AND CONSTRAINTS

Л. Г. Кузьоменська

Актуальність дослідження. Комунікація передбачає передавання інформації і обмін інформацією в різних формах, засобом різних каналів і технологій. Комунікація утворює основу людської свідомості, пізнання і суспільного буття загалом. Сутність людини значною мірою генерується і віддзеркалюється на рівні комунікації, поза якою сутнісні ознаки людини є розмитими, невиразними.

Постановка проблеми. Одним із основних проблемних епіцентрів сучасності взагалі й комунікативних практик зокрема є прискорене розмивання ідентичності як сукупності

Urgency of the research. Communication involves the transfer of information and the exchange of information in various forms, through various channels and technologies. Communication forms the basis of human consciousness, cognition and social life in general. The essence of the person is largely generated and reflected on the level of communication, outside of which the substantive signs of the person are blurred, inexpressive.

Target setting. One of the major problematic epicenters of modernity in general and communicative practices, in particular, is the accelerated erosion of identity as a set of essential

сутнісних ознак особистості. Крім того, проблемний аспект полягає у динамізації вдосконалення технологій маніпулятивного впливу на суспільну свідомість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософський аналіз різних рівнів і предметних відгалужень суспільства масового споживання здійснено З. Бауманом, Ж. Бодрійяром, Г. Дебором, Ф. Джеймісоном. Проблематика консьюмеризму в своїх працях висвітлювали С. Московічі і Р. Харре, антиконсьюмеризму – Г. Маркузе, Е. Поттер, Н. Кляйн, реклами, брендингу і ребрендингу – Г. Армстронг, Ф. Котлер, Дж. Россітер.

Постановка завдання. Інформаційна картина сучасності надзвичайно багатоманітна й поліаспектна. Ефективне функціонування в межах такого комунікативного простору можливе за умови перманентного підвищення рівня комунікативної культури.

Виклад основного матеріалу. Динаміка соціальних процесів була завжди істотно зумовлена рівнем, ефективністю й особливостями комунікативної взаємодії між людьми. Причина комунікативних труднощів, що виникають під час спілкування людей у культурно гетерогенному суспільстві, знаходиться в таких характеристиках мови, як інтонація, ритм, вибір лексичних, фонетичних і синтаксичних опцій.

Висновки. Один із важливих аспектів комунікативного горизонту сучасності полягає в тому, що хоча фактори інтонації, ритму, вибору лексичних, фонетичних і синтаксичних опцій впливають на експресивні якості інформації, а не на її смислові й змістовні параметри, однак

personality traits. In addition, the problematic aspect is the dynamization of the improvement of technologies for the manipulative influence on the public consciousness.

Actual scientific researches and issues analysis. The philosophical analysis of various levels and subject branches of a consumer society was carried out by Z. Bauman, ZH. Bodriiiar, H. Debor, F. Dzheimison. The problems of consumerism in their scientific works were covered by S. Moscovici and R. Harre, of anti-consumerism by G. Marcuse, E. Potter, N. Klein, of advertising, branding and rebranding by G. Armstrong, F. Kotler, J. Rossiter.

The research objective. The information picture of modernity is extremely diverse and multidimensional. Effective functioning within the framework of this communicative space is possible provided that the level of communicative culture is permanently increased.

The statement of basic materials. The dynamics of social processes have always been substantially determined by the level, efficiency, and peculiarities of communicative interaction between people. The reason for the communication difficulties that arise when people communicate in a culturally heterogeneous society is in such characteristics of speech as intonation, rhythm, choice of lexical, phonetic and syntactic options.

Conclusions. One of the important aspects of the communicative horizon of modernity is that although the factors of intonation, rhythm, choice of lexical, phonetic and syntactic options influence the expressive qualities of information and not its semantic and informative parameters. However,

дослідження міжрасових і міжетнічних ситуацій спілкування доводять, що саме такі мовні відмінності утворюють фундамент нерозуміння, призводячи до появи і вкорінення на рівні латентних повсякденних практик комунікування расових і етнічних стереотипів.

Ключові слова: комунікативний горизонт, мовна дійсність, комунікативна культура, інформаційне суспільство, інформаційна ентропія, криза ідентичності, віртуалізація.

studies of interracial and inter-ethnic situations prove that it is these language differences that determine the foundation of misunderstanding, leading to the emergence and agreement at the level of latent and everyday practices that racial and ethnic stereotypes are exposed to.

Keywords: communicative horizon, linguistic reality, communicative culture, information society, information entropy, identity crisis, virtualization.

Актуальність та проблематика дослідження. Одним із основних проблемних епіцентрів сучасності взагалі й комунікативних практик сьогодення зокрема є прискорене розмивання ідентичності як сукупності сутнісних ознак особистості. Це є наслідком передовсім електронної складової інформаційного суспільства, яка надає пріоритетного значення ігровій і віртуальній реальності. Ще однією причиною слід визнати інерційний вплив основних функціональних максимумів суспільства масового споживання, котрі переконують масову свідомість у тому, що предметом споживання може бути будь-що – навіть ідентичність, яку, подібно до костюма в магазині, можна приміряти й придбати. А можна придбати, навіть попередньо не помірявши – мовляв, усе залежить від бажання індивіда.

Ще один істотний проблемний аспект полягає у динамізації вдосконалення технологій маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. Йдеться про застосування інструментарію рекламного дискурсу, інформаційних шумів, технологій 25-го кадру, чорної риторики, вікна Овертона, демагогії і пропаганди тощо. Доволі показово, що в цій сфері теоретико-праксеологічні здобутки є чи не найбільш виразними з-поміж усіх дослідницьких відгалужень комунікативної дійсності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Філософський аналіз різних рівнів і предметних відгалужень суспільства масового споживання здійснено З. Бауманом, Ж. Бодрійяром, Г. Дебором, Ф. Джеймісоном. Проблематика консьюмеризму в своїх працях висвітлювали С. Московічі і Р. Харре, антиконсьюмеризму – Г. Маркузе, Е. Поттер, Н. Кляйн, реклами, брендингу і ребрендингу – Г. Армстронг, Ф. Котлер, Дж. Россітер.

Дослідженню ілюзійних станів свідомості чималу увагу присвятив З. Фрейд. Зокрема, в праці “Майбутнє однієї ілюзії” він пов’язував ілюзійні ефекти насамперед зі свідомим помилковим

сприйняттям дійсності як результатом використання некритичної і нерелексивної свідомості. Різні моделі подолання промілок сприйняття обґрунтовані під егідою соціальної психології К. Дейвісом, Е. Джонсом, Г. Келлі, Дж. Келлі).

Основний концептуальний масив покривають три дослідницькі напрями: 1) теорія міфа і міфологічної свідомості як специфічного відображення реальності (М. Еліаде, К. Леві-Строс, О. Лосєв, Е. Мелетинський, А. Пятигорський, Б. Успенський, К. Хюбнер); 2) теорія трансцендуючої свідомості як інструмента нівелювання, мінімізації залежності індивідуальної свідомості від зовнішніх впливів (Ж. П. Сартр, М. Гайдеггер); 3) психосемантика некритичного і стереотипного сприйняття дійсності (Ч. Осгуд, Дж. Келлі).

Викладення основного матеріалу. Поняття “комунікація” (від лат. *communis* – робити спільним, поєднувати) означає пов’язування воєдино, формування гомогенної цілісності. Здебільшого й насамперед така мета досягається мовними, вербальними засобами. Об’єктом сфери знань про комунікацію є різні форми соціально-комунікативної взаємодії між людьми в суспільстві або об’єктами навколишнього матеріального світу. Наукового розуміння поняття “комунікація” набуло тоді, коли з ним почали пов’язувати соціально зумовлений процес трансляції та сприйняття інформації в умовах міжособистісного, групового та масового спілкування, на основі використання різних каналів і засобів.

Поняття “комунікація” набуло наукового розуміння й тлумачення тоді, коли з ним почали пов’язувати соціально зумовлений процес трансляції і сприйняття інформації в умовах міжособистісного, групового та масового спілкування, на основі використання різних каналів і засобів. У широкому розумінні комунікація є передовсім обміном інформацією. Як правило, комунікативна трансляція і обмін інформацією мають на меті не сам процес передавання, а деякий навчальний або цілепокладаючий вплив за допомогою інформації.

Найважливішою складовою комунікативної трансляції смислів є складна система ідентифікації різних понятійних відтінків. Важливий змістовний акцент полягає в тому, що комунікативна трансляція і обмін інформацією мають на меті не сам процес передавання інформації, а деякий особливий цільовий вплив за допомогою інформації.

Комунікативний простір утворює сукупність просторово-часових та соціокультурних умов розвитку комунікативного процесу. На просторово-територіальну і часову протяжність комунікативного простору, на його характер і особливості функціонування здійснюють вплив фактори економічного, духовно-культурного і політичного стану суспільства.

Комунікативна діяльність здійснюється здебільшого а) в оперативному режимі, б) здебільшого за відсутності вичерпної інформації, в) із залученням даних, що відносяться до різних умов організації дискурсу і комунікативного контексту. Ці три обставини-обмеження є основним апріорним і неусувним проблемним фактором сучасної комунікативної діяльності [16, с. 209-210].

У “Негативній діалектиці” Теодор Адорно переконливо обґрунтував тезу, відповідно до якої зміна розуміння й інтерпретації світу є передумовою змін у світі. Таке розуміння й інтерпретація утворюють своєрідний комунікативний горизонт, який не є константним і трансісторичним, а завжди має конкретно-історичну статус. Ця буттєва конкретика містить потенціал перспектив і обмежень водночас [3; 8; 14; 18; 19].

Ще один істотний аспект комунікативного горизонту сучасності концептуально окреслив Клод Елвуд Шеннон. Він увів поняття *шуму* (в подальшому це почали пов'язувати з поняттям *ентропії* і, навпаки, *негентропії*) та *надмірності*. “Ентропія (шум) в теорії комунікації пов'язана з такими зовнішніми факторами, які спотворюють повідомлення, порушують його цілісність і можливість сприйняття приймачем. Негентропія (негативна ентропія) пов'язана з тими випадками, коли неповне або перекручене повідомлення все ж отримано приймачем завдяки його здатності розпізнати повідомлення, незважаючи на спотворення й недостатню інформацію. Поняття надмірності ілюструє повторення елементів повідомлення з метою запобігання комунікативної невдачі. Вважається, що всі мови приблизно наполовину надлишкові: можна залити плямами половину слів тексту або стерти половину слів у радіовиступі, але при цьому можливість розуміння повідомлення збережеться. Безперечно, в кожному конкретному випадку існує певна межа допустимого шуму, переступивши через яку можливість розуміння різко знижується” [11, с. 373].

Ж. Дерріда пише: “Концепція доповнення поєднує в собі два значення, чиє спільне співжиття настільки ж дивне, як і необхідне. Доповнення як таке додає себе до чогось, тобто є надлишком, політою, котра збагачує іншу повноту, вищим ступенем наявності... Але при цьому додаток ще й заміщує. Він додається лише для того, щоб провести заміну. Будучи компенсуючим і заміщуючим елементом, доповнення постає заміником, підпорядкованою інстанцією” [23, с. 144-145]. Доповнення необхідне для того, щоб покрити якусь нестачу, але тим самим воно виявляє існування “вічної нестачі”, яка завжди існує в будь-якому явищі й предметі, оскільки ніколи не виключає можливість їх доповнити чимось.

Те, що в наш час вважається “громадською думкою”, спонукає жінку змінювати вбрання, а забезпеченого чоловіка – автомобілі [4, с. 247]. Ще більш примусовим і регламентованим є алгоритм відповідей на зовнішні очікування у публічних людей – політиків,

акторів і громадських діячів: цій категорії населення доводиться ледве не повністю відмовитися від власних бажань і пріоритетів на користь стереотипізованих канонів споживання [10; 12].

Незважаючи на те, що в наш час концепція “економічної людини” продовжує залишатись своєрідним світоглядним взірцем, концептуальною точкою відліку суспільної життєдіяльності, однак зникає Homo economicus як людина праці і виробництва, як принциповий репрезентант аскетичної етики і раціональності. Нині ці принципи вже не працюють: світоглядно-аксіологічним осереддям людини нового формату є споживання – причому, здебільшого споживання не заради самого споживання, а споживання як соціальний маркер і атрибутивна ознака соціального статусу.

Сучасний ринок не лише задовольняє наявні бажання, а й постійно створює нові потреби, перетворює людину на своєрідну “машину бажання”. Зокрема, у праці Жіля Дельоза і Фелікса Гваттарі “Анти-Едіп” сучасна людина концептуалізована як “машини бажань”.

Реклама створює дискурс, який виправдовує вибір на користь речі: не річ для людини, а людина для речей. Людина потрапляє в замкнене коло безмежного оновлення, в процесі якого річ перетворюється на ікону вічності. Стаючи фетишами, речі втрачають свої утилітарні смисли, перетворюючись на марення, фантоми, знаки реальності, які імітують дійсність. Сьогодні можна стверджувати про ефективне застосування на практиці теорії імпульсивних покупок (згідно з якою кожен з нас є латентним покупцем) і її інтенсивне й навіть агресивне використання комунікативною сферою (засобами реклами, пропаганди тощо) [6, с. 422].

Істотним фактом соціального розвитку людства стає світоглядна пастишність, мозаїчність, невизначеність, еkleктичність, строкатість сучасного світу, різновекта багатоманітність сучасної людини. Кроскультурна пастишність світоглядних пошуків і повсякденного буття наших сучасників базується на різноманітних ідейних засадах, ієрархіях цінностей, стратегіях активності й стилях життєдіяльності. Це дало підстави Фредеріку Джеймісону констатувати “всюдисущість пастишу в сучасній культурі”.

Пастиш – це своєрідна “клаптикова ковдра” стилів, колаж ідей і поглядів, гібридне утворення, яке містить навіть несумісні елементи для підкреслення суперечливості й контраверсійності різних аспектів сучасної соціокультурної дійсності. Понятійна конструкція “пастиш” використовувалася для передачі колажності, різнорідності, еkleктизму об’єкта і адекватності його сприйняття суб’єктом. Основним атрибутом кроскультурного пастишу – є

витіснення корінних культурних форм і створення еклектичної суміші елементів з різнотипних культур життєдіяльності людини.

Часто пастиш відрекомендовують кроскультурним феноменом. Це роблять на тій підставі, що він репрезентує специфічне поєднання у форматі попурі соціальних процесів, рольових статусів, жанрів і стилів за тотальної відсутності конвенційно погодженої семантичної і аксіологічної критеріальності. Це водночас мейнстрім новітнього суспільного розвитку і постмодерністський спосіб (метод) світоглядних пошуків мислячого індивіда сучасності.

Істотною характерною ознакою пастиша є зміщення ним акценту зі змісту на стилістику, внаслідок чого не смисл стає предметом конвенціоналізму, а стиль, форма подачі матеріалу. В свою чергу, важливий атрибут стилю – це віддзеркалення ним дійсності у формі не поняття, а образу [7, с. 105]. Поняття змістовно чітке, але здебільшого неглибоке; натомість образ змістовно розмитий і аморфний, але на рівні змістовного потенціалу значно глибший, ніж поняття. Якщо перевагою поняття є змістовна чіткість, виразність і несуперечливість, то перевага образу полягає в міфопоетичній глибині, в значному змістовному обсязі й діапазоні, який відкриває можливості для креативності й евристичності на ниві творення нових ідей і смислів.

Карнавальність як атрибутивна ознака пастишу притаманна також перформансу як поширеній формі сучасного інформаційного впливу. Разом ці феномени утворюють театралізовану дійсність, виразно змальовану й проілюстровану на багатьох прикладах Гі Дебором [5].

Найбільш поширеною на сучасну пору є точка зору про те, що соціальна та індивідуальна ідентичність мають фактичний статус взаємодоповнюючих компонентів ідентичності людини, а не антиподів одна одної [17, с. 116]. Згідно з Х. Теджфелом, досягнення ідентичності можливе як за допомогою розвитку особистісної ідентичності, так і в результаті формування соціальної ідентичності. З метою пристосування до різних ситуацій Я-концепція регулює поведінку людини, роблячи більш вираженим усвідомлення соціальної або особистісної ідентичності. Один і той же індивід буде діяти як особистість (при актуалізації в Я-концепції особистісної ідентичності) і як член соціальної групи (при актуалізації соціальної ідентичності).

Криза ідентичності набуває все більш виразних ознак “найактуальнішої проблеми постмодерного світу: вибір людиною життєвих стратегій перетворився на основне завдання у плюралістичному, мінливому та іронічному сьогоденні” [9]. Криза ідентичності виражається в поступовому дрейфі її сутнісних ознак від константного й виразного змістовного статусу до статусу віртуального, ситуативного і мозаїчного. Як зауважує Зигмунт

Бауман, цілісність та спадковість у наш час перетворилися на вкрай рідкісні явища й ознаки: “Ідентичність як усталена система ціннісних принципів, пріоритетів і преференцій із причин усе більш динамізованої соціокультурної ситуації сучасного віртуалізованого інформаційного суспільства набуває утопічного статусу, актуалізація якого на практиці небажана для її носія. Традиційна ідентичність заважає індивіду гнучко й оперативно адаптуватись до реалій мінливого світу, стає на заваді процесам соціалізації та самореалізації” [9].

Фахове середовище солідаризується довкола тези про те, що в наш час відбувається небезпечна за своїми наслідками трансформація ідентичності – “зміна її сутнісних ознак, переведення її зі статусу константного в статус тимчасовий, неостаточний, перманентно мінливий. Такі атрибути ідентичності, як цілісність, усталеність і спадковість поступаються місцем фрагментарності, ситуативності й еклектизму. Множинність і фантомність набувають ознак сутнісних ідентифікаційних характеристик сучасної людини, яка залежно від ситуативних потреб може використовувати цілу галерею образів-масок. Homo virtualis потребує маскування як захисту від відчуття власної розмитої ідентичності, вона створює архів образів, які дозволяють кожного разу відігравати необхідну роль” [9].

Чим зумовлена така життєва стратегема? “Уміння швидко, адаптивно змінювати стає нагальною необхідністю та відповідає вимогам мінливого та множинного постмодерного світу. Віртуальна реальність надає унікальну перспективу реалізуватись численним прагненням, амбіціям та бажанням, спробам прожити інше життя з відмінними від реального статусом та життєвою історією. Відбувається зміна соціального характеру, перемога конфігуративного “я”, набору рольових моделей і життєвих стилів. Таке модулятивне “я” людини інформаційного суспільства, що живе у потоці створюваних нею ж образів, трансформація соціального характеру тісно пов’язане з новим стилем комунікації, споживанням та творенням інформаційних блоків” [9].

Згідно з Зигмунтом Бауманом, “у наш час вістря проблеми полягає не стільки в тому, як знайти свою ідентичність, скільки в тому, яку саме ідентичність обрати за онтологічний і цілепокладаючий взірець, а також як своєчасно переорієнтуватися на іншу ідентифікаційну модель у випадку, коли попередня ідентичність втратила свою інструментальну ефективність. Основна проблема і водночас завдання полягає в знаходженні свого соціального місця й статусу, а також у закріпленні й захисті цих позицій” [2, с. 177]. Відтак, усе, що сприяє досягненню такої мети, є бажаним, доречним і доцільним (модель ідентичності зокрема, а в багатьох випадках і насамперед), а все, що стає на заваді чи ставить

під сумнів комфортну соціальну статусність, має бути усунуте зі сфери життєдіяльнісних практик.

Як слушно зазначає Р. Олексенко, “прихильники постмодернізму часто і доволі аргументовано відрекомендують сучасний соціум «невдоволенням суспільством» (“dissatisfied society”). Це поняття віддзеркалює специфіку сучасного суспільства в контексті виробництва потреб, їх сприйняття, поширення і задоволення вимог, обумовлених ними. Як не дивно, все більш посилювана динаміка виробництва і задоволення потреб лише посилює загальну невдоволеність, незалежно від ступеня задоволення тієї чи іншої потреби. Сама ж невдоволеність постає потужним мотиваційним фактором функціонування сучасного суспільства. Як слушно зазначав П. Бергер, тенденції де міфологізації, десакралізації і секуляризації призводять до тотального поширення “нудьги світу без Бога”. За таких обставин особливої актуальності набуває аспект смислів, цінностей, ідей та ідеалів, спроможних виконувати функцію духовних основ, фундаменту ефективних суспільних інфраструктур” [13, с. 69].

На відміну від нормативної теорії ідентичності, в межах якої саме припущення про *вибір* ідентичності вважається абсурдним, позаяк безперечним статусом володіє процес інкрементального становлення ідентичності, то для епохи постмодерну і суспільства масового споживання ідентичність постає одним із явищ (товарних одиниць), наділених певними споживчими якостями. За аналогією з будь-якою іншою товарною одиницею, така версія ідентичності цілком придатна для засвоєння і споживання [15, с. 114-115]. Інтрига стосується лише доцільності такого засвоєння і споживання – тобто наскільки зазначена процедура варта зусиль, витрачених на досягнення цієї мети, і чи варта сама мета зусиль спрямованих на її досягнення? [20; 21; 22].

Наше сьогодні важко уявити без Інтернету: він справді володіє значною кількістю корисних опцій. Однак критично-рефлексійна складова свідомості потребує визнання, що Інтернет набуває все більш виразних ознак інструментально зручної “другої реальності”, яку можна уподібнити інформаційному fast-food. Саме такій зручності феномен Інтернету й зобов’язаний своєю популярністю і вірусоподібним поширенням. Індивіди, які перебувають під впливом “ефекту Google” впевнені в невиправданості системних знань, отримання яких доволі затратним, оскільки потребує значних інтелектуальних зусиль, часу і коштів. Натомість у випадку Інтернету відносно якісна інформація знаходиться на відстані кількох кліків від користувача [9; 11; 15].

Доводиться констатувати, що Інтернет зробив вагомий внесок і в деперсоналізацію, уніфікацію людської суб’єктивності, в нівелювання й інфантилізацію суб’єктності. “Інтернет призвів до появи феномену своєрідної “втечі від майбутнього” у вигляді

пріоритету збереження безпосереднього людського спілкування на противагу де персоніфікованим контактам в Інтернеті, які девальвують неповторність особистості. Під впливом цієї тенденції набувають популярності туристичні екскурсії в минуле, а також імітування життєдіяльності первісної общини без грошей і податків, без потреб і можливостей отримання прибутків, без всюдисущого комфорту та інформаційного пресингу сучасної цивілізації” [1].

Висновки. Один із важливих аспектів комунікативного горизонту сучасності полягає в тому, що хоча фактори інтонації, ритму, вибору лексичних, фонетичних і синтаксичних опцій впливають на експресивні якості інформації, а не на її смислові й змістовні параметри, однак дослідження міжрасових і міжетнічних ситуацій спілкування доводять, що саме такі мовні відмінності утворюють фундамент нерозуміння, призводячи до появи і вкорінення на рівні латентних повсякденних практик комунікування расових і етнічних стереотипів. Ще один істотний аспект комунікативного горизонту сучасності поняття комунікативного шуму (*ентропії/негентропії*) та надмірності.

Кожна епоха володіє власним комунікативним горизонтом, артикулює буття інструментарієм власної мови, вдається до послуг оригінальних мовних засобів, які частково притаманні лише їй, лише цьому конкретно-історичному відтинку. В абсолютній більшості випадків публічної комунікації сучасного суспільства атрибутивного й навіть імперативного статусу поступально набувають театральні ефекти, явища карнавалізації і перфомансу.

Список використаних джерел:

1. Андреев, И., Назарова, Л., 2014. ‘Электронная западня’, *Свободная мысль, № 1*, С. 122–135.
2. Бауман, З., 2002. ‘Индивидуализированное общество’, М.: *Изд-во Логос*, 390 с.
3. Бориснёв, СВ., 2003. ‘Социология коммуникации’, М.: *ЮНИТИ-ДАНА*, 270 с.
4. Брайнт, Д., 2004. ‘Основы воздействия СМИ’, М.: *Вильямс*, 432 с.
5. Дебор, Г., 2000. ‘Общество спектакля’, М.: *Логос*, 184 с.
6. Куницына, ВН., 2001. ‘Межличностное общение’, СПб.: *Питер*, 544 с.
7. Лиотар, Ж-Ф., 1998. ‘Состояние постмодерна’, М.: *Ин-т экспериментальной социологии*, СПб.: *Алетейя*, 160 с.
8. Лич, Э., 2001. ‘Культура и коммуникация: Логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии’, М.: *Издательская фирма «Восточная литература» РАН*, 142 с.
9. Марійко, С., 2012. ‘Пошуки ідентичності homo virtualis в умовах сучасного суспільства’. Доступно: <<http://kulturolog.org.ua/i-conference/2012/109-infconf2012/550-mariyko.html>> [Дата звернення 11 Березня 2019].
10. Мерло-Понти, М., 1999. ‘Феноменология восприятия’, СПб.: *Ювента, Наука*, 608 с.

11. EUCIP, 2018. 'Модель Шеннона-Уивера'. Доступно : <http://www.nvtc.ee/e-oppe/Ija/b_4_1/2.html> [Дата обращения 13 Марта 2019].
12. Налимов, ВВ., 1989. 'Спонтанность сознания : Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности', М. : «Прометей», 287 с.
13. Олексенко, РІ., 2015. 'Вплив комунікацій на ціннісні орієнтири особистості', *Гуманітарний вісник ЗДІА, № 62*, С. 65–73.
14. Соколов, АВ., 2002. 'Общая теория социальной коммуникации', СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 461 с.
15. Ульбек, М., 2003. 'Мир как супермаркет', М. : Ад Маргинем, 157 с.
16. Хабермас, Ю., 2001. 'Моральное сознание и коммуникативное действие', СПб. : Наука, 240 с.
17. Хёсле, В., 1994. 'Кризис индивидуальной и коллективной идентичности', *Вопросы философии, № 10*, С. 112–123.
18. Шарков, ФИ., 2002. 'Основы теории коммуникации', М. : Социальные отношения, Перспектива, 246 с.
19. Bach, K., Harnish, R., 1980. 'Linguistic communication and speech acts', Cambridge, Mass. : MIT press, 327 p.
20. Baker, G., Hacker, P., 1984. 'Language, sense and nonsense', Oxford : Basil Blackwell, 397 p.
21. Baker, G., 1984. 'Skepticism, rules and language', Oxford : Blackwell, 140 p.
22. Bernstein, RT., 1983. 'Beyond objectivism and relativism', Oxford : Blackwell, 320 p.
23. Derrida, J., 1972. 'La dissemination', P. : Plon, 406 p.

References:

1. Andreyev, I., Nazarova, L., 2014. 'Elektronnaya zapadnya (An electronic trap)', *Svobodnaya mysl', № 1*, S. 122–135.
2. Bauman, Z., 2002. 'Individualizirovannoye obshchestvo (An individualized society)', М. : Izd-vo Logos, 390 s.
3. Borisnov, SV., 2003. 'Sotsiologiya kommunikatsii (A sociology of communication)', М. : YUNITI- DANA, 270 s.
4. Braynt, D., 2004. 'Osnovy vozdeystviya SMI (Fundamentals of Mass Media Impact)', М. : Vil'yams, 432 s.
5. Debor, G., 2000. 'Obshchestvo spektaklya (A society of the performance)', М. : Logos, 184 s.
6. Kunitsyna, VN., 2001. 'Mezhlichnostnoye obshcheniye (The interpersonal communication)', SPb. : Piter, 544 s.
7. Liotar, ZH-F., 1998. 'Sostoyaniye postmoderna (Postmodern state)', М. : In-t eksperimental'noy sotsiologii, SPb. : Aleteyya, 160 s.
8. Lich, E., 2001. 'Kul'tura i kommunikatsiya : Logika vzaimosvyazi simvolov. K ispol'zovaniyu strukturnogo analiza v sotsial'noy antropologii (Culture and Communication: The Logic of the Relationship of Symbols. On the use of structural analysis in social anthropology)', М. : Izdatel'skaya firma «Vostochnaya literatura» RAN, 142 s.
9. Mariyko, S., 2012. 'Poshuky identychnosti homo virtualis v umovakh suchasnoho suspil'stva (Searching for the identity of homo virtualis in a modern society)'. Dostupno : <<http://kulturolog.org.ua/i->

- conference/2012/109-infconf2012/550-mariyko.html> [Data zvernennya 11 Bereznya 2019].
10. Merlo-Ponti, M., 1999. 'Fenomenologiya vospriyatiya (The phenomenology of perception)', SPb. : *Yuventa, Nauka*, 608 s.
  11. EUCIP, 2018. 'Model' Shennona-Uivera (A Shannon-Weaver model)'. Dostupno : <http://www.nvtc.ee/e-oppe/Ija/b_4_1/_2.html> [Data obrashcheniya 13 Marta 2019].
  12. Nalimov, VV., 1989. 'Spontannost' soznaniya : Veroyatnostnaya teoriya smyslov i smyslovaya arkhitektonika lichnosti (The spontaneity of consciousness: a probabilistic theory of meanings and the semantic architectonics of a person)', M. : «*Prometey*», 287 s.
  13. Oleksenko, RI., 2015. 'Vplyv komunikatsiy na tsinnisni oriyentiry osobystosti (An influence of communications on values of personality)', *Humanitarnyy visnyk ZDIA, № 62*, S. 65–73.
  14. Sokolov, AV., 2002. 'Obshchaya teoriya sotsial'noy kommunikatsii (A general theory of social communication)', SPb. : *Izd-vo Mikhaylova V. A.*, 461 s.
  15. Ul'bek, M., 2003. 'Mir kak supermarket (The world as a supermarket)', M. : *Ad Marginem*, 157 s.
  16. Khabermas, YU., 2001. 'Moral'noye soznaniye i kommunikativnoye deystviye (A moral consciousness and communicative action)', SPb. : *Nauka*, 240 s.
  17. Khosle, V., 1994. 'Krizis individual'noy i kollektivnoy identichnosti (The crisis of individual and collective identity)', *Voprosy filosofii, № 10*, S. 112–123.
  18. Sharkov, FI., 2002. 'Osnovy teorii kommunikatsii (The fundamentals of the theory of communication)', M. : *Sotsial'nyye otnosheniya, Perspektiva*, 246 s.
  19. Bach, K., Harnish, R., 1980. 'Linguistic communication and speech acts', Cambridge, Mass. : *MIT press*, 327 p.
  20. Baker, G., Hacker, P., 1984. 'Language, sense and nonsense', Oxford : *Basil Blackwell*, 397 p.
  21. Baker, G., 1984. 'Skepticism, rules and language', Oxford : *Blackwell*, 140 p.
  22. Bernstein, RT., 1983. 'Beyond objectivism and relativism', Oxford : *Blackwell*, 320 p.
  23. Derrida, J., 1972. 'La dissémination (A dissemination)', P. : *Plon*, 406 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.12(4)-10

УДК 141.7:165.6/.8

АФЕКТИВНІ ФАКТОРИ СУМІСНОГО ЕМОЦІЙНОГО ПРОСТОРУ*AFFECTIVE FACTORS OF THE SHARED EMOTIONAL SPACE***Ф. Г. Ревін**

Актуальність дослідження. На відміну від моделей соціального аналізу, які критикуються за те, що підсумовують та схематизують онтологію взаємодії суспільства, висновки наведеного нами аналізу ґрунтуються на соціально-філософських теоріях, що стосуються емоційної природи колективних явищ. Зокрема, автор пропонує вивчити кооперативну діяльність сучасних суспільств з точки зору афективних факторів, що переважають у міжособистісному обміні між членами різних формальних організацій, спонтанними групами та колективами з урахуванням їх особливого типу, організаційної згуртованості, а також спільно досягнуті результати.

Постановка проблеми. Наріжні емпатичні й ідентифікаційні суспільні процеси, зокрема, можна оцінити в рамках методів і категорій запропонованої в лоні феноменологічної філософії соціально-філософської доктрини, постулюючи порядок видів соціальних сполук, який відповідає різним типам спільної емоційної взаємозалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичні роздуми, що стосуються загальних основ актуальних питань, представлені в роботах наступних українських дослідників: М. Булатова, В. Мос-

Urgency of the research. In contrast to the models of social analysis criticized for totalizing and schematizing the ontology of societal interaction the following analysis bases its findings on socio-philosophical theories concerning the emotional nature of collective phenomena. In particular, the author proposes to examine cooperative activity present in modern societies from the vantage point of affective factors prevalent in interpersonal exchange between members of various formal organizations, spontaneous groups and collectives considering their particular type of nexus, organizational cohesiveness as well as collaboratively achieved results.

Target setting. Oral empirical and identification social processes, in particular, can be evaluated within the framework of the methods and categories proposed in the bosom of the phenomenological philosophy of social and philosophical doctrine, postulating the order of types of social connections, which corresponds to different types of common emotional interdependence.

Actual scientific researches and issues analysis. Critical reflection pertaining to the general foundations of the issues at hand is presented in the works of the following Ukrainian researchers: M. Bulatov, V. Moskalenko, V. Poli-

каленко, В. Польщук, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, В. Ціба, А. Коваленко, М. Кultaeva, М. Корнев. Основні методологічні механізми та конкретні концептуальні рішення висвітлені в публікаціях Н. Бойчука, Н. Бурана, Т. Добко, Т. Лутія, І. Почінока, О. Хижняка, А. Малінкіна та інших.

Постановка завдання.

Відповідно, метою даної роботи є застосування раніше запропонованої феноменологічної методології та класифікації колективних емпатетических станів з метою надання засобів для адекватної інтерпретації ступеня, в якому конкретне соціальне утворення є гармонійним. А також визначити емоційні передумови і важелі громадянської активності, аналізуючи вплив емоційних чинників на нашу здатність до спільного критичного мислення, рефлексивно-реактивне сприйняття і усвідомлення суспільних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Емоційна складова соціокультурних зрушень і розвитку рідко є основним предметом глибокого наукового дослідження. Прийняття нормативних моделей соціальної формації в якості вихідної точки сучасної соціальної науки розглядає виникнення, функціонування та динаміку стабільних колективних суб'єктів, заснованих на неявному атомізмі та раціональності прикордонних ліній соціально складових осіб, що їх утворюють. Основний аспект досліджуваної в даний час афективної феноменології пов'язаний з роллю, яка приписується актам загальної симпатії і солідарності стосовно випадків колективно підтримуваної профілактичної емоційної

shuk, L. Orban-Lembrik, M. Piren, V. Tsiba, A. Kovalenko, M. Kultaeva, M. Kornev. Basic methodological mechanisms and specific conceptual solutions are elucidated in the publications of N. Boichuk, N. Buran, T. Dobko, T. Lutyi, I. Pochinok, O. Khizhniak, A. Malinkin and others.

The research objective.

Accordingly, the aim of this work is to apply the previously suggested phenomenological methodology and classification of collective empathetical states aiming to provide the means of adequately interpreting the degree to which a particular social formation is harmonious, determine the emotional preconditions and levers of civic activity whilst analyzing the impact of emotional factors on our joint critical thinking ability, reflective-reactive perception and apprehension of societal transformations.

The statement of basic materials. The emotional component of sociocultural shifts and development is rarely the major subject of major in-depth scientific scrutiny. Taking normative models of social formation as its starting point current social science examines the emergence, functioning and dynamics of stable collective entities based on implicit atomism and border line rationality of socially constituted persons which comprise them. The main aspect of presently scrutinized affective phenomenology has to do with the role that is ascribed to acts of shared sympathy and solidarity when applied to cases of collectively maintained preventive emotional axiology. Reflecting potent galvanizing dispositions, collective emotions are frequently a manifestation of diverse, at times

аксіології. Віддзеркалюючи потужні гальванізуючі диспозиції, колективні емоції часто є проявом різноманітних, часом суперечливих суспільних тенденцій, здатних поширюватися по даній соціальній формації, амбівалентно змінюючи їхню полярність.

Висновки. Один з найважливіших внесків соціальної феноменології у вивчення групових емоцій полягає в тому, щоб запропонувати механізм регулювання в поєднанні з розвитком моделі продуктивної комунальної згуртованості, досягнення якої має прагнути будь-яке гармонійне і етичне суспільство. Таке тлумачення, однак, не передбачає відвертого ігнорування нашої колективної пізнавальної та волевої спроможності, а натомість вимагає збалансованого підходу до усвідомлення морального значення та раціонального впливу в рамках більш широкої схеми строго стратифікованого суспільства.

Ключові слова: колективні емоції, солідарність, симпатія, сумісні афективні стани, соціальна онтологія, психологія мас, феноменологія.

contradictory societal tendencies, able to spread throughout a given social formation by ambivalently shifting their polarity.

Conclusions. *One of the most important contributions of social phenomenology to the study of group emotions lies in suggesting a mechanism of regulation coupled with a developmental model of productive communal cohesion whose achievement should be strived for by any harmonious and ethical society. Such interpretation, however, doesn't presuppose a blatant disregard for our collective cognitive and volitional capacities, but instead calls for a balanced approach to one's awareness of the moral significance and rational impact within a larger scheme of rigorously stratified society.*

Keywords: *collective emotions, solidarity, sympathy, shared affective states, social ontology, mass psychology, phenomenology.*

Актуальність дослідження. Емоційна складова соціокультурних перетворень та поступу суспільної діяльності, зазвичай, не є предметом глибинних наукових досліджень. Виходячи здебільшого з нормативної моделі соціального устрою сучасна соціальна наука розглядає виникнення, функціонування та динаміку видозмін сталих колективних формацій виходячи з припущення атомарності й граничної раціональності соціальних індивідів, що входять до їх складу. На противагу моделям соціального аналізу, що тоталізують й схематизують онтологію суспільної взаємодії та перетворень, даний дослід бере за основу соціо-філософські теорії щодо емоційної природи колективних феноменів. Автор, зокрема, пропонує поглянути на сумісну діяльність наявну в будь-якому соціумі з точки зору афективних факторів, що превалюють в міжособовій взаємодії членів

різноманітних формальних та спонтанних груп і колективів, враховуючи тип сполуки, організаційну злагожденість та результати їх сумісної діяльності.

Постановка проблеми. Наріжні емпатичні й ідентифікаційні суспільні процеси, зокрема, можна оцінити в рамках методів і категорій запропонованої в лоні феноменологічної філософії соціально-філософської доктрини, постулюючи порядок видів соціальних сполук, який відповідає різним типам спільної емоційної взаємозалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критична рефлексія стосовно загальних засад зазначеної тематики відтворюється в працях наступних українських дослідників: М. Булатова, В. Москаленко, В. Поліщука, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, В. Циби, А. Коваленко, М. Култаєва, М. Корнєва. Базові методологічні механізми та конкретні концептуальні рішення висвітлюються в публікаціях Н. Бойчук, Н. Буран, Т. Добко, Т. Лютого, І. Починок, О. Хижняк, А. Малінкіна та ін.

Постановка завдання. Найбільш динамічною формою прояву колективної психіки є загальні групові настрої, що безпосередньо пов'язані з емоційним потенціалом інтенційності колективу в той чи інший момент його психо-праксеологічної згуртованості. Виступаючи переважно емоційною стороною духовного життя соціальної спільноти, сумісні афективні стани, отже, суттєво впливають на результативність спільної діяльності людей, адже на відміну від індивідуальних емоційних станів групові настрої в більшій мірі обумовлені потребою синергованості суспільного буття людей. Будучи вкрай динамічними, колективні емоції часто є проявом різних, а подекуди і протилежних громадських тенденцій, здатні швидко розповсюджуватися в суспільстві, стрімко змінюючи власну полярність: від позитивних до негативних, від ейфорійної збентеженості до критичної апатії. Відповідно, завданням даної роботи є застосувати попередньо запропоновану феноменологічну методологію й класифікацію суспільних емпатичних станів із метою надання способу адекватної інтерпретації гармонійності суспільного устрою, виявлення емоційних передумов та важелів громадської діяльності, проаналізувати вплив емоційних чинників на здатність критичного осмислення, рефлексивно-реактивного колективного сприйняття та перетворення дійсності.

Виклад основного матеріалу. Водночас, слід зазначити, що, подекуди, різниця між індивідуальним почуттям і колективною емоцією не є чітко зрозумілою, і, здається, полягає лише в зміні акцентів у співвідношенні сенсорних та інтенційних аспектів, що формують ці відповідні модуси афективного світосприйняття. Так, розглянутий у модусі персональних почуттів інтенційний аспект має переважно панівний характер, у той час як у психічній площині

масових афектів, фактор сенсорного співтовариства відіграє вже принципово більш вагому роль. Відтак, в рамках накресленої схеми суспільної взаємодії кожна з соціальних одиниць корелює з певними видами людської спільноти, що, в свою чергу, характеризуються солідарними почуттями [7, с. 22].

В якості гарного прикладу можна навести емоційну енергетику спонтанних соціальних рухів, що у свою чергу, передбачає афективно згуртовану групу, що сформована завдяки “механізму психічного зараження” та інших похідних від нього форм мимовільної емуляції. Функціонуючи у модусі так званої стадної поведінки, в рамках подібної психологічної настанови, людині цілковито бракує самосвідомості, а її дії майже повністю продиктовані примхами та ірраціональністю мас. Опинившись у “дурмані натовпу”, індивід, на думку М. Шелера, більше не відповідає за власні дії, що зазвичай призводить до нищівних наслідків як на персональному так і груповому рівні. Таким чином, колективна психологія, що притаманна діяльності масових рухів, будучи, з одного боку привабливою з точки зору можливості вивільнення інтенційної свободи, з іншого, досить часто є небезпечно підвладною для формування та стимуляції різних видів диктатури й деспотизму [1].

На противагу цьому, спільність, котра формується в лоні безпосереднього життєвого співтовариства, утворюється за допомогою справжніх, автентичних актів сумісних емоцій та життєдіяльності. Водночас, слід зазначити, що суб'єктом таких спільних почуттів та досвіду виступає спільнота, а не індивід. Зокрема, даний модус колективної афективності передбачає існування чіткого почуття самосвідомості, що супроводжується відчуттям приналежності до спільного з іншими життєвого простору. При цьому, психічна діяльність одиничних членів на цьому шаблі, не відрізняється радикально від накресленого попередньо устрою та емоційної динаміки спільноти. Відтак, воління окремої людини – це уніфіковане прагнення громади, що можна висловити як спільне афективне цілепокладання, надання переваг й сумісне продукування ціннісних орієнтирів, що формулюється та підтримується за допомогою традицій, обрядів, суспільних канонів та норм. Подібна модель життєвої спільноти, так само, відрізняється наявністю одночасного почуття солідарності й відповідальності за інших і групу, котре, втім, ще не є повною мірою цілковито усвідомленою моральною засадою регулювання колективної життєдіяльності. Так, взаємність, що присутня в рамках такого суспільного співтовариства, має виключно “представницький” характер, що припускає те, що будь-який член групи може виступати від імені інших, беручи на себе обопільну репрезентативну відповідальність. На відміну від щойно наведених прикладів органічного й здебільшого несвідомого зв'язку, що

лежить в основі життєвої спільноти, всі так звані комунні зв'язки на етапі формування етичного суспільства, зазвичай формуються штучно і несвідомо кожним його членом [4, с. 29].

Суспільство, отже, складається з осіб, які (у суверенний спосіб) обирають укласти інтерперсональні відносини задля особистого добробуту й безпеки, особливо на рівні задоволення власних потреб, бажань та максимізації корисного взаємовпливу. Так, з мереологічної точки зору, онтологія й праксеологія подібного об'єднання не виходить за межі конкретних осіб, які його складають. Зокрема, на думку того ж М. Шерела, в подібній лімітованій соціумній формації ціле дорівнює сумі його частин, в той час як життєва спільнота формує тип життєдіяльної сполуки, що в аксіологічному плані, без сумніву, якісно переважає загальну кількість його окремих складових [6, с. 36]. Цікаво, що значна частина характеристик, що філософ надає суспільству має відкрито негативний окрас, особливо у порівнянні з тим, що пропонується сприймати як продуктивні ознаки життєвої спільноти. Так, формування суспільства, в першу чергу, вмотивоване фундаментальною недовірою до інших, що як вже йшлося веде до утворення зв'язків, сутність яких продиктована необхідністю забезпечити власне існування. Відтак, стає зрозумілим, що у феноменологічній парадигмі соціум характеризується появою в його рамках зрілої, самосвідомої особистості, на противагу якій, рядові члени життєвої спільноти, в цьому відношенні, ще не є зрілими, розвиненими членами суспільства [5, с. 35]. Формування стратифікації є справжнім прикладом історичного розвитку, що, водночас, неодмінно потребує подолання попередньої стадії життєвого співтовариства як основоположного кроку на шляху до дієвої соціальної трансформації. Прикладом цього слугує контрактний принцип фундації західного соціуму, який вимагає і призводить до утворення взаємних суспільних зобов'язань, що потребують певного рівня довіри, завдяки якій починають культивуватися й викристалізовуватися психо-аксіологічні ознаки колективної особи як найбільш розвинутої стадії суспільної єдності [6, с. 200-202].

Таким чином, найбільш характерною рисою колективної складової життєдіяльності людини є критично загострене відчуття солідарності, коли кожен член громади не лише несе повну відповідальність за власні дії, але й відчуває необхідність відповідати за діяльність інших та громади в цілому. Водночас, на відміну від життєвої спільноти, кожен учасник подібного рафінованого суспільного формування повністю відчуває власну суверенність окремої особистості, разом тим, цілком усвідомлюючи усі потенційні колективні наслідки "марнославної похибок" власної життєдіяльності. Наріжне для колективної особи почуття солідарності, втім, різко контрастує з попередніми прикладами

сумісного укладу життя, адже не є представницьким за характером, приписуючи унікальний статус кожному окремому члену колективу, у спосіб, що відрізняється різноплановою суспільною чуттєвістю [5, с. 205].

Сприйняття та ставлення до спільних форм колективності, отже, полягає у своєрідному взаєморозумінні, що, однак, ще не є безпосереднім осягненням емоційних виразів настрою інших членів соціуму. Це, як вже йшлося, сфера обопільних контрактів, недовіри, імперсонального, апатичного чи рефлексійного дистанціювання. Відтак, основна ідея, що корелює з цим феноменом, полягає в тому, що почуття кардинально впливають на характер та сприяють укріпленню соціальної злагоди, обопільності й невимушеної щирості зв'язків між людьми у суспільстві. Зокрема, вже згаданий М. Шелер розміщує форми емоційної солідарності у такому онтогенетичному й логічному порядку, що, спочатку веде мову про *Einsfühlung*, тобто “ідентифікацію через почуття”, що може виникнути як певна афективна спорідненість “зараженості почуттям”. Це специфічний афективний стан, перебуваючи в якому людина настільки повністю охоплена почуттям спільної емоційної атмосфери, що поринаючи у нього вона легко набуває граничної спорідненості з іншими. Щоб більш детально пояснити цей феномен філософ використовує приклад, коли людина прийшовши до бару, повністю потрапляє в полон буденно-радісної атмосфери, що одразу допомагає відкинути усі проблеми й негаразди осторонь [7, с. 19].

На відміну від інших типів спів-чуття, подібна сумісна психічна інфікованість являє собою досвід тотальної втрати себе у відчутті або настрої групи, в рамках емоційного осередку якої “я” і “ти” перетворюються на “ми”. Зокрема, у розпал цього стану ми робимо те, що не обов'язково вчиняли б в менш психологічно консолідованому оточенні, що може мати досить небезпечні соціальні наслідки, як, наприклад, у випадках колективної ейфорії, масового бунтарства й насильства. Слід відзначити, що щойно наведена ідентифікація (*Einsfühlung*) є граничним випадком досить розповсюдженого на думку Шелера психічного зараження, що маніфестується через повну втрату самоконтролю, абсолютне злиття Я у буквальному перетворенні на Іншого. Так, у випадку подібного радикального мімезису Я більше не відчуває біль у собі, але тільки через призму емоційного посередництва Іншого [5]. Між зчепленими у такий спосіб особами наче зникають усі демаркування й розрізнення, перестає відчуватися будь-яка відстань, відбувається цілковите ототожнення власної життєдіяльності з будь-яким проявом спільного емоційного досвіду. Приклади, що М. Шелер вважає доречними в цьому плані включають містичні переживання, коли людина “стає богом” або ж більш знайомі масові гіпнотичні сеанси трансу, коли група індивідів,

злившись в єдину афективну сутність, неухильно вчиняє за вказівкою авторитетної контролюючої фігури.

Розміщені в соціально-емоційній таксономії далі відчуття (Nachfühlen) – це ще одна своєрідна форма розуміння почуттів іншого. Слід, однак, зауважити, що хоча М. Шелер вводить і використовує цей тип групової емоції в рамках аналізу сумісної життєдіяльної афективності, він, однак, не включає і не застосовує його при обговоренні конкретних типів спів-чуттів, адже, на його думку, даний різновид спорідненості немає характеру справжньої спільності почуття, який притаманний більш когнітивному (у певних випадках - психосоматичному) осягненню емоційних станів іншої людини. У свою чергу, співчуття (Mitfühlen), неодмінно вимагають певної дієвої участі у почуттях іншого. Ця форма спільної емоційності, відтак, досить часто виявляє себе у різних видах симпатії щодо діяльності інших людей припускаючи, водночас, наявність інтенційної настанови переживань.

Подібна форма емоційної інтерсуб'єктивності виникає, наприклад, тоді, коли ми несвідомо імітуємо виразні жести й поведінку одної або декількох інших осіб, що, у свою чергу, викликає і підкріплює у нас відчуття загального емоційного фону солідарності. Як приклад даної форми афективної спорідненості можна навести веселу атмосферу, що виникає, коли люди “заражають” один одного власним гарним настроєм, чи ентузіазм спільної справи і починань. Важливо зауважити, що лише вітальні та психічні почуття можуть бути інфекційними у такий спосіб, оскільки тільки в межах їх емоційного фону існує одночасний істотний зв'язок між виразом, сприйняттям і сенсом. Так, щойно наведені приклади мають бути обов'язково пов'язані з певним афективним жестом, і тільки через такий вираз (тобто через імітацію експресивних ознак один одного) ці почуття передаються і заражають.

Зауважимо, що подібні почуття спорідненості формуються на основі простого спільного відчуття, що, в рамках більш вимогливого аналізу, призводить до труднощів щодо систематизації суспільних явищ, які знаходяться на одному рівні інтелігібельності зв'язку з будь-яким співвіднесеним з ним соціально-колективним проявом. Звідси, стає очевидним, що визначальною рисою афективної життєдіяльної спільноти є саме те, що в рамках її приписів повністю актуалізується модус колективно розділеного солідарного емоційного досвіду й ціннісних орієнтирів. [6, с. 203]. Колективна людина (Gesamtperson) як соціальна одиниця мислиться у ролі комплементарного соціального синтезу, що як гранично уніфікована форма сумісної життєдіяльності, здатна поєднувати в собі своєрідну асоціальну комунікабельність (ungesellige Geselligkeit) разом з іншими різновидами, що взмозі успішно реалізувати себе в її рамках.

Протиставляючи “приватну людину” і “соціальну людину”, доречно зробити наголос на засадничому прояві людської природи є такому, що вимагає жити рівною мірою проявляючи власну сутність в обох цих сферах. Кожен індивід, який є членом колективної сутності, відтак, виступає і реалізує себе як окрема особа, що робить концепцію колективної “душі-субстанції” феноменологічно невиправданою нісенітницею. Колективна людина, зокрема, є антропоморфною сутністю, оскільки, як і окрема особа, несе відповідальність. Водночас, конкретна людина може розкрити себе лише за умови та через те, що належить до життєдіяльнісного виміру колективної особи і, отже, згідно з М. Шелером, не виявляє власного справжнього потенціалу аж до поки колективний осередок, до якого належить той чи інший індивід не сформує своєї внутрішньої сутності [9, с. 18].

Повертаючись до міжрівневого відношення, що неодмінно присутнє, враховуючи велику кількість щойно наведених соціальних форм, важливо уникати розповсюдженої помилки, коли компілятивний погляд на запропоновану ієрархію включаючи маси, життєві спільноти, суспільство та колективну людину, розглядає нижчий відносно себе щабель, як такий, що втрачає свою функцію, зникаючи, коли на його базу спирається і постає більш розвинутий рівень соціальної організації. Різниця між різними стадіями соціальних формацій, отже, не є чимось напямую і емпірично наявним, а скоріше, повинна розумітися в рамках апріорно ідеалізованої природи шелерівської диференціації, що тлумачить зазначені форми сумісного емоційного осередку як такі, що не обов'язково завжди реалізуються у чистому вигляді [9, с. 44]. Так, здається очевидним, що подібні нададитивні формації використовуються в якості своєрідного критерію, що, в історичній перспективі, дозволяв би відрізнити більш успішні й розвинуті форми колективної життєдіяльності, що призвели до максимально гармонійного втілення етичного потенціалу людської природи.

Висновки. Засадничі з точки зору аналізу емоційної складової соціуму концепти симпатії та солідарності, становлять принциповий фундамент інтерперсональної діяльності, механізм регуляції та наочну модель, досягнення якої має прагнути буд-яке гармонійне й етичне суспільство. Подібне потрактування, однак, не означає, що ми повинні цілковито знехтувати когнітивними й вольовими здібностями людини на користь голим емоціям і почуттям, а, навпаки, потребує визнання необхідності збалансованого підходу до визначення власної моральної значущості та раціонального впливу у рамках широко стратифікованого соціуму.

Головний аспект соціальної психології, відтак, полягає в тій ролі, яку ми приписуємо актам колективної афективності та проявам солідарного почуття взаємозалежності, що, в свою чергу,

передбачає два різні види відповідальності: відповідальність за власні дії та спільну соціальну відповідальність за дії інших членів сумісно легітимізованого порядку речей. Так, відповідно до попередньо артикульованої концепції спільного емоційного простору обопільна відповідальність є радикальною формою сумісної життєдіяльності, і, отже, сигналізує про те, що кожен член спільного ціннісного осередку, як консолідуєча складова громади, має спонукати до такої превентивної моделі взаємодії, за якої випадки втрати колективної аксіологічної злагоди були б апріорі неможливі. Нарешті, здається очевидним, що кінцева мета доктрини спільного ціннісно-емоційного простору, при більш детальному розгляді, виявляється необхідним, бодай недосяжним, еталоном в умовах сучасного вкрай поляризованого глобального суспільного устрою, що апелює до чітких універсальних приписів продуктивної сумісної життєдіяльності.

Список використаних джерел:

1. Агеев, ВС., 1990. 'Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы', М. : Изд-во Моск. Ун-та, 240 с.
2. Бурбан, Н., 2014. 'Психологічні аспекти поведінки особистості в наповні', *Педагогіка і психологія проф. освіти : наук.-метод. журн.*, № 6, С. 106-118.
3. Васильченко, О., 2011. 'Громадська думка і суспільні настрої: відмінності та спільні риси', *Релігія та соціум*, № 1, С. 198-205.
4. Злобіна, ОГ., 2016. 'Соціальні трансформації в емоційному вимірі: від методологічних питань до методичних рішень', *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи, Вип. 36*, С. 28-35.
5. Пержун, В., 2013. 'Соціальна солідарність: сутність, консолідаційні можливості для українського суспільства', *Релігія та соціум*, № 3-4, С. 201-207.
6. 'Феноменологія буття людини: Сучасна західноєвропейська філософська рефлексія', 1999. К. : Український центр духовної культури, 278 с.
7. Шелер, М., 1994. 'Избранные произведения', М. : Гнозис, 413 с.
8. Hoofst, S., 1994. 'Scheler on Sharing Emotions', *Philosophy Today*, 38, P. 18-28.
9. Scheler, M., 1970. 'The Nature of Sympathy', 2nd ed., New York : [Archon Books](#), 294 p.

References:

1. Ageev, VS., 1990. 'Mezhgrupovoe vzaimodeystvie : sotsial'no-psihologicheskiye problemy (Intergroup interaction : socio-philosophical problems)', М. : Изд-во Моск. Ун-та, 240 s.
2. Burban, N., 2014. 'Psychologichni aspekty povedinky osobystosti v natovpi (Psychological Aspects of Person's Behavior in a Crowd)', *Pedagogika i psihologiya prof. osvity : nauk.-metod. zhurn.*, № 6, S. 106-118.

3. Vasylychenko O., 2011. 'Hromads'ka dumka i suspilni nastroi: vidminnosti ta spilni rysy (Public opinion and social moods: differences and common features)', *Religiya ta sotsium*, № 1, S. 198-205.
4. Zlobina, O.G., 2016. 'Sotsialni transformatsii v emotsiynomu vymiri: vid metodologichnyh pytan' do metodychnykh rishen' (Social transformations in the emotional dimension: from methodological questions to methodical solutions)', *Visnyk Kharkivs'kogo natsional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina, Seriya : Sotsiologichni doslidzhennya suchasnogo suspil'stva : metodologiya, teoriya, metody, Vyp. 36*, S. 28-35.
5. Perzhun, V., 2013. 'Sotsial'na solidarnist' : sutnist', konsolidatsiyni mozhlyvosti dlya ukrains'kogo suspil'stva (Social solidarity as a factor of consolidation of Ukrainian society)', *Religiya ta sotsium*, № 3-4, S. 201-207.
6. 'Fenomenologiya buttya ludyny : Suchasna zahidnoyevropeis'ka filosof's'ka refleksiya (Phenomenology of the human being: Contemporary Western European philosophical reflection', 1999. K. : *Ukrainskyy tsentr dukhovnoi kultury*, 278 s.
7. Scheler, M., 1994. 'Izbrannie proizvedenia (Selected works)', M. : *Gnozys*, 413 s.
8. Hoof, S., 1994. 'Scheler on Sharing Emotions', *Philosophy Today*, 38, P. 18-28.
9. Scheler, M., 1970. 'The Nature of Sympathy', 2nd ed., New York : [Archon Books](#), 294 p.

Відомості про авторів

- Іванова К. А.** доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)
E-mail : socialsciences@nuph.edu.ua
ORCID : 0000-0003-1852-4809
- Добродум О. В.** доктор філософських наук, професор, професор Науково-дослідного інституту Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)
E-mail : dobrodum.olga@gmail.com
ORCID : 0000-0001-7651-4946
- Жукова Г.В.** кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики і технології дошкільної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail : galinazh1299@gmail.com
ORCID : 0000-0002-1248-4669
- Кузьоменська Л. Г.** помічник ректора Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)
E-mail : kutova_lida@ukr.net
ORCID : 0000-0002-6455-784X
- Кулакова О. М.** кандидат культурології, доцент, доцент кафедри філософії та соціології Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)
E-mail : oksana_kool@meta.ua
ORCID : 0000-0003-3135-412X
- Осіпцов А. В.** доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини Маріупольського державного університету (Маріуполь, Україна)
E-mail : a.osiptsov@mdu.in.ua
ORCID : 0000-0002-1640-2632
- Поліщук О. В.** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології та зарубіжної літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Хмельницький, Україна)
E-mail : Elen_5@ukr.net
ORCID : 0000-0002-3826-5085

- Поліщук О. С.** доктор філософських наук, професор, декан факультету мистецтв Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Хмельницький, Україна)
E-mail : Prokurator2007@ukr.net
ORCID : 0000-0002-9338-7105
- Ревін Ф. Г.** аспірант кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail : frollrevin@gmail.com
ORCID : 0000-0002-7349-8079
- Сагуйченко В. В.** доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії Комунального закладу вищої освіти «Дніпропетровська академія неперервної освіти» (Дніпро, Україна)
E-mail : valentina.sag@ukr.net
ORCID : 0000-0001-7539-9448
- Селіверстова Г. В.** аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (Одеса, Україна)
E-mail : chokaiv@gmail.com
- Хіріна Г. О.** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології НФаУ Національного фармацевтичного університету (Харків, Україна)
E-mail : kilyasha@ukr.net
ORCID : 0000-0003-1293-8189
- Цибулько О. С.** кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету (Маріуполь, Україна)
E-mail : ostsybulco@ukr.net
ORCID : 0000-0003-1297-5465
- Яценко О. Д.** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри методології науки та міжнародної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
E-mail : yatsenkood@gmail.com
ORCID : 0000-0003-0584-933X

Authors

- Ivanova Karina** Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy and Sociology, National University of Pharmacy (Kharkiv, Ukraine)
E-mail : socialsciences@nuph.edu.ua
ORCID : 0000-0003-1852-4809
- Dobrodum Olga** Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Scientific-Research Institute, Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)
E-mail : dobrodum.olga@gmail.com
ORCID : 0000-0001-7651-4946
- Khirina Hanna** Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Sociology, National University of Pharmacy (Kharkiv, Ukraine)
E-mail : kilyasha@ukr.net
ORCID : 0000-0003-1293-8189
- Kulakova Oksana** Candidate of Culturology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Sociology, National University of Pharmacy (Kharkiv, Ukraine)
E-mail : oksana_kool@meta.ua
ORCID : 0000-0003-3135-412X
- Kuzomenska Lidiya** Helper of Rector, Cherkasy State Technological University (Cherkasy, Ukraine)
E-mail : kutova_lida@ukr.net
ORCID : 0000-0002-6455-784X
- Osiptsov Andrey** Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Department of physical education, sport and human health, Mariupol State University (Mariupol, Ukraine)
E-mail : a.osiptsov@mdu.in.ua
ORCID : 0000-0002-1640-2632
- Polishchuk Oleksandr** Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Arts, Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (Khmelnytskyi, Ukraine)
E-mail : Prokurator2007@ukr.net
ORCID : 0000-0002-9338-7105

- Polishchuk Olena** PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Senior lecturer, Department of Culturology and Foreign Literature, Khmelnytskyi Humanitarian–Pedagogical Academy (Khmelnyskyi, Ukraine),
E-mail : Elen_5@ukr.net
ORCID : 0000-0002-3826-5085
- Revin Frol** Postgraduate, Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)
E-mail : frollrevin@gmail.com
- Sahuichenko Valentyna** Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy, The Communal Institution of Higher Education "Dnipro Academy of Continuing Education" (Dnipro, Ukraine)
E-mail : valentina.sag@ukr.net
ORCID : 0000-0001-7539-9448
- Seliverstova Hanna** Postgraduate, Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-Cultural Activity, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky (Odessa, Ukraine)
E-mail : chokaiv@gmail.com
- Tsybulko Olga** Phd in History, Associate Professor, Department of Philosophy and Sociology, Mariupol State University (Mariupol, Ukraine)
E-mail : ostsybulco@ukr.net
ORCID : 0000-0003-1297-5465
- Yatsenko Olena** Phd in Philosophy, Associate Professor, Department of Methodology of Science and International Education National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine)
E-mail : yatsenkood@gmail.com
ORCID : 0000-0003-0584-933X
- Zhukova Galina** PhD in Pedagogical, Senior Lecture, Department of Methodology and Technology of Preschool Education, National Pedagogical Drahomanov University (Kyiv, Ukraine)
E-mail : galinazh1299@gmail.com
ORCID : 0000-0002-1248-4669

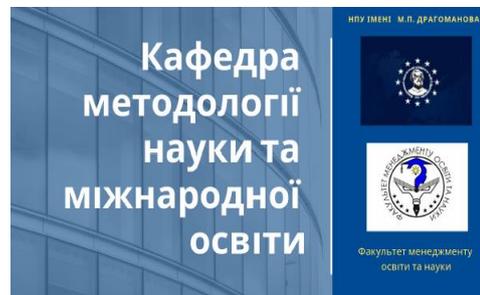
Освітньо-професійна програма**«Міжнародна освіта»**

Кваліфікація «Викладач вищого навчального закладу, професіонал в галузі навчання»

Умови вступу:

- ✓ Наявність диплому про вищу освіту (рівні «бакалавр», «спеціаліст», «магістр»);
- ✓ Вступний екзаме́н з іноземної мови;
- ✓ Додаткове фахове випробування (для непрофільних спеціальностей);
- ✓ Фахове випробування.

**Виживає не сильніший
і не розумніший,
а той, хто найкраще реагує на
зміни, що відбуваються.**
(Г.Драйден)

Освітньо-професійна програма**«Менеджмент міжнародної освітньої діяльності»**

Кваліфікація «Керівник підприємства, установи, організації (менеджер з міжнародної освітньої діяльності)»

Умови вступу:

- ✓ Наявність диплому про вищу освіту (рівні «бакалавр», «спеціаліст», «магістр»);
- ✓ Наявність сертифікату про успішне складання єдиного вступного екзаме́ну з іноземної мови;
- ✓ Додаткове фахове випробування (для непрофільних спеціальностей);
- ✓ Фахове випробування.

**ДО НАВЧАННЯ ЗАПРОШУЮТЬСЯ АБИТУРІЄНТИ
З ВИЩОЮ ОСВІТОЮ ЗА БУДЬ-ЯКОЮ СПЕЦІАЛЬНІСТЮ!!!**

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ «ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ»

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції **ediscourse@ukr.net** у форматі “**Автор-Назвастатті.doc**”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
  - **зовнішньою рецензією** (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
  - якщо рукопис публікується іноземною мовою, **стаття супроводжується перекладом** завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
  - **розширеною анотацією** (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
  - **відомостями про автора (авторів)** (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
  - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
  - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
  - стаття повинна бути підготовлена за допомогою **редактора Microsoft Word for Windows® (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007)** або сумісного редактора;
  - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
  - **формат аркуша** – А4 (210×297), орієнтація сторінки – «**книжна**»; поля: **ліворуч** – 2,5 см; **праворуч** – 2 см; **зверху** – 2 см; **знизу** – 2 см; **інтервал між рядками** – 1,5 пт.; інтервал між абзацами «**до**», «**після**» – 0 пт; відступи «**праворуч**», «**ліворуч**» – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
  - рисунки, фотографії, графіки слід **вставляти** в текст статті **як об’єкт**. Положення об’єкта – «**в тексті**»;
  - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
  - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
  - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
    - **індекс УДК** у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
    - **ініціали та прізвища авторів** у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: **ім’я, по батькові, прізвище**;
    - **науковий ступінь, вчене звання** (Time New Roman, 12 пт.);
    - **електронна пошта автора**;
    - *порожній рядок*;
  - **назва статті** – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., **жирний**). Назва статті
  - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
  - *порожній рядок*;
  - **анотація** (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
  - *порожній рядок*;
  - **ключові слова** (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., *курсив*);
  - **Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:**

- **актуальність теми** (Time New Roman, 14 пт.);
  - **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
  - **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
  - **постановка завдання** (Time New Roman, 14 пт.);
  - **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
  - **висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок** у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
- *порожній рядок*;
  - **Список використаних джерел** (Time New Roman, 12 пт., **жирний**, поцентру)
  - **References** (Time New Roman, 12 пт., **жирний**, поцентру);
  - **надійшла** стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
  - **бібліографічний опис для цитування** (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
1. **Літературні джерела**, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до **Harvard Referencing style** (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
  2. Список літератури транслітерується латинськими літерами (**References**). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.
  3. Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.
  4. Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.
  5. Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., «Виконано за грантом назва, №..., НДР №...» або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.	Urgency of the research. Target setting.
Постановка проблеми.	
Аналіз останніх досліджень і публікацій.	Actual scientific researches and issues analysis.
Постановка завдання. Виклад основного матеріалу. Висновки.	The research objective. The statement of basic materials.
Ключові слова:	Conclusions.
	Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 12 (4) : філософські науки, 2019

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 12 (4) : philosophical sciences, 2019

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ПП «Видавництво «Гілея»
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Підписано до друку 22 квітня 2019 р.
Формат 60x84/8. Ум.друк.арк. 8,3. Наклад 300 пр. Зам. № 58

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000
(096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>